

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохраняются все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как наименование о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отключайте автоматические запросы.
Не отключайте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

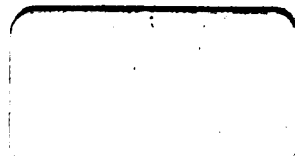
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

WID-6C
PG
3908
.R9
L48
X

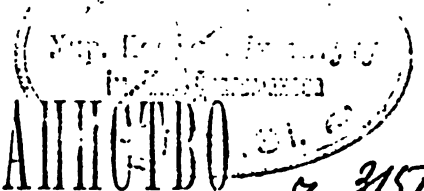
HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

U Bind

LEVYTS'KYI
"UKRAINSTVO"

11.79.04
61.

УКРАЇНСТВО

7. 2150

на літературнихъ поєвахъ зъ Московщиною

Написавъ

И. БАШТОВЫЙ

Передрукъ зъ „Атла“

9278
26

У ЛЬВОВѢ 1891.

Товариства пмони Шевченка
Беднрського.

77-8
#402

WID-LC

PG

3908

.R9

L48

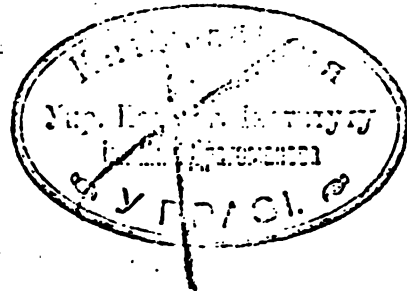
X

Ubr. & Fd.

№ 11592

Jan 10 1891

I.

Література, по своїй вдачі, є рідь місцева; наука — космополітична
Джонс Уільям Дрелер.

Въ „Вістнику Европы“ въ книжцѣ за мѣсяць вересень 1890 р. шановний д. Шипиць, відомий велико-рускій вчений, напечатавъ свою статью: „Особая русская литература“. Ся статья написана нимъ зъ причиною видаия шановнои праць професора руско-украинскои літератури въ львівському університетѣ д. Огомяна Огоновского: „Исторія рускои [мало-рускои, украинскои] літератури“. Ся „Исторія рускои літератури“ вже кілька роківъ печаталась въ галицькому журналь „Зоря“, а теперъ авторъ видавъ її окремиими чиматими книжками: першій томъ напечатаний въ 1887 р., другій въ 1889 р., а ще повиненъ незабаромъ появились и третій томъ. „Исторія рускои літератури“ д. Огоновского є перша исторія руско-украинскои літератури зовсімъ нова и систематично та науково упорядкована. Д. Огоновскій почавъ її відъ найдавшіишихъ часівъ, зъ періоду візантійского: зъ Нестора лѣтописця, зъ „Слова о полку Игоревѣ“ и т.

д., и допровадивъ її до останнїхъ найповнїшихъ часобъ. Ся дуже шановна й наукова праця не могла не звернути на себе уваги вченого свѣта. И въ Петербургъ прїявтивъ її д. Пыпинъ, и, якъ самъ вчений чоловікъ, авторъ „Исторїи славянскихъ литературъ“, мусївъ звернути на неї увагу и дати своє оцѣнованя.

Шановний д. Пыпинъ написавъ свое оцѣнованя не якъ вчену критку, а ббльше якъ публицистичну статью. Критики й оцѣнованя праць д. Огоповского тамъ дуже мало. За те-жъ багато д. Пыпинъ розводить ся про сучасне українофільство, про погляды д. Огоповского на формованя велико-русской расы и врештѣ робить замахъ на обмежуваня границъ и обсягу самої тепершньої сучасної и, само по собѣ, будущей украинской литературы. Вбнъ невдоволений, навѣть роздратований працею д. Огоповского и його поглядами. Вбнъ пише спбтання, видно, що кгдавъ свои погляды зъ-биалу и виявивъ свбїй останній досї не виявляний доволѣ виразно поглядъ на нову украинску литературу, на її обсягъ та її границѣ, її культурну роль и просвѣтну вартбсть. Погляды вышли зовсѣмъ одноббчнї, ббльше политично-публицистичнї, вѣжъ широ й правдиво литературнї й науковї. Вийшла не критика, а публицистика: вийшло давне змаганя „двохъ русскихъ народностей“. Про се то мы маємо поговорити въ своєму начерковї.

Д. Пыпинъ давъ заголовокъ своїй статьї: „Особая русская литература“. Сей одивъ

заголовокъ вже недобре намъ вбчує: вбнъ показує, що утворѣ О. Огоповского чимсь йому не подобаєт ся. Печатаючи въ „Вѣстникъ Европы“ [за 1888 рѣкъ, за листопадъ мѣсяць] свою замѣтку про зббрникъ творбъ галицко-го письменника старого москвофільского напрямку Іеронима Анонима, д. Пыпинъ такъ само давъ схожїй заголовокъ для своєї статьї: „Особый русский языкъ“. Мова повѣстей І. Анонима не сподобала ся д. Пыпинову: вбнъ її обганивъ, та й було за вб-що. Се та третя руска мова, яку выгадала стара партїя въ Галичинѣ и якою й досї тамъ пише редакція галицкой часописи „Червоная Русь“. Ся чудернацка мова є мѣшанина украинской мовы зъ велико-русскими словами и навѣть цѣлыми фразами, зъ додаткомъ чогось чудного, покрученого, выгаданого самої редакцією. „Червоная Русь“ вживає, на прикладъ, такї змѣшанї зъ двохъ языкбвъ дивовижнї слова, якъ: *нѣсколько-надцять* [по украински — „кблька-надцять“, по велико-русски „нѣсколько“]. Вживає вона велико-русскї слова зовсѣмъ въ ничому розумбно слбвъ, вбдѣ чого не выходять въ фразахъ нѣякого людского мбзку. Чи по доброй волї, чи по наказу й приказу, ся газета мае на думцѣ покалѣчити рѣдну мову на корнѣт ничої, помаленьку проказуючи велико-русскїй языкъ въ Галичинѣ и готуючи грунтъ для „обрусевїя“ Галичины. Сїю мовою говорити въ Галичинѣ зъ пбвтора чоловіка, пише зъ пбвтретя, и мы маємо щире пересвѣдченя, що й сама редакція „Червоной Руси“ нѣколи не говорить сїю калѣчью а тбльки пише.. Д.

Пыпинъ назвавъ сю мову и мову І. Анонима якимсь волянюкомъ и вывівъ такий поглядъ, що стара партія въ Галичині повинна писати народною мовою: Въ кбци своєї статі д. Пыпинъ говорить: „Можна бажати, щобъ вона писала русскимъ літературнимъ языкомъ [се-бъ то велико-рускимъ], а коли сього не можна, то нехай вона пише своимъ народнимъ языкомъ.“ На во-що давати раду старій партіи писати велико-рускою мовою, коли у Галичанъ є своя народна мова? — спытаємо мы вдь себе. Сїї слова д. Пыпина, сей маленькій диссонансъ трацявъ ся неразъ въ його статяхъ, написанихъ зъ причини літературного українського питання. Вбнъ все було почыває ити за здорова, а, скбичивши, заведе якось неначе на „Со святыми упокой“...

Такий диссонансъ задзвенівъ и въ статі д. Пыпина про утворъ д. О. Огоповского, але тутъ вбнъ задзвенівъ чутійше й виразійше, хочъ и тутъ д. Пыпинъ якось прикрываєть ся часомъ тымъ, що не выставляєть ся такъ сміливо, якъ выставляють ся зъ своимъ думкамъ зъ безсоромною наглбстю славянофілы, н. пр. Аксаковъ, Самаринъ и инчі. Вбнъ часомъ говорить загально, часомъ змовчує, не договорює до кбци, не робить рїзкихъ выводівъ, які робили велико-рускі часописи прямого славянофільского, ворожого для українской літературы, напрямку. Зъ причини оієї статі д. Пыпина мы при сїій нагоді поговоримо взагалі и про ту тягавину, яка склалась и коньть ся мїжъ велико-рускимъ ко-

сервативнымъ елементами и нашимъ літературнымъ украинствомъ.

Д. Пыпинъ починає свою статью коротенькимъ начеркомъ исторіи вбродження въ Галичині національної самосвѣдомости та літературного національного руху. Въ 1830-ыхъ та 40-ыхъ рокахъ въ Галичині — каже д. Пыпинъ — выникло питання, на якій мові треба писати поетичні та вчені творы. Се національне вбродження почало ся тоді підъ впливомъ тодішнього славянского руху и зачало ся въ маленькому кружку Русинівъ, за приводомъ трьохъ головнихъ дѣячівъ: Маркіяна Шашкевича, Головацкого та Вагилевича. Головнымъ мотивомъ сього руху бувъ расовый ентузіастичный романтизмъ, котрый тоді панувавъ середъ західныхъ и по-троху середъ пвденныхъ Славянъ. Тоді Колларъ проповѣдувавъ славянску єднбсть, котру вбнъ выспівувавъ въ своїй значній, але сухій поемі „Дочі Слavy“. Тоді розвивалась чеська література: Шафарикъ выдавъ свои „Древности“ та „Етнографію“. Ще передъ тымъ були знайдені давні орігінальні творы чешской поезіи: „Судъ Любуши“ та „Краледворскій рукописъ“. Політичне вызвольня Сербівъ дало падію на вызвольня й пячпхъ Славянъ. Почавъ ся звѣсний панславистичный рухъ въ Австріи.

При такихъ тогочасныхъ обставинахъ выникла идея національного вбродження и въ галицкихъ Русинівъ. Вони почали шукати собі расової рбднѣ, на котру можна-бъ було обертнєсь, зъ котрою можна-бъ було зєднатнєсь. Такою расовою рбднею для нихъ бувъ

руській [велико-руській] народъ. Коли въ тодѣшньому славянському панславизму було багато неясного, було багато плутанини, то такъ воно було и въ галицькихъ Русинѣвъ. Усѣ славянскі панслависти знали двохъ-трьохъ російськихъ панславистѣвъ и по нихъ думали-гадали про усю Россію... Вони думали, що про Славянъ думає и за нихъ стає уся Россія, рядъ, суспільство, и навѣть народъ, и на се покладали свої великі надѣї. Галицько-рускі патріоти тодѣ думали, що въ Россіи пишуть тымъ книжнимъ языкомъ, якимъ писали ще въ XVIII. вѣцѣ и якіи вони знали черезъ традицію своїхъ церковныхъ книжокъ... Вони заговорили про єдність и однаковість свого галицького народа зъ Великороссією вѣдъ Карпатъ до Камчатки... Черезъ се швидко мѣжь галицькими патріотами выйшовъ роздѣлъ. Выдѣлилась партія, котра стала не на такому широкому національному ґрунтѣ, и заговорила про національну и літературну єдність зъ Україною російскою. Дѣло вышло вѣдъ того, що галицькі Русини встигли познайомитись зъ становищемъ літературного дѣла въ Россіи и досвѣдчилися, що сучасна найновѣйша велико-руська література багато въ де-чому для нихъ чужа: вона обписує и обмальовує суспільність, вроду и вдачу людей, котра для нихъ зовсѣмъ незрозумѣла, — довѣдался вони, що московска література промовляє до нихъ мовою такою вѣдѣшною вѣдъ ихъ книжної мовы, що вона для нихъ була просто незрозумѣла...

Такъ з'явилось въ Галичинѣ двѣ партіи

що-до літературныхъ и національныхъ інтересѣвъ. Нова партія нарѣкала на стару панславистичну, що вона не дбає про народній масы, и встоювала за потрібність літературы на народній мовѣ. Натурально, що ся партія пристала до украинского руху, до українофільства въ Россіи.

Далѣ д. Пыпинъ говорить про украинство зъ Россіи и выявляє до сього національно-народного напрямку свою велику прихильність. Мы подаємо сей уривокъ зъ статѣи д. Пыпина до словечка:

„Сїй останній вѣдносно до украинства въ Россіи — каже д. Пыпинъ — мали не малый впливъ на укладъ найновѣйшої галицько-рускої літературы и въ деякихъ випадкахъ впливали не нормально [Чому такъ? Намъ здаєть ся — зовсѣмъ нормально] зъ причини ненормального становища українофільства въ російській суспільности и въ пресѣ. Намъ неразъ доводилось говорити про становище українофільства въ Россіи, — каже далѣ д. Пыпинъ. — Не повторяючи попереднихъ выяснѣнь, доторкнемось тольки тутъ до нього, якъ воно становить ся до галицько-рускої літературы. Вѣдома рѣчь, що на українофільство накинуто обвинувачення въ шкодливому суспільному та літературному сепаратизмѣ.*) Се винувания

*) Словомъ „сепаратизмъ“ кинувъ на украинство въ-перше одескій жидовскій органъ „Сіонъ“ въ 1860-ыхъ рокахъ, коли почавъ ся літературный рухъ по Україні за часѣвъ „Основы“. Жиды тольки недавно выкинули молитву

завсѣды здавалося намъ безъ мѣры приобль-
шенемъ. Джерело украинофільства було те
саме, котре въ плывѣ теперѣшнього столѣтя
утворило скорбь у всѣхъ краяхъ загальне за-
цѣквлена народомъ, выкликало потягъ до вы-
учуваня його побуту, мовы, поданя, вылика-
ло потягъ до служеня на його розумову, мо-
ральну та матерiальну користь: выкликало
бажаня пднести свѣдомбсть його и разомъ

въ своихъ снагогахъ про Гайдамаччину, про
счасѣня ихъ вѣдъ Богдана Хмельницького, Гопты,
Залѣзняка та Гайдамаччины. Вони певно и теперь
эрозумѣли сьогочасный національный рухъ на
Украинѣ якъ Козаччину чи Гайдамаччину, що го-
това кинути ся на жидѣвъ, мабуть, мѣркуючи, що
смакъ рѣзати й выганяти жидѣвъ уже лежить
въ самбй натурѣ Украинця. Вони забули, що за
старои Польщѣ причина тѣси рѣзаннны була но
въ козакахъ та гайдамакахъ, а въ нихъ самыхъ.
Жиды тодѣ стали посесорами та панами, на нихъ
народъ робивъ панщину, якъ польскимъ панамъ,
вони, по державному праву пана, мали въ своихъ
рукахъ церкви, держали въ себѣ церковнй ключѣ.
А якъ козаци й народъ встали проти польскихъ па-
новъ, то жиды мусѣли дѣлати зъ ними долю,
та ще до того вони були й шніопами, выказували
польскимъ урядникамъ на украинскихъ повстан-
цѣвъ. Катковъ въ „Московскихъ Вѣдомостяхъ“
такъ само якавъ російскій рядъ сепаратизмомъ
Украины, якъ самъ нетолерантный чоловікъ и
„обруситель“, та ще й маючи на думцѣ „обру-
сепіє“ Украины. — вѣдъ въ тѣ часы просто цьку-
вавъ насъ. — [Прим. Авт.]

зъ тымъ бажаня покористватись для своего
національного житя тыми моральными та по-
етичными елементами, що захованй въ масахъ
и зъ котрыхъ складаеть ся основа національ-
ности. Се те джерело, котре утверило такой
незвычайный и заслуговуючий на спѣвчутя
рухъ, якъ ставше въ плывѣ нашего столѣтя
и трохи навѣтъ на нашихъ очахъ вѣдродженя
славянскихъ народностей, котре причинило ся
до высокого морального пднйату цѣлыхъ на-
родѣвъ, що пробували до того часу въ несвѣ-
домому и пригнобленому становищѣ. Се те
джерело, котре въ самбй Россіи утворило
увесь найновѣйшій высокій змѣсть рускои су-
спѣльности, повный дбаня про моральный и
матерiальный пднйтокъ народа, якъ основы
усѣи націи [вызвѣлъ кренаковъ, велика літе-
ратура присвячена выучуваню народнього жи-
тя зъ усѣхъ бокѣвъ]. Нарештѣ се те джерело,
котре въ житю европейскому утворяе въ най-
новѣйшій часы такой самый, сказати-бъ, на-
родницкій потягъ до выучуваня народньои ста-
ровины и до літературнои реставраціи мѣсце-
выхъ мовъ, якъ найновѣйша провансальска
література въ Франціи, якъ выипкаюча літе-
ратура нѣмецкихъ мовъ, якъ незвычайне най-
недавнѣйше розповсюдненя фольклоризму въ
усѣхъ безъ вымыку народѣвъ Захѣдной Евро-
пы, и навѣтъ у Французѣвъ, котрй зъ давнихъ
давнѣвъ наибѣльше були привѣтнй гордовитымъ
нехтованьемъ простымъ народомъ. Не пичій
зачатокъ мало й наше украинофільство. Взяв-
ши головнй пункты його проявку, мы бачимо,
що вони припадають до паралельныхъ фактѣвъ

въ самій велико-руській літературі. Въ кбци мпнулого вьку перші творы Котляревского припадають въ часы народницькихъ интересбвъ Аблесимова, Чулкова, Новикова, Радищова. Въ 1830-ыхъ рокахъ етнографічій праць й пробы украинскои поезіи [Артемовскій-Гулакъ, Максимовичъ, Срезневскій, Костомаровъ, Бодянскій и т. д.] йдутъ разомъ перше зъ фактами велико-рускои етнографіи [Сахаровъ, Снегиревъ, Пассекъ и пичій], а въ-друге зъ вбдгукми славянскои вбдродженя. Въ 1860-ыхъ рокахъ украинофильство припадає въ часы велико-рускои народництва, котре зачало ся разомъ зъ реформою скасованя крепачтва. Незвичка масы нашего суспблства до виявкы якои-небудь самодѣльности робила для багатьохъ людей незрозумѣлымъ сей рухъ, а потбмъ бажаня грати роль далекоглядныхъ спасителѣвъ отчпны пустило славу про сепаратизмъ, котрый пѣбы-то нахваляеть ся проти цѣлости російскои имперіи. Роль „Московскихъ Вѣдомостей“ того часу на-стбльки теперъ выяснилась, що нема потреби записнятися на обмежуваню вартости тыхъ спонукань, котри мало на увазѣ се выдавничтво, пбднявши гвалтъ про сепаратизмъ. Сказати во правдѣ, було-бъ низько, ганьбовито для достоипости російскои имперіи, и перечило-бъ усѣмъ дѣйснымъ вбдноспнамъ російскои житя — знаходити політичну небезпешность въ народницькому руху однои невеличкои частки украинскои суспблства. Украинскій элементъ такъ зрослисъ зъ загальною течією російскои житя, такъ обгорнутій самими реальними

впливами побуту адміністративного, економічного (?), впливомъ просвѣты и т. д., що пбсле сього всего зостаеть ся мѣсце тбльки для одного літературного виявкы мѣсцевои народности. Самый літературный потягъ, по-неволи и самъ по собѣ, зъ своєи причины збставь ся-бъ въ тыхъ границяхъ, якій можливий для мѣсцевого провінціалізму: въ границяхъ поетичнои реставраціи мпнувшости, популярнои літературы, мѣсцевого театру и т. п. *) Поетична реставрація, мѣжъ пичимъ, дала самбй російскбй літературѣ утворы, належачій до числа найкрасчпхъ вѣ перлицъ: назовемо „Тараса Бульбу“ Гоголя. Популярна література могла-бъ тбльки прибблщити трохи запасъ вѣдомостей въ масѣ, котра въ Пбвденнои Россіи, якъ и на пбвночи, залишена щодо сього дѣла до самого жалбеного ступнѣя, а на пбвднн Россіи така література для народа була-бъ можлива тбльки на мовѣ для нього зрозумѣлои. Чимъ може бути мѣсцевый театръ, се мы бачили по дуже значному успѣху, котрий мала въ останній роки украинска сцена въ самому Петербурзѣ та въ Москвѣ. Въ кбци всего украинофильскбй интересъ до народа [якъ се вже й бувало] виявивъ ся-бъ розповсюдненямъ етнографічныхъ и збогаченямъ научныхъ выслѣдбвъ. Коли хто гадає, що є можливість сепаратизму, то

*) Дуже цѣкаво знати, щб то тамъ приталилось далѣ, за тымъ магичнымъ: „и т. п.“? А може.... й нѣчого... окрбмъ передъ тымъ сказаного. — [Прим. Авт.]

найбільше розумнимъ и людскимъ орудникомъ проти його розвитку натурально була-бъ доконшена спілька пануючої народности зъ народностями шкещевими и узання за останниими права вилвку, границь котрого самі по собі обмежують ся умовами ихъ загального негнованя. На жаль, въ кбци 1870-ихъ рокбвъ запанувавъ инчий спосбъ поглядбвъ, дбйшли до потреби ввдомыхъ пригнобляючихъ способбвъ, рчч проста ставала складаною, деяку зайвину, деякій злишокъ у декого прильчено до загального характеру всього літературного руху, и натуральний проявокъ ставили на якусь не властиву для нього стежку. Сі всь способы за всьмъ тымъ вбдгукнулись, якъ побачимо, въ літературь галицко-рускбй. Центръ ваги літературного руху, найголовнйша сила котрого и историчній основы належали до нашої Малороссіи, веначе подавъ ся до Галичини.*

Якъ бачимо зъ наведеного уривка, зумисне нами переложеного до словечка*), д.

*) Галицка москвофільска часопись „Червоная Русь“, напечатавши сю статью шаповного д. Пыпина и выдавши навѣть окремай вбдбитки їѣ, зумисне выпустила сей выдѣлъ про украинофільство, певно щобъ прислужитис д. Пыпинову, чи може кому ничому. Але мы повинні оказати, що часопись прислужилась зовсѣмъ негараздъ: вона не оббѣяла, а почорнила д. Пыпина, зробивши його погляды въ вбдрізаної зъ початку статѣй охожими зъ поглядами Каткова та славянофїлбвъ.

Пыпинъ має поглядъ на вышканя и повстаня украинства правдивый и смиятизую йому, стаючи супроти репресалій, якї зъ доброго дѣла то вбдѣ недомислу, то через зумисне цюваня Катковицбвъ та славянофїлбвъ ввали на нього важкимъ каменемъ. Такий поглядъ д. Пыпинъ не разъ виявлявъ въ „Вѣстнику Европы“, якъ, наприкладъ, въ статѣ „Малорусско-галицкія отношенія“ [Вѣстникъ Европы 1881 р. кн. 1.], „Къ спорамъ объ украинофільствѣ“ [Вѣстн. Евр. 1882 р., кн. 5.], „Волга и Кіевъ“ [Вѣстн. Евр. 1885 р. кн. 6.].

И справдѣ джерело украинства має звязокъ зъ національнымъ и народницькимъ рухомъ въ Славянщинѣ та деякихъ краяхъ сучаснои Европы и навѣть въ найновѣйшіи часы въ самбй Россіи. Сей рухъ наклонувъ ся и зародивъ ся въ Европѣ та въ Славянщинѣ въ дуже важкіи часы для Европы, зъ початку теперѣшнього вѣку, въ тіи часы, коли запанувала въ Австрій системѣ звѣсного Метерниха, котра пригнобила Славянъ и напосѣла на нихъ зъ германизацією; въ тіи часы, коли въ Германіи лютувавъ Мецель, сей нѣмецкій Катковъ, черезъ свою „Хрестову газету“; коли Берне, супротивникъ його обскурантнихъ

Мы певні, що д. Пыпинъ за се не подякує редакціи „Червоной Руси“. Редакція переборщила, якъ переборщує часомъ дробный урядникъ-писарець для свого начальника. Вышло, якъ каже приказка: „загадай дурневи бити поклоны, то вбдѣ и лоба пробѣ“... — [Прим. *Авт.*]

на
ко
до
на
ні
по
ні
ри
д
ч
в
г
л
с
г

принципівъ, мусьвъ утѣкати въ Парижъ и зъ-вдѣтль цобивати його своїми „Парижскими листами“. Сей рухъ бувъ протестомъ за свободу и за вольный національный розвитокъ въ Славянщинѣ. Сей рухъ въ Европѣ въ недавній часъ ставъ демократичный и тодѣ само по собѣ появивъ ся интересъ и до выучуваня масового житя, и разомъ зъ тымъ до обороны його людского права. На пбдставѣ принципа вольного національного та просвѣтного розвитку и передаваня його въ масы выникла въ Европѣ нова провансальска література въ пбвденній Франціи и въ испанскій провинціи Каталоніи та Валенсіи, де живутъ Провансалы, выникла кельтска література въ Нормандіи и Бретаніѣ, фламінска въ Бельгіи, де сї усѣ новї літературы були пригнобленї державными мовами та літературами французскою та испанскою. Змертвѣлость мовы Данта въ сучасній Италиі стала ся причиною того, що почали виходити книжки на неаполітанскій та венеціанскій народній мовѣ, и сї книжки на живыхъ мовахъ въ Италиі добре йдуть въ публичность, якъ-разъ въ-двоє лѣьше, нѣжъ писанї змертвѣлымъ книжнымъ літературнымъ италіянскимъ языкомъ. Въ Нѣмеччинѣ языкъ Лютера та книжный языкъ Лессинга вже постарѣвъ ся и далеченько подавъ ся вѣдѣ народнього. И тамъ выступили письменники зъ живою народньою мовою, зъ утворами на народнихъ мовахъ, якъ на прикладѣ Фрицъ Рейтеръ.

Въ 1860-ыхъ рокахъ въ самій Велико-россіи була проба поновити книжню нелико-

руску мову, засновану, якъ вѣдомо, на грунтѣ мертвой церковно-славянскои мовы, виробляюи доволѣ добре вченими Ківо-могилянскои академіи въ XVII. та початку XVIII. вѣку и цѣлкомъ перенятои російскими письменниками. Крѣтакъ Бѣлянскій, розбираючи критично комедію Грибоѣдова „Горе отъ ума“ (1825 р.) хвалить вѣ доконче за те, що вона написана не книжнымъ языкомъ, „котрымъ нѣхто не говоривъ“, котрого и знати не знавъ нѣ одинъ народъ въ свѣтѣ, а найбільше Россіяне про нього „и слыхомъ не слышали и вѣдомъ не видали“. [Диви въ „Вѣстнику Европы“ статью Пыпина: „Грибоѣдовъ“ 1890 р., стѣвень, ст. 217.] Одиаче сей мертвый засновокъ все таки лѣгъ, якъ грунтъ сучаснои велико-русскои книжньої мовы; вже ажъ Карамзинъ, Грибоѣдовъ, Пушкинъ та Крыловъ прищепили до неї живый народній велико-русскій паростокъ. Велико-русскій письменники, якъ Даль, Глѣбъ Успенскій, Островскій, Решетниковъ и инчі, попробували прилѣшувати до книжнього языка слова чисто народній. „Отечественныя Записки“ спротивились сѣй повинѣ, списавши двѣ сторѣнки спѣхъ неологізмѣвъ и пбднявши ихъ на смѣхъ. Ся поновка живою, широко-народньою течією змертвѣлого, для велико-русскихъ масъ незрозумѣлого книжнього языка на тому й спинилась, хочъ гр. Левъ Толстой и спробувавъ зновъ рокѣвъ три назадъ завести народню мову въ своій народній драмѣ „Власть тьмы“.

Якъ бачимо, рухъ языковий та літературный розпочавъ ся не въ одній Украпинѣ, а

и въ Великобританію и въ Европѣ. Въ насъ на Украинѣ сей рухъ тольки поновивъ ся, бо вѣкъ таки давненькій, такой давненькій, що на пр. „Переложена Енеида“ Котляревского, котру звычайно становлять за початокъ новои украинскои літературы (1798 р.), стае вже на Украинѣ „литературнымъ преданіємъ“, котре зрѣкае д. Пыпиць въ нашої літературѣ.

Якъ глянувъ рядъ въ европейскихъ державахъ на сей національный и літературный рухъ? Якъ вѣкъ поставивъ себе вѣдносно його? Романискій державы: Франція, Испанія та Бельгія, нѣмецкій державы: Австрія та Прусія, и на сходѣ Европы Россія неоднаково поставили себе до сього національного руху вѣдродженія народѣвъ.

Въ той часъ, якъ въ перше зъявивъ ся національный літературный рухъ въ Провансѣ, въ Парижи знайшли ся шовіністы, котрі загомонѣли на нього, але швидко втихомирились, привѣтивши, що сей напрямкъ не політичный, а чисте просвѣтительный, культурный. Теперь французскій рядъ не вчинае провансальскому руху нѣяков претичивы и дае широку вольность його розвитку. Ты самі рядові вѣдносны до каталонского провансальского руху мы бачимо и въ Испаніи. Д. Мордовцевъ въ своихъ „Письмахъ изъ Италіи и Испаніи“ говорить трошки про сей рухъ, побувавши въ Барселонѣ, головному мѣстѣ Каталоніи, и очевидно ставитъ його въ паралели зъ украинскымъ, назвавши въ жарты испанскихъ Провансалѣвъ каталонскими „парубками“. Дописуватель журналу „Русская Мысль“ позаторбѣ такъ само

побувавъ въ Барселонѣ и якъ-разъ потрапивъ на зборъ Провансалѣвъ, де сіи націоналы, а найбѣльше багаті барселонскій купецъ, вѣдбували раду про выданя великом часописѣ на провансальской мовѣ подъ назвищемъ „Catalana“. И въ Испаніи рядъ не спинае сього руху и не становитъ нѣякихъ перетокъ на стезѣ його розвитку. И Провансалы не дурно кажутъ: Франція для насъ мати, а Испанія — сестра, и вѣдрѣзнятсь вѣдъ нихъ нема жадной потребности. Въ Бельгіи такъ само рядъ не стае на дорозѣ національного розвитку Фламійцевъ, хоть въ Бельгіи двѣръ французскій спираетъ ся на французку половину залюдненія Бельгіи и веде урядові справы французскою мовою. Фламійцы завели фламійскѣ націоналыне товариство, котре веде свои справы геть-то ревво и енергично: кожный сусѣльничекъ того товариства приймае на себе обовязокъ и самохѣтно повинность — не вживати въ розмовѣ французскои мовы, а вживати тольки свою — фламійску и навѣтъ корреспонденціи листѣвъ писати доконче своею мовою. Про се въ своій часъ писали зѣветки навѣтъ по часописяхъ, а се певный знакъ, що бельгіискій рядъ не забороная въ державѣ такыхъ товариствъ, не чеплять ся до сусѣльничекѣвъ того товариства, и не засмлае ихъ туды, де козаль роги правлять... якъ роблять въ Россіи зъ усякими російскими Фламійцами... Фламійцы гаряче дбають про свою літературу, завели въ Брюссель фламійскій театръ; вже минуло рокѣвъ зъ 15, якъ вони переложили Святе Письмо на фламійску мову. И имъ въ тому рядъ зовсѣмъ не пере-

баранчав; нема тамъ заборони на сі справи, якъ на прикладъ у насъ на Украинѣ и до сього часу заборонено выдавати Святе Письмо украинскою мовою въ перекладъ Кульша и Пулюя. Зъ такихъ вѣдосинъ державъ до вѣд-родження національностей на далекому Заходѣ Европы мы бачимо, що въ сучасній Европѣ тѣльки одно романске племя, якъ державне, вже зовсѣмъ вияснило й счистило свѣтоглядъ, стало зовсѣмъ по-людски терпличимъ до вичихъ національностей и занехаяло старий привичъ силуочон приневѣльной и противовѣльной и черезъ те саме противнатуральной ассимиляціи вичихъ пародностей.

Зовсѣмъ що ничо мы бачимо въ середній та східній Европѣ, де панув державнѣсть нѣмецка та велико-руска. Нѣ австрійскій, вѣ прускій Нѣмцѣ ще не збули ся давнихъ своихъ потягѣвъ — германізувати сусѣдий народы, котрї живуть побѣчь зъ нимъ въ державахъ. Мы не будемо розводити про германізаторскій забаци въ Австрїи за часѣвъ Метерніха, коли всю Австрїю вкрыли нѣмецкїи университеты та гімназиї, — про тї великїи силкуваня, якї зробили Мадяры та Славяне, щобъ збутись сіи системы, — про тї жертвы, якї вони принесли, доки добулись до свого права національного розвитку. Се рѣчь дуже вѣдома. Тенерь Австрїя, якъ вѣдомо, зансхаявши германізацію, опираеть ся на три дужчї хочъ не численнѣйшїи національности: Нѣмцѣвъ, Мадяръ та Полякѣвъ, вѣддавши имъ въ руки Чехѣвъ, Словакѣвъ, Румунѣвъ та Русинѣвъ. Мы бачимо, що и въ самыхъ австрійскихъ Нѣм-

цѣвъ ще не зовсѣмъ згасъ той духъ стародавньої тенденціи до приневѣльной ассимиляціи. За те-жъ покористувались своимъ правомъ, на свѣй соромъ, перше пригнобляи й германізованїи Мадяры. Вони завели мадьярїзацію Славянъ закарпатскихъ та Румунѣвъ. На великій жалъ и галицкїи Поляки вхопались зъ великою енергією за споляченя галицкыхъ Русинѣвъ. Мадяры въ сьому дѣлѣ дуже схожїи на тыхъ чорныхъ африканскихъ рабѣвъ, що випадкомъ vyrвавшись на волю, скинувши зъ себе ланцюги та нашпїишки. потѣмъ самї ловлять въ африканскихъ лѣсахъ вольныхъ негрѣвъ, надѣвають на нихъ ланцюги та нашпїишки и гаяють на продажъ въ Абессинїю та Верхній Єгипеть. Се й правда, якъ каже приказка: не дай, Боже, зъ хама — папа!

Вѣдновѣдно до національной терпличости Мадяры та галицкїи Поляки стоять ще багато низче вѣдъ Румунѣвъ, котрї, забравши въ Россїи Изманльскїи цовѣтъ въ Басарабіи, дозволили болгарску гімназію въ Болградѣ, и тѣльки пбеля забраня Россїєю Изманльщїи графъ Д. Толстой заразъ переробивъ їѣ на велико-руску, вѣдѣбравши вѣдъ гімназію до скарбу усѣ мастности: землѣ та рыбнїи озера, надарованїи Болгарамъ тѣи гімназіи, и пѣдѣввши їѣ пѣдъ тѣиць велико-рускахъ гімназіи, не вважяючи на прохання Болгаръ, зоставати для нихъ въ гімназіи припаймѣвъ выклады болгарскои мовы та болгарскои літературы...

Прускїи Нѣмцѣ своєю нетерпличостью національною ще й дося стоять не выще за австрійскихъ Нѣмцѣвъ часѣвъ Метерніха. Тутъ

заведена машина германізації познанських Поляків, Лужичанъ та Литовцівъ крутить ся ще швидче. Бісмарковцѣ снувають въ Поляківъ землѣ, переводячи вхъ въ нѣмецкі руки; ще й недавно задумали варварскій примитивный выгнѣвъ зъ Познаня Поляківъ, австрійськихъ та російськихъ підданныхъ, для зменшеня польскои людности, и сї выгонцѣ знайшли собѣ пристановище въ Галичинѣ; прускї Поляки нѣякъ не дбѣдуть до права мати свбїи університетъ въ Познані, не допросять ся архієпископа своєї національности.

Далѣ на сходѣ — ще ббльше сього лха. Переступїмо пруску границу и мы побачимо, що въ Россіи така сама система приневбльного вынародовлѣня крутить ся мовъ навѣже-на. Въ Россіи „обрусѣня“ йде не днями, а немовъ годинами, пеначе въ нѣмому спасѣня не тбльки Россіи але усього свѣта вбдѣ якопсь напасть, — пеначе люде вхопидьсь обфручѣ зъ усѣєю сплюю енергїи, щобъ чинити якесь дуже добре та спасенне дѣло. Автономїи провинцїи и народбвѣ ламають, національности гнуть и скручують въ оббдѣ. Скрбзѣ пвццать народнїи мовы, національнїи літературы, скрбзѣ бачимо національнїи велико-рускїи натискъ, котрїи постанбввѣ собѣ, пеначе яке велике культурне завданя, зивццати до останку усѣ національности въ Россіи и повелккорувати ихъ. Найважчїи притискъ вбдѣ сїей системы выпавъ на долю Украйны, Польщѣ та молдавскои Басарабїи. На Украйнѣ навѣтъ въ народнїи шкблы заведено велико-рускїи шкблнїи книжки та выкладову велико-руску мову, за-

боронено выдавати Святе Письмо на украинскїи мовѣ; пбсля 1876 року украинска література пеначе засуджена на смерть: заборонено выдавати усєй украинскїи книжки, окрбмъ нѣбь-то популярныхъ, а справдѣ дозволяють тбльки тонесеннїи книжечки, малесеннїи казбчки, оповѣдающа, водевїльчкы. Науковїи популярнїи книжечкы не дозволенїи. Те саме дѣють ся и въ Польщѣ, тбльки зъ тою вбдмвбною, що тамъ дозволена ще швирока література, але въ тбїи надѣи, що велико-руска школа въ Польщѣ пбдрме и вббе и ту літературу [дарма надѣя!]. Для басарабскихъ Молдаванъ такъ само заведено велико-рускїи народнїи шкблы. Ся привїлегїя, ушаслививша Украйну та Польщу обрусѣнямъ, може выпала на ихъ долю тымъ, що вони землѣ славянскїи, братнїи для Россїянъ, и дають надѣю швидче ихъ обрусѣти. Басарабскїи Молдаване заслужили се щастя мабутѣ тымъ, що вони однїи зъ Великороссами православнои вѣры. Ничїи народы въ Россіи: Татары, Грузины, Есты, Литовцѣ, Латышѣ прїнаймнѣ хочѣ мають народнїи шкблы своєю мовою.

Такъ то мы бачимо, що въ Европѣ тбльки латвиска раса може прикласти до себе приказку: живи самъ и другимъ давай жити! Про Австрїю та про Прусїю можна сказати, що тамъ вже ничїи девїзъ: живи самъ и другимъ трошечкы давай жити! Въ Россіи ще панує такїи девїзъ: живи самъ — и нѣкому ничому не давай жити!

Руйнованя національностей, руйнованя хапливе йде на сходѣ Европы, а найббльше

въ Россіи зъ великою ханпливостію и навѣтъ зъ любовію, навѣтъ зъ смакомъ, неначе смѣтъ хочуть зрѣбити якійсь историчный великій добровичнокъ ничимъ народамъ. А справдѣ и Пруссакъ и Великороссы не роблять смѣтъ нѣякои користи, нѣякого добродѣйства нѣ для себе, нѣ для вичихъ народѣвъ. Мы вважаемо на національну нетерпячѣсть Великороссѣвъ, якъ на виявокъ расовый, дуже примітивный, схожий зъ релігійною нетерпячѣстю давнихъ народѣвъ, яка, на прикладъ, ще й дося жива въ натурѣ мусулманскихъ народѣвъ. Сю примітивну якусь руйнуючу силу велико-рускои расы давно примѣтали лѣпшій й свѣтлѣйшій велико-рускій вчені та поеты. Ще Грибоѣдовъ, авторъ комедіа „Горе отъ ума“, побувавши въ Крыму въ 1825 роцѣ и придивившись до крымского жия, до давнихъ историчныхъ мѣсть, шѣ стали руйнами вже за Россію, писавъ въ Петербургъ до своего пріятели зъ Феодосіи: „Посля Готтѣвъ, Генуезцѣвъ и т. д. въ Крымъ „являсь мы, всеобщіе наслѣдники, и съ нами духъ разрушенія“... Далѣ Грибоѣдовъ говорить, що для поладаня зъ вичими народами за Кавказомъ треба-бѣ Россіи вживати способы культурпй, якъ на прикладъ добріи суды и ниче. Д. Пыпинъ, пишучи статью „Грибоѣдовъ“ въ „Вѣстнику Европы“ [за 1890 р., сѣчень], додавъ зъ причини смѣтъ слѣвъ Грибоѣдова: „Духъ руйнованя, на жаль, и справдѣ дуже часто йшовъ слѣдкомъ за нашимъ рухомъ на сходѣ и на заходѣ. Въ давнѣйшій часи його навѣвала національна нетерпячѣсть, шѣ переходила часомъ черезъ усяку мѣру, та па-

тріархальне становище умѣвъ; але посля того не було навѣтъ и сього мотива, а руйнованя стало ся зъ причини духу канцелярской та фрунтовой однакофорности. Неповага до особности людныи, котра розвилась въ домашнихъ [велико-рускихъ] вѣдносинахъ, переносилась въ великій мѣрѣ и на землѣ та народы за-ново придбави; засѣвалося нешотрѣбне ворогуваня, котре заваждало злваню [?], и котре можна-бѣ було въ значій мѣрѣ обминути.“

Ся неповага до вичихъ народностей, се нехтуваня ними, навѣтъ якась ненависѣсть до нихъ и справдѣ й дося ще жива въ Велико-руссахъ и выявляеть ся фактично й реально въ дритяскахъ вичихъ національностей, залежныхъ вѣдѣ Россіи. Ся національна нешановѣсть та нетерпячѣсть окрѣмъ деспотичного укладу сѣмѣ, на котру показуе д. Пыпинъ, выкохана въ нихъ исторію. Розвиваючись въ давний часъ на вѣдшавѣ, нарѣзно вѣдѣ культурныхъ народѣвъ Европы на далекому сходѣ, живучи пзольованымъ жиямъ цѣлій вѣки, стыкаючись на сходѣ, пвночи та въ Сибѣри тѣльки зъ пѣвъ-дикими примітивными язычскими народами, котріи [хочъ и не вѣвъ] культурою стояли далеко низше за Великороссѣвъ, и котрыхъ вони ассимілювали, — Великоруссы нажили собѣ неповаги й нехтуваня до чужоземцѣвъ. Придбавши-жѣ собѣ новіи землѣ та народы на европейскому заходѣ далеко культурнѣйшій вѣдѣ нихъ, вони й на нихъ перевели таку саму неповагу, нехтуваня и навѣтъ ворожѣсть. Сеп неповаги, сього нехтува-

ня не збули ся навіть деякі високо розвигні Великоруссы, такі на пр. якъ критикъ Бѣлинскій, романистъ Тургеневъ, навіть сатирикъ Щедринъ, що піддивмавъ на смѣшки українщину. Про адміністративний велико-русскій особы вже нема чого й говорити, бо въ нихъ виявляє ся примітивний національний духъ нетерплячости до ничихъ народівъ зъ безсоропною наглбстю. Сього національного грѣха зливаня, тільки въ м'якѣйшій формѣ, не збувъ ся зовсѣмъ в шановний д. Пыпинъ. П'яшучи попереду про наші національно-літературні справи зъ великою симпатією, вінъ въ своїй новій статѣ показавъ, що не багато думає для насъ поступитись. Закнувши найновѣйшу українську літературу въ рямъ провинціалізму, вінъ зовсѣмъ сходиться зъ урядовимъ приказомъ 1876 р., дозволяючымъ українскій етнографічній книжкѣ, сяку-таку популярну літературу [простѣйше й щирѣйше сказати: дробнессеньку п'сенітвину, м'яжъ котрою часомъ випадкомъ проскакують и вартовий речл]. та українскій театръ [и доси забороняний въ одному тільки Кієвѣ]. Оце и вся ласка! За выняткомъ сього початку статѣ, де д. Пыпинъ не відкоснувъ ся відъ своихъ попереднихъ симпатій до етнографічного українства, далъ въ своїй цѣлій статѣ д. Пыпинъ виявляє поглядъ на наші літературно-національні справи зовсѣмъ схожімъ зъ поглядомъ консерваторівъ та славянофілівъ, хочъ вінъ якось и не доводить своихъ выводівъ до кбиця и часто не договорює своихъ гадки.

Далъ въ своїй статѣ д. Пыпинъ каже:

„Выходило и справдѣ щось чудне. Колись, ще въ не дуже давній часы, думали [та й справдѣ воно такъ було], що ославянскій літературы въ Австрій были дуже пригнобленій въ своєму розвитку, а література галицко-руска найбільше, такъ що вона на-свѣу чвалала, ледви чеврѣла, харчуючись, м'яжъ ничимъ, тымъ, що давала украинска література въ Россію. Теперь стало ся на-выворбтъ: якъ остання підпала підъ притискъ, — въ Галичинѣ, трохи черезъ загальній політичній змѣны въ Австрій, давший для нѣ народностей бблѣшу вблѣнбсть розвитку, трохи черезъ власне силкуваня галицкиихъ дѣячѣвъ, літературный рухъ дуже поширшавъ якъ въ поезіи и белетристцѣ, такъ и въ ничихъ працяхъ науковыхъ, популярныхъ книжкахъ и публицистцѣ. Література выставила якъ внутрѣшній пытаня галицко-русского побуту, такъ и загальне пытаня національного житя. Руска народнбсть въ Галичинѣ, такъ довго пригноблювана колись польскимъ пануванямъ, а потбмъ австрійскою бюрократією, и до теперѣшнього часу ще не дбставша політичнот значности, вбдновѣдила своей численности, володає одначє, въ зрбвианію зъ попереднимъ, гараздъ бблѣшою часткою суспблѣной свободы и разомъ зъ тымъ прєсє. Якъ мы попереду сказали, одна частка галицко-русского суспблѣства ще давнѣйше дбйшла до думки про те, що найбільшій звязокъ сполучає сей народъ не зъ державною народностью въ Россію, а доконче зъ Україною. Теперь же галицко-руске суспблѣство и література, при пригнобленію положенію укра-

инофільства и українскою літературою въ Росію, ставали неначе-бъ то головними літературними заступниками и виявцями українського племя. Приміркувавшись до сього всего, якъ побачимо потімъ, стали формуватись самі історичні погляди на долю и значність українскої народности: Галичина виступала, наче-бъ то її центръ."

"Зъ одного боку була се зрозуміла рвчъ, зъ другого — не зовсімъ натуральна. Зрозуміла рвчъ, бо при теперішньому становищі дѣла [въ Росію] для українскої народности и справдѣ нема нічого літературного виявку [хочь-бы не повного]. Не зовсімъ натуральна — черезъ історичні умовини самої галицько-рускої народности."

Далѣ д. Пыпинъ розказує коротенько історичне становище Галичини зъ давнього часу, щобъ докзати, що Галичина, се-бъ то галицьке суцільство та література, не має права бути центромъ українскої літератури и заступникомъ українського племя.

Колись то, — каже д. Пыпинъ, — ще зъ початку рускої історіи, Галицьке князівство було така сама руска земля, якъ князівство Київське, Чернігівське, Суздальське, Новгородське. Тодѣ була одна руска земля, зъ однією вѣрою, зъ однією княжою династією, але потімъ історичні подѣї утворили зовсімъ інші відносини рускихъ земель. Давня Русь, розтягнута на дуже широкому просторѣ, почала розпадатись и утворюєть собі місцеві центри. Татарі розбили давню Русь, и вона зовсімъ подробилась. Татарі заволодали Мо-

сквою и всею Північною Русью. Південна Русь підпала підъ власть Литви. Галичяну забрала Польща, и Галичина збсталась підъ Польщею навіть тодѣ, коли бѣльша половина Малоросіи за Богдана Хмельницького сполучила свою долю зъ долею Росіи. Въ другій половинѣ XVIII. вѣку, після розпадку та роздѣлу Польщѣ, Галичина стала австрійскою провінцією.

"Якимъ же побытомъ одна область українського племя, мавша зовсімъ окрему історію, цѣлыми вѣками відрублена и відъ давнього руского цѣлого, и відъ власної південно-рускої гильки, може намагатись зъ правомъ на заступництво и виявництво самої чистої рускої народности? Очевидячки тутъ є якась велике непорозуміння", — каже д. Пыпинъ.

Намъ здаєть ся, що для насъ непорозуміння тутъ нема ніякого. Дѣло въ тому, зъ якого пункта и центра дивитись на Галичину та її народність. Коли глянути на неї зъ пункта Петербурга або Москви, чи зъ пункта Великої Росіи, то виходить, що Галичина ніби-то не має права на заступництво усього українського племя. Коли же глянути на се дѣло зъ пункта Кієва чи Харкова, зъ пункта України, то виходить, що вона зовсімъ такъ має право на таке заступництво. Д. Пыпинъ не такъ, трохи якось по своєму, дивить ся на історію Галичини и вибирає зъ тїєї історіи, и то тільки політичної, пункти й факти, сказати-бъ, роздѣляючі и відрубляючі Галичину відъ давньої Москви та теперішньої Росіи та

України, помітивши факти єдиної її історію з історією України та історію властиво культурну її провітню.

Відь Великоросіи Галичина була відібрана ще відь часу Батія та монгольського ярма, — відь України вона не була таки вже зовсімъ та завсѣди відібрана такъ, якъ здасть ся д. Пыпинови.

1340 року польскій король Казимиръ завоювавъ Галичину та сполучивъ її зъ Польщею. Се відбаваня Галичини відь руского племя стало ся, якъ бачимо, дуже давно, але незабаромъ після сїєї подїї Ягелло, найменшій синъ Ольгерда, ставъ великимъ княземъ на Литві та на Україні, а потімъ оженившись зъ Ядвігою, польскою королювною, ставъ та польскимъ королемъ въ 1386 році та сполучивъ Литву, Україну та Польщу въ одну державу. Галичина опинилась черезъ 46 лѣтъ зновъ въ одній державі въ звязку зъ Україною та Бѣлою Русью. Правда, Вітовтъ, Ягелловъ братъ въ первыхъ, зновъ відібравъ Литву та Україну відь Польщѣ, а черезъ те та Галичина відібранилась відь свого племя, але въ 1413 р. Ягелло погодивъ ся зъ Вітовтомъ та вони въ-двохъ вкупі зъ польскими, українскими та литовскими князями збѣхались въ Городлі надъ Бугомъ на соймъ; Ягелло давъ литовскій та українскій шляхті ббльшій права, такій, якій мала польська шляхта, та всѣ постановили у всѣхъ дѣлахъ збѣджатись на раду, не воювати однимъ безъ другихъ та на загальній радѣ чи въ соймѣ вибирати князівъ. Братъ Ягелла Свидригелло

пбсля Вітовта ще обьявивъ себе великимъ княземъ Литвы та Руси та встоювавъ за окремість свого князівства відь Польщѣ, але польска та католицка шляхта не любила його, якъ православного по вірї, та скинула його, вибравши собі за князя Вітовтового брата Сигизмунда, по вірї католика. Въ 1452 р. наслѣдникъ Свидригелла Казимиръ ставъ разомъ та королемъ польскимъ. Якъ бачимо, въ сей періодъ давня Русь чи Україна та сполучалась зъ Польщею, та відривалась відь неї, та Галичина разомъ зъ тымъ та була въ близькихъ зносинахъ до усього українского племя, та въ дальшихъ. Та й ті самі зносини, та тяганина міжъ польскими королями та великими литово-рускими князями, ті границі ихъ князівствъ — се все було хистке, якъ полумя на вітрѣ, та не по тепершньому відібравло Галичину відь усього українского племя: тодішній границі міжъ князівствами були удѣлової, хисткі, змѣнчиві, а не тепершій, обкопані та обмежовані, обставлені сторожею, таможнями; вони тоді не становили такихъ претичинъ для мирныхъ, просвітнихъ та культурныхъ обоплохъ, удѣловъ та городівъ. Відь 1452 р. се-бъ то відь смерти останнього самостійного князя на Україні Свидригелла, ажъ до 1649 року, коли Богданъ Хмельницькій віддѣлавъ відь Польщѣ Україну по річку Случь на Волині, Галичина вкупі зъ цѣлымъ українскимъ та бѣло-рускимъ племямъ належала до польской державы та мала однакову долю зъ нимъ. Перебули вони вкупі усяке історичне лихолѣтя: та Люблин-

ску унію въ 1569 р., и Берестску церковну унію 1596 р., и лихолѣтя вѣнцеско, и польске державне, и паньско-шляхетске, и навѣтъ нацишину, въ тѣю тѣльки вѣдѣбною, що до Люблинскои уніи 1569 року Украина та Бѣла Русь мали ще деякі рѣштки автономного права, котрі здержували натискъ колонизаціи та покатоличеня. До 1569 року Поляки не мали права оселятись на Украинѣ, закупувати тамъ землѣ, заступати урядові мѣсця, навертати народъ въ католициство, що вже було попередъ того до Люблинскои уніи въ Галичинѣ, и черезъ те польскій натискъ и колонизаціи нашої шляхты почала ся въ Галичинѣ ранѣйше, нѣжъ на Украинѣ. Богданъ Хмельницкій, вѣддавшись въ подданство московскому цареву въ 1654 роцѣ, прилучивъ Украину до Московского царства по рѣчку Случь на Волини, а рѣшта Волини та Галичина вѣдрѣзались вѣдъ украинского племя, але не на довго. Заразъ пѣсля смерти Богдана гетьмана Иванъ Выговскій та Юрій Хмельницкій поддали ся Польщи, зауваживши, що московскій царь не додержавъ умовы зъ Украиню, а по Андрусовскому миру въ 1667 роцѣ московскій царь вернувъ Польщи Украину та Бѣлу Русь по Днѣпро, окрѣмъ Кієва зъ повѣтомъ. Галичина зновъ стала въ звязку, правда, не зъ цѣлымъ украинскимъ племямъ, але зъ його бѣльшою половиною ажъ до останнього розпадку Польщѣ въ 1772 року. Галичина жила въ сей давній часъ однимъ историчнымъ житємъ зъ Украиню. Однаковий проявокъ життя мы бачимо и въ Львовѣ, и въ Кієвѣ, и въ

Вильнѣ: скрѣзь мы бачимо однакове встоюваня за своє историчне право церковного, суспѣльного та громадского жатя: въ нихъ бачимо тѣ-жъ цѣрковнй братства, тѣ-жъ школы, тѣ-жъ цѣрковнй книжки, та-жъ сама полемічна література.

Тѣльки зъ 1772 року Галичина стала вѣдрѣзана вѣдъ Украини и дѣсталась Австріи. Австрія зъ-початку парализувала державный впливъ Польщѣ на Галичину, але потѣмъ, за звѣсного Метерниха, завела въ Галичинѣ германизацію, се-бѣ то головнѣйше вѣдъ усього нѣмецкй школы, а ще побнѣйше зовсѣмъ вѣдала галицкыхъ Русинѣвъ Полякамъ, злучивши руску Галичину зъ польскою въ одну провинцію вѣдъ гетемонію Полякѣвъ и прислувавши Русинѣвъ вчитись въ польскыхъ гимназіяхъ. Не вважаючи на сей натискъ, все-таки Галичина выдержала сей натискъ, вѣржала свѣй цѣрковный обрядъ, свою народность, свою мову, и якъ тѣльки воиа зачула своє автономічне, хочъ не велике право, заразъ стала до праці національного вѣдрѣженя зъ енергією, вартою енергій давныхъ кієвскихъ вченыхъ полемістѣвъ та украинскихъ Козакѣвъ. Національне та літературне вѣдрѣженя въ Галичинѣ, все-таки самѣстѣйне, почало ся въ 1830-тыхъ рокахъ вѣдъ Маркіяна Шашкевича, Вагилевича та Я. Гоговацкого. Галичина довѣдалась про найновѣйшу украинску літературу, хочъ знаходилась въ Австріи, за кордономъ, довѣдалась и про Шевченка, и теперъ тамъ справа літературна и національна розвиваеть ся, все ширшає и йде нормальною хо-

дою. Галичина має свої газети й журнали на своїй мові руско-українській, має народні школи, учительській семінарії [утраквістичній — зь викладами в рускимъ в польскимъ. *Прим. Ред.*], руско-українській гімназій, катедри в львівському та черновецькому університеті, має усякї товариства педагогічні й просвітні Ії! ми маємо право сказати, що галицко-руське суспільство має право стати заступникомъ в виявцемъ цѣлого українського племя, бо... ми в Росіи не можемо мати свого нічого.. В Росіи не дозволено намъ мати нічого.. на нашъ національно просвітний розвитокъ накинута всяка заборона та усякї притиски. Ми маємо й зазнаємо тільки — „обрусеніє“. В Галичині українській языкъ ставъ вже суспільнимъ в навіть по-троху урядовимъ. На ньому скрбъ говорить, нїде його не цурують ся, тоді якъ на Україні його усякою силою виперас велико-руська мова, в ся ненормальність языкова, ся загнаність, занедбаня нашого языка в результатъ давнїхъ в сьогочаснихъ вдноснїхъ самого велико-руського урядового центра в центральной велико-руской літературі. Ії! Галицке суспільство й література мають право бути заступникомъ в виявцемъ усього українського племя, в книга д. О. Огоновского зовсімъ не служить виявкомъ якогось историчного недомыслу, — якъ каже д. Пыпинъ, — а скорїше можна сказати, що вона служить нормальнимъ виявкомъ національно в историчной єдности Галичини зь Україною.

А коли Галичина стала центромъ українського літературного руху, то хто-жъ сьому

вниєнь? Винна Росія, що не дає стати сїмъ центромъ нї в Кївну, нї в Харкову, нї в Одесу, в силою виперла сей центръ зь України в Галичину. Самї жь винї, що українській літературний рухъ мусить шукати собѣ депиде простору й центрѣвъ, бо забули приказку: „гавай натуру вь дверѣ, а вона влѣзе вькномъ“... бо на те вона натура. Самї вигнали нашу літературу, ще й сердять ся, але, здасть ся намъ, сердять ся ббльше зь тїя причини, що не вдалось таки задушити нашу літературу на смерть... Ії не вдасть ся задушити її за кордономъ, вь пичѣй державѣ, не вважаючи на усѣ запобѣгая тамъ на усѣ способы..

Попереду вѣжъ д. Пыпинъ має дойти до самой книжки д. Огоновского в показати єї недомысли, вонъ ще робить одинъ закндъ в знаходить ще одну причину, вдь котрой нѣбыто повстали вь каязѣ д. Огоновского тї недомысли. Д. Пыпинъ знаходить ту причину в тому, що в Славянщина й Галичина мало знають Росію, мало знають, або зовсімъ не знають велико-руской літератури. Ії пбвдений й захбднїй Славяне, — каже д. Пыпинъ — в попереду мало знали Росію. Вь Сербѣвъ та Болгарѣвъ зь-давня заховувалась ббльше истинктивно вь памяти народа памятка про расове побратимство зь рускимъ народомъ, котра давала надѣю на помѣчь вдь Росію. Але ся вѣдомбсть про Росію, якъ истинктивна, була черезъ те неспа, неомежована, вдь чого потбмъ були можливї випадки непорозумѣня однихъ другими, историчнымъ прикладомъ чо-

го зостануть ся тепершній відносини Болгарин до Росції. [Намъ здасть ся, що се доконче стало ся відъ того, що Болгаре добре й реально сїбзнали Росцію й русекпхъ.] Західній Славяне такъ само мало знали Росцію, — каже д. Пыпинъ, — чули про неї, якъ про велику й дужу, могутню державу, и ждали відъ неї помочи. Въ Чеховъ въ 1830-ыхъ та 40-ыхъ рокахъ рѣдко якій вчений знавъ велико-рускій языкъ та літературу. Теперчки дѣло пбшло красче, але все-таки західній Славяне такъ мало знають велико-рускій языкъ, що часомъ перекладають Л. Толстого, Тургенева, Достоевского зъ нѣмецкого. Відъ сього то й вийшло, що Славяне не знають добре Росцію, нѣ науковон літератури, а найббльше нѣ партій и напрямкввъ, хапаючи зъ нѣмецкихъ джерель одній порожній слова: славянофілы, панславїсты, шігіліеты, панславїсты Катковъ и т. д. Те-жь саме дѣсть ся и въ Галичинѣ відносно до знаня Росції, нѣ літератури. Въ Галичинѣ охочо выслухувались ворожій й неурязаній думкя та гадки про Росцію, якихъ трапляеть ся чи-мало въ пресѣ нѣмецкбй та польскбй, навѣть не безъ дедкоп згоды приймались думки Ноляка Духицкого про відносини украинского й велико-русского племя. Зъ сього перенятку нѣмецкихъ та польскыхъ поглядввъ, зъ перенятку духищичны, въ кбнци всього по-встаєть поглядъ на исторію украинского племя та літератури, що залѣгъ въ основѣ кнвги д. Огоновского, — каже д. Пыпинъ.

Сказати по правдѣ, Сербы й Болгаре, пригвобленій Турками, и західній Славяне,

притиснутій Нѣмцями, и справдѣ мало знали Росцію и любили нѣ ббльше платонічно, якъ державу велику, дужу, сподѣвались тольки відъ неї помочи и простягали до неї руки ради тієї помочи. Росція здавалась для нихъ нѣббы якимсь мітничымъ краємъ, безъ нѣмры багатыхъ, де сяють золотехрїй церкви та палаты, де течуть молошій рѣки. И доки вони нѣ добре не знали, доти й любили, тымъ ббльше, що до чеськихъ славянофіловъ оббзвались попереду въ Росцію и справдѣ славянофілы гуманїсты, якъ Бодянский, Григоровичъ. Але якъ Славяне дбзнались про Росцію справдѣшню, дбзнались реально, а не постично зъ чудовон далечѣ, то й заспѣвали ничон. Зъ-за гуманїстввъ-славянофіловъ незабаромъ выглянули консервативній велико-рускій славянофілы, тї лѣсовій кощѣ, кїкіморя та Гетевскій „лѣсовій царь“ и заспѣвали до насъ призначуючу пѣсню: Прийдѣть, мовь, до насъ въ нашій оббїмивща! дамо вамъ чертога и перлы, и сады, и фонтаны... дамо вамъ православїе и велико-руску народибсть, навѣть почепляемо вамъ здоровїй дзвонъ на вашихъ давбпцяхъ... тольки забудьте свѣй языкъ, занедбайте свою літературу, поступѣть ся своєю національно-стью, приймѣть велико-руску літературу, а свою хочъ и въ пѣчь вкпнѣте! — и мы насъ задушимо відъ палкого кохання на своихъ грудяхъ! Західній Славяне просто схарапудились, якъ И. Аксаковъ, Погодинъ, Лавранскій та Катковъ и ничїй кощѣ та кїкіморя Великоп Русї заспѣвали нмъ такоп пѣснѣ про „обрусенїе Славянщичны“.

Болгаре въ останню нѣбу такъ само-
дбзпались реально про Россію тодѣ, якъ сама
Россія, се-бѣ то російске христо-любиве во-
внество завитало въ Болгарію, и побачили,
які Россіяне завели тамъ свои порядки. Про
се писавъ д. Е. Утинъ въ самому такъ „Вѣстни-
ку Европы“, що тамъ вытворяли Россіяне въ
Болгаріи, тѣ исправникъ зъ офіцірѣвъ, усякі
„побрядчикъ, поставщикъ“ и т. д., — якъ, на
првкладъ, одинъ исправникъ въ Русуку по-
бивъ нагайкою городского голову Болгарина...
Словомъ сказати — Болгаре побачили справ-
дѣшню Россію, тыхъ Щедринскихъ Россіянь,
своими очима... отъ и вышло нецорозу-
мѣнн... Тутъ платонічна любсь до „молош-
выхъ рѣкъ та золототерхихъ палатъ зовсѣмъ
уже прохолола, дякуючи реальнымъ фактамъ,
бо запахло не садами, не золототерхими фан-
тастичнымъ палатами, а московскимъ чорнымъ
дворами кругомъ золототерхихъ палатъ, гря-
зюкою, достойною Константинополя, Тавріса,
Тегерана и ничихъ турецкихъ та азійскихъ
пахучихъ палестинъ. Болгаре пересвѣдчались,
що вымѣнюючи Туркѣвъ на Россіянь, вони
вымѣнюють шило на швайку, таку саму ко-
лючу, тільки ще товщшу й гострѣйшу.

Що таке сѣ правлючі урядові Россіяне,
про се памъ розказує покѣйникъ Щедринъ,
велико-рускій сатирикъ, самый ширій и прав-
дѣвий зъ велико-русскихъ письменникѣвъ. Въ
„Вѣстнику Европы“ [1890 р. лютий], д. К.
Арсельевъ, въ своій статьѣ „Матеріалы для
біографіи М. Е. Салтыкова“ [Щедрина], роз-
казує, що мѣжъ пацерами покѣйника знайде-

но його „Служебную записку: Объ устрой-
ствѣ гражданскихъ и земскихъ полицій“. Сю
записку вѣнъ зготовивъ ще до того часу, якъ
вѣнъ ставъ тверскимъ губернаторомъ, ще тодѣ,
якъ вѣнъ бувъ „чиновникомъ особыхъ пору-
ченій“ при губернаторѣ. Ся записка офіціаль-
на, але не подана губернаторови: вона є
правдива характеристика не тільки росій-
ской полиціи, але усього урядового росій-
ского свѣту. Подасмо вѣ въ перекладѣ урыв-
ками:

„Въ Россіи добродѣйна дѣяльність поли-
ціи, сказати-бѣ, не првѣтвва; але що-до вѣ
недобровчникѣвъ та зловжиткѣвъ и сполуче-
ного зъ загальною шкодливостю вышувана
вѣ въ приватній интересы, то сѣ зловжитки
не тільки првѣтнн, але засталяють пѣсли
себе безъ сумѣня шкодливый впечатокъ. Кто
живъ въ провинціи, той се добре зрозумѣ.
Въ провинціи истнує не дѣяльність, а
своевольность полицейской власти, зов-
сѣмъ пересвѣдченою, що не вона истнує для
народа, а народъ истнує для неѣ. Полиція
въ Россіи въ широкую розумѣню слова, об-
сягаюча усю суму дѣяня центральной власти
на народъ, — каже Щедринъ, — має потягъ
пѣдгорнути пѣдъ себе усякій проявокъ жия
и не узапа законности вѣ въ чому, що роз-
виваєть ся самостѣбно и самостѣло. Влади-
во жѣ полиція, въ тѣснѣйшому розумѣню сло-
ва, повинна такъ мати характеръ репресив-
ный, але такъ, щобъ не заслоняти собою са-
мостѣбною дѣяльностью городиъ, якъ на пр.
бував воно въ Англіи, Франціи... Далѣ Сал-

тыко перелічує усякї недогдності адміні-
страціи централізації въ Россіи. Перша
недогдність — нѣбы то солідарність мѣжъ
высшымъ урядомъ и його агентами, тодѣ якъ
на самому дѣлѣ мѣжъ міністромъ внутрѣш-
нихъ справъ и якимсь тамъ „становымъ при-
ставомъ“ нема нѣчого сибльного. Водѣ сього
не перестаючі варѣкапя на рядѣ, котрий па-
че-бъ то не выслѣджує зловжиткѣвъ тыхъ
агентѣвъ и не пѣклуєт ся про ихъ викорѣ-
нюваня. Друга недогдність централізації въ
тому, що вона стирає вѣсь особости, складаючі
державу. Вышшуючысь въ уєв дробній справы
народного жита, приймаючи на себе регламен-
тацію приватныхъ интересѣвъ, рядѣ черезъ те
саме наче вызволяє пѣдданныхъ водѣ усякою
самостѣиноу дѣяльности. Третья недогода водѣ
централізації — каже Щедринъ — се заве-
дена за нею слѣдкомъ маса „чиновникѣвъ“,
урядникѣвъ, чужихъ для людности и духомъ
и напрямкомъ, не сполученыхъ зъ нею пѣя-
кими загальными интересами, слабосильныхъ
на добро, але въ сферѣ зла зъявляючихъ ся
страшноу розвѣтряючою силою. Гарантією
водѣ зловжиткѣвъ не може служити навѣтъ
матеріальна заможибѣсть и забезпеченбѣсть чи-
новникѣвъ. Чи багато-жъ губернаторѣвъ, па
прикладѣ, не користують ся такъ зваными
безгрѣшными доходами? Докладно можна ска-
зати, що такі губернаторы вѣдомі на ймена
не тѣльки рядови, але и цѣлой Россіи. Варто
ввага не вдержаня матеріальне, а своеволь-
нбѣсть, котру треба-бъ, та не можна загнузда-
ти, доки въ державѣ иснує окремно племя

пролетаріята, що йому па ймена — офіціаль-
не „чиновництво“. Четверте лихо водѣ цен-
тралізації — се невѣдомбѣсть про народий по-
требы, въ котрой вона держитъ высчій рядѣ...
Мѣсцевбѣсть, котрою управѣть урядникъ, вѣдо-
ма для нього тѣльки зверхньо, въ загальныхъ
начеркахъ: сьогоня вѣнъ тутъ, завтра —
тамъ, и якъ вѣнъ здатѣвѣшій, то швидче пе-
реходить зъ мѣсця на мѣсць. Сю централіза-
цію завѣвъ въ Россіи ще Петро Велакій, але
сказати по правдѣ — каже Щедринъ — и
правдивоу централізацію йъ назвати не мож-
на, бо така хочъ сполучена зъ ясно вѣдомою
державною идеею — а въ Россіи интересы
державній не зрозумѣли не тѣльки для стано-
выхъ поліційныхъ приставѣвъ, але навѣтъ и для
багатыохъ губернаторѣвъ.“

Радикальній лѣки проти сього лиха Ще-
дринъ знаходѣть въ децентралізації, въ ре-
формѣ урядовоу адміністраціи, якъ губер-
скоу, такъ и повѣтовоу, въ пѣднесеню и по-
ширшаню правъ земствъ, правъ мѣсцевоу
людности.

До свѣхъ слѣвъ покѣдливка Щедрина мы
можемо тѣльки додати, що атмосфера урядова
и поліційна водѣ того часу, коли вѣнъ писавъ
сѣю „Записку“, не згѣвнѣлась нѣ крышки, и те-
перъ вона така сама. Запроданство, обкраданя
скарбу, хабарство „чиновникѣвъ“ та поліціи
въ Россіи — вѣдоме и въ самѣй Россіи кож-
ному, вѣдоме и по за Россією. Воно починаєтъ
ся зъ верху адміністраціи и йде до самого
внизу, навѣтъ пройшло вже въ волостай сѣль-
скій управы, бо рыба, якъ каже приказка, по-

чинае смердѣти зъ головы, а не зъ хвоста. Щобъ становой приставъ та исправникъ згодивъ ся пастановити волостного старшину, выбраного сѣльскою громадою, волостный старшина звичайно дае имъ хабара двѣсти або й триста карбованцѣвъ, а потѣмъ и говоритъ на все село: „Я-жь заплативъ двѣсти карбованцѣвъ справникови, то треба-жь менѣ вхъ десь vybrати!“ И выбирае зъ громады та ще й зъ добрыми процентами. А про сѣльскихъ писарѣвъ мы вже й не говоримо. Сѣ деруть зъ мужика, деруть и зъ жида, и имъ персадае й натурою, й грѣшми. Въ тыхъ „казенныхъ палатахъ“, въ тыхъ „присутственныхъ мѣстахъ“, коли хто мае яке дѣло, то безъ хабарѣвъ и ступити не можна, и дѣло, не подмазано добре, не рушить ся въпередъ анъ на ступишь. Въ деякихъ провинціальныхъ мѣстахъ попадались въ крадѣжцѣвъ скарбовыхъ грошей навѣтъ заступники высочей науки... Про духовый консисторіи мы вже й не говоримо: тамъ и теперь обдирають молодыхъ семинариствѣвъ, шукаючихъ парадій, та священникѣвъ, а найбільше благочинныхъ, скѣльки можна, и то обдирають не протоеретѣ, а таки-жь урядники. Ще й доси живе схоластикна приказка про консисторіи: *Consistoria est obderatio pororum, diaconorum, diaconum palamatorumque*, и ся поговорка й теперь ще правдива й не втратила свои силы. Россійска поліція — се така оборона городянъ, що для справдѣшнѣи обороны чесныхъ городянъ треба-бъ въ Россію выписати поліцію зъ Лондона або зъ Парижя. А вже що-до жидѣвъ, то жида — се, просто

сказати, дохбдна маститѣсть для поліціи, се вхъ худоба, воли й коровы, й вѣвцѣ, и фѣльварки, и все. И якъ бы трапилось таке диво, що бъ усѣ жида выѣхали въ Америку, вѣхто-бъ за ними по плакавъ, а поліція проливалася-бъ не прикидливѣ, а правдивѣ слѣзы. Се все одно, якъ бы стало ся таке диво, що бъ мужикѣи воли та коровы, вѣвцѣ й навѣтъ свинѣ задумали помандрувати хочъ бы въ Америку. Що бъ сказали мужика, забачивши тѣльки хвосты та задній копыта свои худобы? — Знѣли-бъ руки до Бога та сказали-бъ: теперь же мы пропащѣи на вѣки вѣчни! Те сказала-бъ и поліція про вѣткаючыхъ жидѣвъ. И не подумайте часомъ, що жида не люблять такои поліціи. Де тамъ! Вони страшно не люблять чесной поліціи, чесныхъ урядникѣвъ, бо такі не дають имъ обманати законъ, топтати його, и не дають имъ въ свою чергу донти свои коровы, се-бъ то робити усякѣ зловжытки вѣдносно высысая соку зъ мужика й пана. И выходятъ, що въ Россіи поліція донтъ жидѣвъ, жида дѣють мужикѣвъ и панѣвъ, урядники дѣють сусѣльство, консисторіи дѣють попѣвъ, офіцеры дѣють москальѣвъ чи салдатѣвъ, — скрѣзь дѣють, тѣлька народъ вѣкого не донтъ. Скрѣзь въ Россіи бачимо якѣсь дофлявъ. Вѣйскова приказка каже: „Дай мнѣ прокормить казенную курицу, и я прокормлю самого себя“ — се-бъ то разомъ зъ скарбовою куркою. Севастопольска и болгарска вѣйна показали, що за гнилятана розплодилася въ урядовыхъ правлючихъ верстахъ.

И побѣдна Славянщина побачила сю

Щедринску Россію въ себе дома и не дивно, що вона схаранудилась. Само по собі, що про такій дива трохи знає й західня Славянщина. Отъ и вийшли недомислы и непорозумѣня... Нѣ, нехай лучче Славянщина не знає справдешнои Россіи, такъ буде красче.. И парікати д. Пшину зовсѣмъ не годить ся на те, що Славянщина не знає Россію. Нехай лучче вона знає Россію зъ поетичнои далечь... И зъ-за сієи темнобарвои сумнои картини въ перспективѣ зъ чорного фона à la Rembrandt виглядають такій наурстїй кощѣ та кикіюры, якъ славянофілы Аксаковы, Погодины, Ламанскій, Катковы и ихъ наслѣдувачѣ зъ довгими заблагливыми руками, зъ забагами и тенденціями давныхъ московскихъ Ивановъ Грозныхъ, Василівъ, Симеонівъ Гордыхъ, зъ гордовитостію и претенсіями на якусь самосталу, вѣдѣвину вѣдѣ европейскои философію й самобутию велико-русску культуру, зъ фактивною силою въ рукахъ и впливомъ въ державѣ. Въ перспективѣ сієи картини стоять тї, що хотять зпести навѣть саме назвище цѣлыхъ земель: на мѣсце України чи Малороссіи зъявивъ ся явїсь Юго-западнїй край, Новороссія, або Южная Россія; Польшу обернули въ явїсь Привислинскій край, — словомъ сказати — не вважають на народы, навѣть нехтують ними, а пачомѣще тѣльки вважають на ихъ географічну та топографічну територію, пеначе тї народы такъ щось собі, нѣ со нѣ те, щось тако, що годить ся тѣльки якъ матеріаль для „обрусенія“ та для „роспущенія“ [розтоплюваня], „слиянїя та претворенїя“

[переробки] въ велико-русскій масы, якъ высло-влюють свои забави семи кохаными та высокими термінами велико-русскій консерваторы, забуваючи, що украинскій, польскій, литовскій та фінляндскій масы больше поевропейскій, высчїй й просвѣтлїйшїй, нѣжже велико-русскій, и що перетворити красче въ горше — зовсѣмъ неможливе дѣло и шкодливе для культуры масъ свѣхъ усѣхъ земель.

Для Славянщины сїя усѣ тенденція — не тайна. Не тайна для нихъ и той печуванїй притискъ, якимъ російскій рядъ пригнобивъ украинску мову та літературу, якому Чехія була подчала вѣдѣ Нѣмцѣвъ тѣльки ибсля Бѣлогорскои битвы 1620 року. Не тайна для нихъ, що на Украинѣ и въ Польши заведено навѣть народнїй школы зъ велико-русскою выкладовою мовою та велико-русскими школьними книжками; що на Украинѣ заборонено печатати украинскій перекладъ Евангелія, заборонено печатати усякїй науковїй книжки и навѣть белетристичку. Може ще й секретъ для Славянщины, що на Украинѣ усѣ высчї адміністративнїй посады губернаторовъ, архієпископовъ, єпископовъ, усяквхъ предсѣдательствъ палатъ, усѣ ласѣйшїй й смѣйшїй посады обсаджени Великороссами. Въ кїївскому школьному округѣ навѣть мѣсця директоровъ гімназїй вже систематично обсаджують Великороссами, а духовна власть вже давно становить ректорами духовныхъ семінарїй та духовныхъ училищъ все майже Великороссовъ, для котрыхъ въ „Юго-западномъ краѣ“, се-бѣ то въ Кїївщинѣ, на Волянѣ та Подолѣ дасть ся

обльшо „жалуваня“ — платы за службу, пѣжь Украинцямъ, якъ кажуть въ сѣбѣшки самѣи Великороссы: „за обрусеніе“. И усеѣ сей зайшлый элементъ провадити обрусеніе и въ мовѣ, и въ адміністраціи, окрѣмъ свого поліційного нагляду за краємъ. А коли якому й нашому Украинцеву припаде вышша админістративна посада, то выберуть вже такого, що въ пыльности й подлєсливости, поліційній та обрусюющей завязлости перейде самого закатоуваного Катковця. Сей вже такъ стараетъ ся ради карьеры, ажъ йому чубъ стає мокрый, трохи не на улицахъ кричить про обрусеніе та проти украинщины — „берѣть, мовъ, мене, пбдбѣжайте въ гору! буду вамъ служити вѣрно!...“ сватай, мовлявъ, мене, козаченьку, бо я молоденька! — якъ спѣвають въ пѣсни; — хочъ въ його душѣ може й зовсѣмъ нема такоу палкою прихильности до сього всего, бо въ такихъ душахъ нѣчого нема, окрѣмъ карьеры та свои кпшенѣ. Сѣ земляки ще гѣршій вѣдь усякихъ зайшлыхъ обрусительвъ зъ Великороссіи та зъ Славянщины.

Се мы заглянули тѣльки въ деякі темні закутки російскоу державы, а скѣльки ихъ, тыхъ темныхъ закутокѣвъ въ державѣ, про се усе треба-бъ багато наперу списати: хочъ-бы про захоплюваня въ руки башкирскихъ, черкесскихъ та татарскихъ земель въ Крыму, про иритискъ старовѣровѣвъ, сирѣчь д-ругихъ дѣйныхъ жидѣвъ для поліціи въ Великороссіи; про те, що недавно приказано не печатати въ газетахъ нѣчого про зловжитки й несправды навѣтъ исправникѣвъ та становыхъ приста-

вѣвъ. Не можемо не додати сюды слѣвъ Щедрина зъ його „Записки“: „Азбука кожнѣоу админістративнѣоу системы промовляе, що предметомъ її повинно бути народне добро. Але розумѣня, що таке се добро, а найбільше въ державахъ великихъ, дуже не однакове и мѣняеть ся вѣдповѣдно до умовнѣи мѣсцевости, звичаївъ и т. д. Претенсія пбдвести усе мѣсцевости пбдѣ однаковѣи и тѣи самѣи порядки чи не було-бъ те саме, що покласти все особости на Прокрустовѣ лѣжку?“ До сього мы можемо додати, що въ Россіи усе особости на Украинѣ, въ Польшѣ, Литвѣ, Грузіи кладуть разомъ и на однакове админістративне Прокрустовѣ лѣжку, а ще й до того и на обрусительне лѣжку, ще колючѣйше й дошкульнѣйше. Ще й хотять знайти дурнѣвъ въ Славянщинѣ: „Сюды, мовъ, до насъ! въ насъ, Господи, якъ гарно жити! Въ нашихъ чертогахъ заготовляній для васъ ажъ двѣстѣи Прокрустовѣи мякелькѣи лѣжка!“ Кому зъ путнихъ людей въ Славянщинѣ и справдѣ припаде охота самохѣтъ лягати й спочивати на такому лѣжку? Се справдѣ на долю Славянщины повинно-бъ выпасти таке добро, про яке колісь говоривъ Т. Шевченко, наче-бъ то зумысле про тыхъ кощеївъ та кікіморѣвъ, маючи ихъ на пригѣтѣ: „Тѣльки дайтеся намъ въ руки! а мы вже навчимо васъ, якъ кайданы кувати и якъ ихъ носити..“ Кому-жъ зъ Славянъ припаде охота и кувати на самихъ себе кайданы та ще ихъ й носити? Отъ и вышло непорозумѣня...

Нї, д. Пыпнє! Лучче буде для Россїи, якъ Славяницца не знати-мо справедливою реальною Россїи. Нехай краще Славяне мплують ся перловими вїршами Пушкина та Державинова, нехай втїшають ся утворами Тургенєва, Л. Толстого, де выставленї в змальованї красчїи люде, прогресивнї, просвѣченї по європейскому, де змальованї такї типы интелігенціи, що роблять на Рембрандтовскому чорному фонѣ свѣтлїи прогаліни. Се тїи будущею Россїи. Ихъ мало въ Россїи, Господи, якъ мало! Та й тїи свѣтлїи люде чогось въ останнїи часы повертають въ тїи чорнотнїи закучки, сутнїють тамъ ледви примѣтнїи, неначе ихъ врода така, що вони не зносять дуже ясного свѣта. Але все такї тїльки сїи свѣтлїи тїи мають спроможнїсть розбудити и розбуркати симпатїю въ Славянцѣ, бо симпатїя мѣжъ народами краще й безвѣстнїше вѣдъ антипатїи и всякого безмѣзкового ворогуваня, колотнечѣ та змаганя, набутого вѣдъ безмѣзковыхъ давнїхъ историчнїхъ вандалскїхъ зносинъ мѣжъ усѣма народами, тїхъ зносинъ, котрїхъ девїзъ стїснито висловивши, можна такъ констатувати: бери, ханай, дерн, ламай, рви, лупи, ассїмілюй, злимай, забороняй, обрусюй! Зовсѣмъ якъ цїганъ казавъ: ори, мели, ѣжь!—чуже добро... И до сього усього трохи порядку и зелїзнои дисциплїны, — порядку за-для того власно, щобъ можна було дерунамъ та ханунамъ спокѣйно спати, ѣсти, пити и въ роскошахъ та догодѣ по колабїи бродити, ще й своимъ крестурамъ допомогти, бо въ Россїи скрѣзь протекція має

силу. Талантъ и праця не вважаєть ся нї за що. Се и є-жь та мудра політика...

Щобъ зникли тїи недомислы, тїи непорозумѣня, про якї натїкає д. Пыпнїъ, багато де-чого треба-бъ змѣнити въ Россїи, треба Россїи поставити себѣ въ зовсѣмъ пачѣ, людскїи зносини й умовни до инїхъ славянскїхъ и неславянскїхъ народѣвъ та земель въ державѣ. Тодї, може и зникли-бъ тїи недомислы въ Славянцїнѣ. Але чи до того-жь воно йдетъ ся въ Россїю? Зовсѣмъ на выворѣтъ: йдетъ ся воно все назадъ, а не въ передъ. Державна політика стає все мудрїйша та мудрїйша... по славянофільскому...

Д. Пыпнїъ говорить далѣ въ своїи статѣ, що Славяницца, якъ на прикладѣ Чехїи, мало знає Россїю, россїйске житя, літературу, або коли й знає, то бѣльше зъ нїмецкїхъ джерель, а Галичницца, дякуючи убожеству свѣхъ просвѣтнїхъ способѣвъ, ще може менче знає про се все, та й то зъ нїмецкїхъ та польскїхъ джерель.

Мы не знаємо, скѣльки знає Чехїя Россїю и россїйску літературу, а вѣдносно Галичницци мы можемо сказати навпаки, що тысячоверстовѣ далекѣсть Петербурга и незвычайна вѣдрѣзаннѣсть гіперборейскїхъ велико-рускїхъ краївъ вѣдъ Галичницци стала ся причиною, що самъ д. Пыпнїъ зъ сїеи причини зовсѣмъ не знає галицкїхъ сьогочаснїхъ справъ. Галичницца знає и Россїю, и россїйскїи внутрїшнїи справы, и навѣтъ літературу чи не бѣльше за всѣхъ Славянцѣ, бо вона найближе до россїйскон границѣ и має бѣльше зносинъ зъ Рос-

сією, ніж нічий славянській далекій краї. Усе красній творы велико-руських классичныхъ белетристовъ Тургенева, Л. Толстого, Достоевского, Гоголя и ничихъ письменникѣвъ переложено въ Галиччѣ на руско-українську мову. Намъ траплялось бачити навіть переклады другорядныхъ велико-руськихъ письменникѣвъ, якъ на пр. Мачета, Короленка, Г. Успенского и Каразина. „Мертвыя души“, навіть „Ревизоръ“ та „Женитьба“ Гоголя вже переложені и нихъ грають въ театрахъ. Въ редакціяхъ галицькихъ журналѣвъ та газетъ читають ся деякі велико-рускі газеты й товсті журнали. Зовсімъ не переложено чомусь одного тільки Щедрина, але його не переложено й въ Парижі на французскій языкъ, може тымъ, що вбѣ, якъ сатирикъ, спеціяльно обмальовує мѣсцеві и ббльше адміністративні грѣхи та провини, що не може зацѣкавити нѣ Французѣвъ, нѣ Нѣмцѣвъ, нѣ навіть Галичанъ, въ котрыхъ ничій адміністративний порядокъ, все-таки трохи красчій й высчій вбдѣ російскихъ, и грѣхѣвъ тамъ такихъ нема, а коли й є, то вони свои, якось трохи ничі. Кому-жь тамъ будуть цѣкаві усякі московскі „Компадуры та Компадуриш [губернаторы]“, „Ташкентцѣ“, усякі „Угрюмъ-Бурчевы“ и схожі зъ ними монстры та апокалипсичий звѣры, котрыми можна до смерти налякати Славяницину и вбдвернути їй сміятія. Словомъ сказати — Щедрина за границею не розумѣють, якъ не розумѣють и багато до-чого въ велико-рускій літературѣ, де обмальовуєть ся спеціяльно свое домашне жи-

тя, свои напрямки, свои бажаня*). Самъ же д. Пыпинъ говорить зъ початку статѣвъ, що змѣсть и языкъ новѣйшой велико-рускої літературы незрозумѣлий для Галичанъ. Тільки поезія та белетристика се така рѣчь, що не черезъ идеалы, принціпы, а тільки черезъ свою артистичность може бути зрозумѣлою, цѣковою и привною скрбѣвъ, де живе просвѣчене людске племя, може стати вселюдскою, якъ, на прикладъ, стали вселюдскими арабскі казки Шехерезаты, перса поезія Гафиза, индуска поема Налъ та Дамаянті и т. д., бо справдѣ не нести-жь зъ Московщины въ Европу идеалы та принціпы, взяті-жь таки въ Европѣ и ще й недобре переживаюи. Переложено зъ велико-рускогo въ Галиччѣ вже доволѣ.

Высловлювати претенсію, що Галиччана и Славянина мало знає велико-рускій языкъ, мало читає велико-рускій літературній творы, мало насторочуєть ся до літературної єдности зъ широкою велико-рускою літературою, мало шукає звязку зъ сією літературою, щобъ добути собѣ ще „ничій багатѣйшій жерела для свого розвитку“, — якъ каже д. Пыпинъ зъ докоромъ въ конці своєї статѣвъ, — высловлювати се все и бѣдкатиє д. Пыпину про се все, по нашому, зовсімъ таки не прихо-

*) Чымало, правда, дрѣбнѣйшихъ утворѣвъ Щедрина переложено и надруковано по періодичныхъ виданяхъ украинско-рускихъ въ Галиччѣ, деякі и въ фелетонахъ „Дѣла“ — [Прим. Ред. „Дѣла“.]

дять ся. Ми радили-бъ д. Пышпови замѣсть
свхъ дуже вже широкихъ бажанъ та тенден-
цій, багато, сказати по правдѣ, ширшихъ вѣдъ
звѣсту и идей самои велико-русскои літерату-
ры, звернути усею просвѣтню увагу на своій
край, на Велику Русь, и прикласти до свого
рѣдного краю тї енергіичнї ивклучаня та дба-
ня, котрыми вѣнъ такъ клопочеть ся про Га-
личину та Славянщину. Велико-руска літера-
тура знаходить теперъ собѣ споживачѣвъ и
покущѣвъ свого краю ббльше на вичпхъ ба-
зарахъ, нѣжъ на своихъ власныхъ. Перегля-
немо списъ пренумерантѣвъ самого „Вѣстника
Европы“, що додасть ся що-року до останьов
грудисвои книжки цього журнала, и що-жъ
мы бачимо? Що „Вѣстникъ Европы“ ббльше
вѣдъ усього пренумеруе и читае городъ Пе-
тербургъ та Украина. Осъ сей списъ за 1889
рѣкъ:

1. Херсонска губернія	265	екземплярѣвъ
2. Кїївска	218	„
3. Харківска	160	„
4. Катеринославска	155	„
5. Таврическа	153	„
6. Тифліска	137	„
7. Подтавска	130	„
8. Пермска	114	„
9. Подѣльска	97	„
10. Казаньска	94	„
11. Саратовска	94	„
12. Варшавска	94	„
13. Орловска	92	„
14. Басарабска	92	„
15. Чернигѣвска	91	„

16. Воронѣжска	89	екземплярѣвъ
17. Тамбовска	89	„
18. Владимїрска	84	„
19. Курска	80	„

Зъ цього листка мы бачимо, що найбільше
читае „Вѣстника Европы“ Украина и на-пѣвъ
українскїи губерніи, якъ Таврическа, Воро-
нѣжска, Курска, та ще Тифліска въ Грузїи,
де перемагае ѣлужаща украинска интеліген-
ція. Зъ велико-русскихъ губерней найбільше
читае Пермска, по причинѣ трудно зрозумѣ-
лѣй, а потѣмъ університетска Казаньска гу-
бернія, и то сї двѣ губерніи читають въ-двоє
менше вѣдъ першихъ украинскихъ губерней.
Губерніи центральнои Великороссїи, Москов-
ска и лежачїи кругомъ неи губерніи, читають
въ-троє менше за украинскїи:

21. Тверска губернія	74	екземплярѣвъ
25. Рязанска	63	„
26. Московска	61	„
27. Новгородска	59	„
34. Тульска	52	„
49. Ярославска	48	„
60. Калужска	26	„

Въ губерніяхъ на пѣвнѣчь вѣдъ Москвы и да-
лѣ на схѣдъ за Волгу и въ Сибїрь та до
Кавказа пренумеруєть ся цього журнала нѣ-
кчюма скѣлькѣсть. Петербургъ читае 1316 при-
мѣрикѣвъ, а городъ Москва всего на-всього
485 примѣрикѣвъ. Выходить, що Петербургъ,
сей на-пѣвъ европейскїи городъ, та Украина
дають найбільшїи континентъ читаликѣвъ.

Мы передявили такїи самый списъ пре-
нумерантѣвъ и въ другому велико-русскому

журналъ, вже науковому — въ „Русской Старинѣ“, котра такъ само прикладає въ кбнци року списъ скблкости своихъ пренумерантввъ въ кбнци останньої книжки. И тамъ мы бачимо стеменифєвнко такій порядокъ губернь по числу пренумерантввъ: перша губернія стоить Херсонска, друга Кіѣвска, третя Харкбвска, далъ Полтавска и т. д. Выходить, що се не випадковий зъявокъ, а загальний и нормальный.

Такъ то мы бачимо, що Петербургъ та Украина наставає наиббольшого континента читалинкбвъ для велико-русскыхъ журналбвъ, найменчій — Великороссія. И намъ здаеть ся, що середъ славянофїлами стоить попередъ усього патріотичне завданя науково и просвѣтно подняти свбй край, Велику Русь, дбати попередъ усього про се спасенне для неї дѣло, а не шукати и домагатись ширшихъ та чужихъ базарбвъ для своего літературного краму денде, въ Галичинѣ чи Славанищнѣ. Правда, шо сї літературнї базары не въ себе дома, а денде, дають чи-малу користь велико-русскій літературѣ, и користь дуже реальну — грошому, бо велико-русскї редакціи и издавцѣ набивають собѣ кишенї літературнымъ заробѣтками. Пригадаймо носта Некрасова, редактора давнього журнала „Современника“, котрый наживъ зъ редакціи мїліонъ. Тутъ мы вже вбачаємо законъ чисто соціально-економічний: ббльше буде спрживачѣвъ — ббльше буде и вироблювачѣвъ та продукція, а продукція держить ся и швршає бблшою скблксєтью вжитку, хочь-бы и літературного.

Може и сей законъ въ літературнихъ справахъ вважено при заборонѣ українскої літературы та претичинахъ, положенихъ для широкого розвитку українскої літературы...

Коли вже дбати и пѣклуватись про єдність хочь-бы и літератури, то треба, щобъ ся єдність була спблва, щобъ и Великороссія знала и читала и славянскї літературы и украинску, и руско-украинску літературу властиво въ Галичинѣ. Але мы певнї, шо въ самбй Великороссїи, въ Петербурзѣ, въ Москвѣ, въ Тулѣ нѣхто пѣчогѣвнко не знає панѣть про найновѣйшу украинску літературу, окрбмъ хѣба драматичныхъ утворбвъ, зъ котрыми познайомили Велику Русь труппы Кропивницкого, Садовского, Старыцкого, приѣвши сю літературу, сказати-бъ, въ саму ихъ хату. Хто-жь въ Петербурзѣ, въ Москвѣ знає про славянскї та галицко-руську літературы? Хто-жь хочъ чувъ про сї літературы? Журналъ „Пантеонъ иностранныхъ литературъ“ по-троску въ ряды-годы подає урывки зъ сербскыхъ та болгарскыхъ поетбвъ, „Вѣстникъ Европы“ та „Русская Мысль“ подають переклады декотрыхъ польскыхъ письменникбвъ: Ежа, Пруса, панѣ Оржешко, Сенкевича. Але въ самбй Россїи хто знає, хто хочъ чувъ про творы руско-українскогo письменника въ Галичинѣ Ивана Фрачка, талаповитого и нанисавиного вже чи-мало творбвъ и цѣннихъ на змѣсть, и чи-малыхъ на сбеягъ, и гуманнихъ по идеи, хочъ трохи холоднєвнкихъ на топъ, нагадуючыхъ сучасныхъ нѣмецкихъ або велико-русскихъ письменникбвъ холодноватимъ ко-

лоритомъ? Кто въ насъ въ Россіи знає про літературу грузинску, армянску, литовску, латвишску, естонску, фінляндску, котрі розвивають ся въ самій таки Россіи? Котрий зъ петербургскихъ товстыхъ и тонкихъ журналѣвъ подавъ коли хочъ звѣсточку про сія літературы? И мы живемо въ Россіи, а про сія літературы пѣчотѣвѣнско не знаємо. Правда... и забулись мы, що про галицко-руську літературу въ Россіи вже давненько заборонено писати и навѣть подавати усякі звѣстки про неѣ. Се тежъ добра гарантія зъєднанія зъ Галиччиною, пѣчото казати: не вона вѣдрѣзняеть ся „отъ всего русскаго міра“, а їѣ — ще и зумисне вѣдрѣзняють цензурными заборонами. Отъ тобѣ и єдибеть „всего русскаго племя“! Се вже и єсправдѣ якѣсь „недоразумѣнія“...

А дѣло въ тому, що та єдибеть зъ Славянчиною та Галиччиною въ Россіи розумѣеть ся по стародавньому и старомодньому, якъ обрусеніє и наклады велико-рускаго языка та літературы, иѣбы то широкой и просвѣтѣной [хѣбѣ въ рѣвѣ, скажемо мы, зъ галицкою та болгарскою и т. д.]. Самъ д. Пыпинъ закидавъ уже въ своій статѣ „Особый русскій языкъ“, що Галиччѣ добре було-бъ прийняти велико-русскій літературный языкъ, и теперъ вѣнѣ радить д. Огоповскому „вступать въ тѣснѣй союзъ съ самой крушой изъ славянскихъ литературъ [а польска? хѣба не така „крушная“?] літературою великорусскаго народа“. Д. Пыпинъ просто таки трохи церемонить ся и нелогічно навѣть говорить. Заступивши дорогу для широкой украинской літе-

ратуры и заперши їѣ въ рамкѣ провинціалізма и популярства, доказуючы, що на Украинѣ повинна бути широкою тѣльки література велико-руска, д. Пыпинъ симъ самымъ дає догадатись Галичанамъ, щобъ и вони приймали сю широку літературу, а свою завели въ тѣснѣнскій рамкѣ австрійскаго провинціалізму. Славянофѣлы хочъ принаймиѣ щирѣйшиѣ: тѣ просто кажуть, щобъ Славянщина и Галиччина безъ церемоній, занебѣаши свои літературы, приймали велико-русскій языкъ, якъ науковий, и велико-руску літературу. Але д. Пыпинъ забуває, що Галиччина не въ російскій державѣ, а въ Австрії, въ нѣмецкій Австрії, де єстнує ще ширша и воляна вѣдѣ цензуры нѣмецка література, вѣдѣ котрой и єдина сама велико-руска література, зъ котрой набрались силы и Бѣльнискій, и такъ звані „люди сороковыхъ годовъ“ — вѣдѣ фѣлософѣ Гегеля. А вычитивъ по велико-русскій „въ одинъ часъ“ — се фѣкція! Велико-русскій языкъ треба вѣчѣти довго, а чѣтати велико-русскій книжки зъ товстими лексіконами, якъ Словарь Даля або Академическій Словарь, не зовѣсьмѣ догѣдно.

Вѣдѣнѣ єього треба сказати, що исторія руско-украинской літературы — тѣ идея и напрямѣкъ, тѣ погляды, що залягли въ основѣ сѣбѣ шаповиной працѣ, не є результатомъ урядовыхъ вѣдѣноєнѣ на Украинѣ до украинского языка та літературы, не є результатомъ исприязного до Россіи явлѣву нѣмецкаго та польскаго на автора „Исторія руской літературы“. Про Россію часомъ и справдѣ пишуть чи-мало

інсепітницѣ въ заграничнихъ газетахъ, подають неправдиві або перепакшені звістки, не розуміють, якъ можна догадуватись, напрямку партій въ Росію в ихъ тенденцій. Але, якъ каже прѣказка, „якъ бы Богъ слухавъ чередника, то весь скотъ выздахавъ бы“. Про д. Огоновского, прочтавши його працю, зусилно сказати, що вбиз не зъ такихъ, щобъ слухати усякихъ чередниківъ, бо то чоловікъ дуже просвѣтлий и володаючий дуже широкою ерудицією, вислѣдившій науково до самого дна усе, що давно писалось про українскій языкъ та літературу, що мало й має стосуюнокъ до исторіи українскою и до літератури. Зновъ скажемо на-друге: Якъ дивитись на сю працю д. Огоновского поглядомъ зъ Петербурга, то й знайдеть ся въ неї щось таке, що въ Петербурзі не дуже сподобасть ся; мы скажемо, що въ Петербурзі чи въ Москві знайдуть ся й такі ще погляды, що праця д. Огоновского — зовсімъ ненормальний поєвокъ, шкодливый, небезпешный, котрый треба-бъ скасувати й знищити до остатку. Але, якъ бы Богъ усякихъ чередниківъ слухавъ, що бъ то сталося на свѣтѣ зъ бѣдною худобою? Худоба и трѣснула-бъ, и луснула, и выздахала, и въ водѣ потонула-бъ, и въ огни погорѣла бъ, вѣ й собакы загрызли-бъ, и вовкы повли-бъ, вѣдъ неї давно не зосталось бы ні копыта, ні хвоста... Та добре, що Богъ не слухає чередниківъ, а худоба, хочъ и підъ чередницями кіями, а таки якось живе. На нашъ поглядъ, праця д. Огоновского є здобутокъ широкого вивченя джерель, філологічнихъ вислѣдвъ про укра-

їнскій языкъ Міклошича, Максимовича, Потебнѣ, Срезневского, Житецкого, историчныхъ праць М. Костомарова, В. Антоновича, исторично-єтнографичныхъ праць М. Драгоманова та Антоновича, Метлинского, Максимовича, Цертелєва, Кульша, докладныхъ вислѣдвъ народнои поезіи и давнихъ княжнихъ літературныхъ памятниквъ. Для насъ — въ неї й слѣду нема ні польского, ні нѣмецкого впливу, ні впливу духвищныи, ні впливу роздратованого протеста зъ причини привольного й пригнобленого становища українского языка та українскои літератури въ Росію, про що мы заразъ и доведасмося.

II.

Д. Огоновскій, приступаючи до своєї исторіи руско-українскои літератури, попередъ усього розказує загально и коротенько про долю українскои народности, про вѣ національну самостійність, про самостійність українского языка и його окреміність вѣдъ польского, а ще бѣльше вѣдъ велико руского. Сей початокъ книжки д. Огоновского намъ здасть ся нормальнымъ, зовсімъ на своєму мѣсці, хочъ вбиз має топъ трохи полемичный. Сей початокъ книжки є резюмє, здобутокъ усїєи давнои полеміки про самостійність українскои народности та українского языка зъ усякими супротивными на се дѣло поглядами. Само по собѣ, що й ся вчена давня полеміка, выкликавшя мѣжь українскими єтнографами, историками, філологами та публицистами цѣ-

кавбсть до вислѣдѣвъ украинскои народности та самостѣйности украинскои языка, повинна ввѣйти въ змѣсть украинскои исторіи літератури. Д. Огоновскій и починає зъ сього свою „Исторію рускои літератури“, написавши въ передѣлѣ словъ своєи працѣ коротенькій здобутокъ сього вѣсого.

Свою літературу — каже д. Огоновскій — має той народъ, въ котрого є своя исторія, свѣй свѣтоглядъ и свѣй языкъ. Літературне життя въ нього не загине, хочь-бы вѣпъ втративъ політичну самостѣйность, не вважаючи на ворожий сплукваня усякихъ зъєдиувачѣвъ, котри тѣльки морочать своиѣхъ слабѣйшихъ братѣвъ. Д. Огоновскій сираєть ся на слова Костомарова, котрый писавъ, що нема въ свѣтѣ нещасливѣйшого языка, якъ языкъ украинскій. Вѣки минали, и уєбъ визнавали, що є въ свѣтѣ украинскій народъ и його мова; московскій царѣ обертались до сього народа зъ своими грамотами и звали його „малороссійскимъ народомъ“, и для зноєнъ зъ нимъ та розумнѣя його языка въ Москвѣ при „Посельскому Приказѣ“ держали перекладачѣвъ... Але въ недавній часъ книжний мудрагелъ выгадап, нечаче-бъ то „малороссійского“ народа нема и пѣколп не було, а на Украинѣ живе такіи самый народъ, якъ въ Москвѣ, въ Тверѣ и т. д. Далѣ д. Огоновскій каже, що украинскій народъ втрапивъ свою автономію, добуту кровью и затвержену умовами, а його молодчій и дужчій братъ [Великороссѣ] користуєть ся його стародавньою літературою, що и усякі Катковъ розпочали давнєнько „обрусєніє“ на

Украинѣ, а зъ зъ 1876 року зовѣзмъ записно украинскій літературний рухъ. Д. Огоновскій узнає украинску національність окремною вѣдъ польскои та велико-рускои, украинскій языкъ такъ само визнає за самостѣйный языкъ, окремый вѣдъ польскои и велико-рускои; вѣпъ, слѣдкомъ за вислѣдами П. Костомарова въ статьѣ „Двѣ рускія народности“, визнає, що є двѣ рускія народности: мало-руска и велико-руска. Хочъ се давновижно, — каже д. Огоновскій, — що зъявилось двѣ рускія народности, але хто-жъ виенєъ, що царѣ московскій перейняли имя Русь вѣдъ Кіива и перенесли його на свою державу, та що наша батьківщина [Украина и Галичина] втрапила своє давнє имяня, котре заступило тецерь слово „Украина“.

Пѣсля сього д. Огоновскій показує, якъ формувались двѣ рускія народности: що славянске племя пѣвденне въ Кіивщинѣ, на Волынѣ и въ Галичинѣ и т. д. зъ-давна, зъ IX. и XI. вѣку звало ся „Русью“ и „Русинами“, а славянске племя на пѣвночѣ, въ земли Суздальскои, Ростовскои — Радимичѣ та Вятичѣ зъ XV. вѣку назывались назвпщемъ „Москва“. Радимичѣ та Вятичѣ освѣлись згѣжь Фіинами, взяли перевагу надъ нами, перемѣшались зъ ними; въ тѣ краѣ посовувались славянскій колонієты зъ Новгорода, Смоленска та Пѣвденнои Русѣ. Славянска порода перемогла фінску — и вышло племя велико-руске по національности зъ перевагою славянскои крови, — вѣдъ того Великороссѣвъ не можна вважати за фінске чи туранске племя. Показавши

етнографічно нарівні з нинішніми сучасного типу Великоросовцями та Українцями, д. Огоновській констатує, що ніякі ворожі сили панславістів ніякими таранами не побють природних національних прав української народності та мови, і після того він збирає научні здобутки філологів: Міклошяча, Лавровського, Срезневського, Даля і т. д., доказуваних самостійність української мови, зриваючи гадки тих, що визнавали українську мову за нареччя, прирівнюючи її до ролі північно-німецького діалекта, на котрому вже зачинає література. Д. Огоновській прирівнює українську та велико-руську мову до сьміх англо-саксонських мов: німецького, датського, шведського, і до сьміх романських мов: французького, іспанського, італійського, португальського.

Українська мова і українська література мають умови для розвитку, — каже далі д. Огоновській. Сама українська література за спована на багатому ґрунті народної мови та народної поезії, яку не може похвалитись ні один славянський народ, а на Україні і в Галичині вже настає час національної самосвідомості. Чуття національної самосвідомості та національного пробудження прокинулось, і самостійна українська література й зстане ся вже такою на будучий час, не вважаючи на всякі притиски та претичини.

Увесь зміст в передньому слові історії українсько-руської літератури д. Огоновського не має в собі нічого неясного, не вы-

разного, або висловленого паяманя. Усе, що там сказано, усе в вивід з попередніх і вже доволі давніх наукових праць, з полемічних статей по історії, етнографії і мові України. Хто слідував за тими працями, напавши на спасенну думку національного відродження України, той знає, що все сказане д. Огоновським в наукова щира правда. Однак д. Шиннік не у всьому згоджується з поглядами д. Огоновського. Він нічого не закидає проти самостійності української мови, бо, як чоловік з широкою ерудицією, він не може навіть сього зробити. Але все таки видно, що йому в поглядах д. Огоновського в те, в се не подобається, і те не так, і тут не так, і там не зовсім так... як би йому хотілось. Він полемізує з д. Огоновським якось роздратовано, чому свідками стають знаки здивування та запитання, густи розсипані в сьому місці його статей після деяких думок та поглядів д. Огоновського. І те йому дивно, в се йому чудно, а поперед усього ми скажемо, що се місце полеміки д. Шинніка дуже слабке відносно науковості, а місцями часом зовсім трапляють ся закиди ненаукові. Скрізь світить ся групова думка про єдиність та єдиність; скрізь бачимо в нього тенденцію державного принципу, котра не дає йому правдиво дивитись на діло в все ставити передь очима вничому світлі; ся то думка і в головна причина неспокійності й ненауковості тона. Читалик, прочитавши сї усе місяця в д. Шинніка, зостає ся з сумною

думкою въ головѣ, по пересвѣдченій, и не знае, чи йняти вѣры д. Пыпину, чи лучше не йняти...

Ось тї пункты, въ котрыхъ не згоджуєть ся д. Пыпинъ зъ д. Огоповскыя :

Д. Огоповскій каже, що слово „Русь“ Московскій царь вѣднiali въ Кїївскои та Галицкои Руси и перенесли його на Москву, тодѣ коли Суздаль, Ростовъ, Москва до XV. вѣку не звала ся „Русью“. Д. Пыпинъ проти сього тезиса д. Огоповского выставляе Костомарова, котрый въ своѣй працѣ „Двѣ русскія народности“ пѣбы-то не доходивъ до такихъ выводовъ, що Московскій царь вѣднiali назвище „Русь“ вѣдъ Пѣвденнои Руси и загарбали його собѣ, назвавши такъ свою московску державу. Таку думку — каже д. Пыпинъ — взявъ д. Огоповскій таки простѣвнью въ звѣснаго полѣского етнографа Духинского, дуже ненависного для Великороссѣвъ за свою гадку про те, що велико-руске племя — не славянско по крови, а туранске, чи фїнске. Розгорнемо студію Костомарова и прочитаємо, що вбнѣ пше про сю — якъ каже д. Пыпинъ: „цельную“ — недоладно думку д. Огоповского.

„Колн першій етнографъ [Несторъ] — каже Костомаровъ — перелѣчуючи своихъ Полянъ, Древлянъ, Улучѣвъ, Волынянъ, Хорватѣвъ, не давъ имъ усѣмъ одного йменя, вѣднѣинои вѣдъ иичехъ Славянъ рускои землѣ, то имъ дала його швидко потѣмъ исторія. Се йменя — Русь, йменя зъ-початку Порусско-варяжскои куики, сѣвшои середѣ одного зъ паросткѣвъ пѣвденно-русского народа и швидко

ассимильованои нямъ. Вже въ XI. вѣку се прѣзвище перейшло на Волинь и на теперѣшню Галичину, тодѣ якъ ще воно не переходило нѣ на пѣвнѣчо схѣдъ, нѣ до Кривнѣтѣвъ, нѣ до Новгородѣвъ. Вже ослѣпелый Василько, сповѣдаючысь въ своихъ замѣрахъ прислапому до нього Василію, говорить про плянъ зстятись надѣ Ляхами за землю „русьску“ и зруйнувати не Кїївъ, але той край, що присвоєтъ пѣсля того назвище „Червона Русь“. Въ XII. вѣку въ земли Ростовско-Суздальскои пѣдъ „Русью“ розумѣли взагалѣ пѣвденно-захѣдъ теперѣшньои Россіи [Кїївщина, Волинь, Подоль] въ збрнному розумѣню слова. Се прѣзвище, вѣднѣинне для иичихъ славянскихъ частокъ, стало етнографичнымъ прѣзвищемъ украинского народа... Прѣзвище „Русь“ теперѣшнього украинского народа дѣйшло и до чужоземцѣвъ, и вѣсѣ стали звати „Русью“ не всю федерацію славянскихъ колѣнъ на територіи теперѣшньои Россіи, що склалась, вѣдъ часу прѣбута Варягѣвъ-Руси, пѣдъ верховенствомъ Кїйва, але властиво пѣвденно-захѣдъ Россіи, заселеный тїєю часткою славянского племя, котрому теперъ присвоєють ся назвище Южно-русского або Мало-россійского. Се назвище такъ и шло зъ наступаючими часами...”

Колн-жъ Литва злучила Славянъ усѣи захѣднои частки рускои землѣ въ одно политичне тѣло и дала имъ нове прѣзвище — Литва, „то се прѣзвище, каже Костомаровъ, стало тѣльки прѣзвищемъ бѣло-русского краю и бѣло-рускои народности, а пѣвденно-руска на-

родибсть збсталась зъ своимъ давнимъ звичнымъ назвищемъ Русь.“

„Въ XV. вѣку вбдрбзялясь на терпторіи теперѣшньої Россіи чотири видѣлы схдннб-славянскаго мпра: Новгородъ, Литва, Московія и Русь; въ XVI и въ XVII. вѣку, коли Новгородъ бувъ стертий, — Московія, Литва и Русь. На сходѣ йменя Русв пріймалось якъ національнбсть сїви загальної славянскої сѣмьѣ, подробленої на частки; на пбвденно-заходѣ — се було йменя паростка сїви сѣмьѣ... Кіяннпъ, Воляннцъ, Червонорусъ — були рускїи по своій мѣсцевості, по вбднѣности своґо народнього, суспбльного и домашнього побуту, по поровахъ и звичаяхъ“ [се-бъ то по національности, додамо ми].

Далѣ Костомаровъ веде свою думку, що доки центръ рускаго племя бувъ на пбвднн, доти Украина мала назвище Руся, а якъ тбльки на пбвночн зъявивъ ся ннчїй центръ, въ Москвѣ, то вбнъ взявъ собѣ, начо потягъ за собою и пбвденне назвище Русь, и въ Московїи воно стало ся тымъ, чымъ було на пбвднн: се-бъ то назвищемъ національнимъ и державнимъ.

Тодѣ — каже Костомаровъ — пбвденъ збставъ ся пбблї безъ назвища; його мѣсцеве йменя, вжпване другимъ народомъ, тбльки якъ загальне, стало ся для останнього тымъ, чымъ попередю було для першого. Въ пбвденно-рускаго народа було неначе вкрадено [„похищено“] його прбзвище... и вбнъ бувъ повиненъ знайти собѣ виче назвище...“ [Историч-

чоскїя монографїи П. Костомарова, т. I, стор. 230—231.]

Мы зоставляемо самимъ читалникамъ помѣркувати й довѣдатись, вбдъ кого д. Огопвекїй перейнявъ свои погляды: чи вбдъ Духвнскоґо, чи вбдъ Костомарова, — за кого говорить Костомаровъ: чи за д. Пыпина, чи... проти самого-жъ Пыпина. Не можемо не додати того цѣкаваґо факта, що назвище Русь, принесене Варяґами въ Кїївску землю, пбшло широко, розповсюднвалось, стало на теперѣшнбїй Украинѣ та въ Галичинѣ и справдѣ національнимъ и жило тамъ доти, доки пробували тамъ князѣ зъ колтѣна Рюриковаґо, а потбмъ поукраїнскїй князѣ Литовскїй, заступившїи ихъ мѣсце. Запанувала на Украинѣ Польша. Потомки тыхъ князѣвъ то щезли, то сполячились, а зъ ними разомъ неначе скрбзь землю пбшло те старе прбзвище. Якъ тбльки выступила на исторично сцену Козаччина, що выникла зъ мась, зъ народа, — зъ нею разомъ выникла иче назвище для Пбвденної Русь, назвище „Украина“. котре ще въ 1187 роцѣ спомннать ся въ Кїївскбїй лѣтописи. Слово „Русь“ йшло зъ-верху, вбдъ князѣвъ, дружини, вбдъ аристократїи; слово „Украина“ вышло зъ-низу, вбдъ народа, неначе воно таилось въ масахъ и вырпнуло на свѣтъ зъ Козаками. А зачатокъ Козаччины самъ Костомаровъ вважає дуже раннмъ, може належачимъ до XI. або XII. вѣку, хочъ воно петорично выступило на сцену зъ початку XVI. вѣку. Гетьманы титулували себе гетьманами Украины, и въ козацкїихъ думаяхъ скрбзь ба-

чимо слово „Украина“. Се слово ще не забулось и до сього часу: його ще памятають въ Кієвицнй старій дѣдѣ, хочъ молоде поколѣня вже забуло його, але по живае назвища „русскій“ для назначуваня своєї національности. „Русскій“ — теперь на Украинѣ въ народѣ значить — Великороссы. Уже и польскій король Степанъ Баторій зъ концемъ XVI. вѣку въ своихъ манифестахъ титулувавъ себе королемъ польскимъ... и великимъ княземъ Украини Кіевскои, Волинскои и Брацлавскои. Зъ московскихъ царѣвъ першій Олексій Михайловичъ титулувавъ себе царемъ „всехъ Великія, Бѣлыя и Малыя Руссїи“, се вже тодѣ, якъ Богданъ Хмельницкій вѣддавъ йому властиво звану давню Русь, се-бѣ то Украиню. И вышла цѣкава стычка тихъ назвищъ: Богданъ Хмельницкій давъ въ подданство московскому цареву Украиню, а московскій царь приймае ѣѣ якъ Русь, а се просто по давньому династичному князевскому назвищу Рюриковичѣвъ, се-бѣ то сказати, по фамильній князевской традици, хочъ царь добре знае, що Богданъ титулувавъ себе гетьманомъ Украини. Назвище Русь ще до того переходило и по традици книжной. Коли, якъ каже д. Пыпинъ, слово Москва, Московія було вѣсцеве [областное], якъ, на прикладъ, слово Суздаль, Новгородъ и т. д., а взагалъ и сѣ усь півночній области звалъсь Русью, то чомъ же московскій царь Иванъ III. и Иванъ IV. Грѣзній, котрї вже збрали майже усь велико-русскій князѣвства до куны, скѣпили ихъ въ одну державу, все-таки по называли своєї державы „рус-

скою“, Русью, и все титулували себе московскими царями, ажъ поки московскій царь Олексій Михайловичъ не привернувъ до своего царства давнюю Русь — Украиню? А тому, що слово „Русь“ на півночи, якъ каже Костомаровъ, не стало ся національнымъ та народнимъ прѣзвищемъ, а тільки було загальнимъ, се-бѣ то фамильнимъ, династичнымъ у князѣвъ, та князевымъ, традиційнымъ, и то все-таки вѣдъ Південной Руси та вѣдъ південныхъ письменниковѣвъ. Саму Гетьманщину, се-бѣ то Чернигѣвщину та Полтавщину, царь охрестилъ Малою Русью зновъ по своѣй фамильній традици, хочъ Малою Русью ще до того часомъ звали теперѣшню Галичину. Ще гетьманы титулувались гетьманами Украини, а Петро Великій, ламаючи автономію ѣѣ посла Мазепы, завѣвъ на Украинѣ „Малороссійску Коллегію“.

Поглядъ д. Огоновского, якъ формувалось велико-руске племя, дуже не подобасть ся д. Пыпинову, та ще и тымъ, що д. Огоновскій велико-руске племя часто назначав словомъ: „Москва“, що запроваджуе и справдѣ плутанину и велико-русского письменника може збѣти зъ навтылку. Хто не знае жививаня сього слова въ Галичинѣ, тому и справдѣ здасть ся, якъ здалось д. Пыпинову, що Москва [городъ — царство] була ще тодѣ, якъ городъ Москва не бувъ збудований, на що и спирасть ся д. Пыпинъ и наръкае на д. Огоновского, розумѣючи слово „Москва“ не якъ велико-руске племя, а якъ мѣсто Москва. Але се побѣчя рѣчь. Дѣло въ тому, що д. Пыпинъ вѣдѣвъ не хоче

узнати, що велико-руське плем'я вийшло з м'шанини колонієтв'язь новгородських, кривичських, українських, Радимичівъ та Витичівъ зъ фінськимъ та усякими угро-татарськими народами. Вбнъ каже, що науково не можна до в'ддатись, щобъ тї народцї розтали и примгшались до Славянъ, — що тї народцї черезъ тисячу лѣтъ ще й доси цѣлї, якъ на прикладъ Мордва, Чувашь, Зярянъ, Корелъ, — що руське плем'я могло ихъ вбдсунути, вытиснути зъ ихъ мѣсця, и вже могло поглинути ихъ тодѣ, якъ обступило ихъ зо всѣхъ бокѣвъ. Сказавши, що д. Огоновскій узнае въ Великоросбвѣ перевагу славянської крови надъ фінською и тымъ пббь зпимае зъ Великоросбвѣ духищину, д. Пыпинъ не втерпѣвъ, щобъ не сказати, нббы то въ своихъ вислѣдахъ д. Огоновскій такъ натякнувъ, що въ елементахъ московского плем'я бувъ „пбвъ-двкїй Фїннъ“, се-бъ то на споббъ гадки Духинского, и що його теорїя якась середня мїжъ духищиною и серїозною кривикою.

Загляпмо въ твори Костомарова и мы побачимо, що д. Огоновскій и въ сьому йде слѣдкомъ не за Духинськимъ, а за Костомаровымъ.

„Одно, що мы знаемо про пбвнбчо-схѣдъ, — каже Костомаровъ, — се те, що тамъ було славянське залюднѣня середъ Фїннбвъ зъ значною перевагою надъ останими...“ [Историч. монографїи Н. Костомарова т. I, ст. 236.] Розказавши про те, що й тепершїй Новгородцѣ языкомъ и вдачаю дуже близькї до Украинцѣвъ, неспаче се Украинцѣ, тбльки-що вивчпв-

шїй велико-руськїй языкъ, та ще й негараздъ, Костомаровъ каже: „Въ землї велико-руськїй згодомъ стала ся перемѣшка народнихъ елементѣвъ, ставъ ся процесъ перетвору фінськихъ народностей и примѣшка Татаръ, бували приневольнї адмїністративнї переселѣня, въ кбци всього посувалось залюднѣня само по собѣ вѣдъ пбвпочи на пбвдень та на схѣдъ зъ промысловими замѣрами; не вважаючи на се все, системи, зъ котрихъ виформувавъ ся велико-руськїй край, мають до сього часу неоднакову фїзіономїю.“ [Историч. монографїи Н. Костомарова т. I, стор. 35, 36.]

Схожї зъ смлъ погляду примѣчно и въ велико-руського историка Корсакова въ його книжцѣ „Весь, Мери и Ростовское княжество“.

Но будемо вже й виводити, за кимъ йде слѣдкомъ д. Огоновскїй: чи за Духинськимъ, чи за Костомаровымъ та Корсаковымъ... Се дѣло само по собѣ видно. Коли се сказавъ Костомаровъ та Корсаковъ, то се нбчого ще, але якъ ихъ погляды виявлявъ д. Огоновскїй, австрїйскїй пбдданный, та ще зъ того краю, де живъ Духинскїй, де тхне духищиною, — то воно вже й вийшло трохи обидно, и вже здаеть ся духищиною!

Що въ велико-руському плем'я є чн-мала примѣшка фінська и татарська, то се фактъ, проти котрого сперечатись не приходить ся. Само по собѣ, що въ плем'я переважае славянскїй елементъ, бо вбнъ, втягуючи въ себе инчїй народий елементъ, надавъ имъ христїянську вѣру и свбїй языкъ. Се перетворѣня

стало ся давно въ давній земли Суздальскої та Ростовскої, де вже й слѣду не зостало ся вѣдѣ давньої Вещь та Мерѣ. Самъ д. Пышинъ въ своѣй „Исторіи славянскихъ литературъ“ казавъ: „Въ пѣвничной частцѣ руского народа ще въ старому періодѣ почало ся поглядѣннѣ описки рать въ теперѣшній середній Россіи.“ [Исторія славянскихъ литературъ А. Пышина, ст. 305.] Сей перетворѣннѣ чинить ся и теперѣ, сказати-бъ, на нашихъ очахъ. Въ Тверскої губерніи, сусѣдній въ Московскою, живутъ ще озами Кореляки; починаючи вѣдѣ Рязанскою губерніи и далѣ на схѣдъ до Волги и за Волгою скрѣзь розсыпаніи, трохи не вѣдѣ сѣмю границѣ Московскою губерніи, оазы Мордвы та Черемисѣи и Татаръ. Въ губерніяхъ по Волзѣ и Камѣ та на Ураліи усякі чужородцѣ ще збѣтались въ великихъ масахъ. Оазы чужородцѣвъ розилывають ся въ велико-рускому племѣ и теперѣ, якъ тѣльки вони видають свою языческу вѣру и переходять въ христіанску. Намъ навѣтъ траплялось бачити на Украинѣ одного интелігентного Кореляка и одного Мордвина зъ Тамбовскою губерніи, вже приславныхъ на Украинну для обрусѣннѣ въ роли Великоросѣвъ. Прислухавшись до частого нашего змаганнѣ зъ велико-рускими урядниками про украинску народню літературу, однихъ зъ нихъ, Мордвинъ, — сказати правду, розумный и освѣченый чоловікъ и зовсѣмъ не обруситель, — признавъ ся намъ, що вѣдѣ родовъ Мордвинъ, що його племѣ живе оазомъ мѣжь Великороссами, що Мордвини вже говорять погащенко по велико-русски, а жен-

щины ще й доси не вѣдѣють говорити по велико-русски. Въ нього навѣтъ майнула думка про народню просвѣту для своихъ Мордвинѣвъ на мордвинскої мовѣ, але вѣдѣ записавъ ся на тому, що не сьогодні — завтра сѣ Мордвини стануть Великороссами. И вони и ничіи народцѣ стають Великороссами. Тѣльки въ Сибѣри Якуты, Тунгусы та Монголы не обрусѣють ся, а навѣтъ буває навпаки: самі Великороссы якутять ся и тунгусять ся, якъ на Украинѣ усь майже православный велико-русскій колоніи въ Херсонщинѣ поукраинились, — якъ пише Афанасьевъ Чужбинскій въ „Очеркахъ Днѣпра и Днѣстра“. Вдержали національность тѣльки старовѣрскій велико-русскій селятьбы и въ Херсонщинѣ и въ Черниговщинѣ. Въ Кіевщинѣ, коло Черкасъ, де стоить старовѣрскій монастирѣкъ, старовѣрска селятьба въ селѣ Балаклѣи чистѣ поукраинилась въ мовѣ и костюмѣ, вдержавши одначе свою стару вѣру.

А отъ маємо зразокъ въ літературѣ велико-русскої, якимъ языкомъ говорятъ руськоїи Пермьки въ Пермскої губерніи на Камѣ. Ф. Рышетниковъ въ своему етнографічному начерку „Подлиновцы“ обивсеу двоохъ селянъ, Пилу та Сысова, и каже: „Подлиновцѣ говорятъ по пермякски. Погано розумѣючи нашій слова, вони хочъ и вымолвляють ихъ, але на скальчений способъ. Ихъ вымова и мова схожа на мову селянъ Вятскою та Вологодскою губерніи. Подаємо взорець тѣи мовы: „Ошшо живы... Печьку бы... пали, братанъ. А? Ишь стужа, витерь!“ каже Сысойко. [Се чл-

стѣйше по велико-руски треба сказати такъ : „Еще живы. Печку бы протонить, братъ. А ? Ишь стужа, вѣтеръ.“] И съ русьЮчи Пермяки, хочъ христїане, але ще такенко вѣдъ священниквѣ справляють свои языческїи свята, молять ся до онудаловѣ, держать образы въ коморѣ, а вѣшаютъ на стѣны тодѣ, якъ знаютъ, що побѣз зайде въ хату. Звѣсний велико-рускїи ученый Щановъ, самъ по матерїи иркутскїи Тунгусъ, знавшїи добре языки сибѣрскихъ народѣвъ, Тунгусѣвъ та Самоѣдовѣвъ, каже, що тїи релїгїи вѣдъ вѣршѣ, котрїи сѣвають велико-рускїи старовѣры на молитвѣ въ своихъ капличкахъ, — то перекладъ на велико-руську мову языческїихъ релїгїи вѣдъ молитовъ самоѣдскїихъ та вичихъ. Очеvidячки, що чужородцѣ, зрусѣвши, вдержали й тїи молитвы та вѣршѣ разомъ зъ языческїимъ обрядомъ, змѣнивши ихъ попереднїи языкъ на велико-рускїи и поставивши безъ вѣдъку христїанскїихъ слѣвъ, якъ на прикладъ : „Богъ Саваофъ Селивановъ, Акулина Богородица, Духъ Святїи наватилъ, Самъ Духъ Святїи наватилъ...“

Що велико-руско племя не суцѣльне, а має въ собѣ усяку привѣтливку, на се показуе Костомаровъ говорячи : „Системы, зъ котрыхъ сформуванъ ся велико-рускїи край, мають до сього часу рѣзку фїзіономїю : пробѣжайте черезъ Владимирску губернію, черезъ се давне князѣвство Суздальске — хѣба не вѣдрѣзняеть ся тамъ мова вѣдъ мовы Рязанскои та Московскои ? Такъ само зъявляють ся вѣдносно сього вѣдѣвнннми вѣдъ Московского, Ря-

заньского та Владимирского краю давня земля Вятчѣвъ, край Орловскїи, Калужскїи, Курскїи, Воронѣжскїи. [Историч. монографїи Н. Костомарова т. I. стор. 36].

И справдѣ, велико-рускїи край має такъ багато вымовѣ та говѣрокѣ въ язїцѣ, якїи може похвалитись хѣба Францїя, сей край Кельтовѣ та Галловѣ, де мѣжъ Кельтами та Галлами освѣлєсь римскїи колонїсты, а потѣмъ ще й Нѣмцѣ-Франкїи. По несущѣльности й складаности зъ усякїихъ расѣ Великороссїа дуже аналогїчна зъ Францїєю. Якъ каже Елизѣ Реклю въ своѣи Загальнѣи Географїи, ще въ вѣвци мнувшого вѣку мѣжъ французскїимъ залюднѣннмъ пѣвнѣчнои Францїи були подекуды кельтскїи селитьбы навѣтъ въ Сенскому департаментѣ, се-бѣ то недалеко вѣдъ Парїжа, але теперъ надаремно ихъ шукати : вони вже поглїянутїи французскою расою, або пофранцуженїи. Незвычайна усякобѣсть, плямуватѣсть народнїихъ костюмѣвъ, а найбѣльше жївнѣчнхъ, часомъ мѣсяцями въ деякїихъ губерніяхъ дуже орігїнальнїихъ и навѣтъ чуднїихъ, показує, що въ Великѣи Руси освѣлось и примѣшалось багато давнїихъ цѣльнхъ народѣвъ, котрїи й до сього часу вдержують свои народнїи костюмы. А мы досвѣдчлєсь самїи, що костюма народѣ держить ся найдовше, довше навѣтъ, нѣжъ держить ся свого языка та своихъ вѣры. Ся пестрявѣсть та усякѣсть народнѣого костюма въ Великороссїи пригадує намъ неоднаковѣсть костюмѣвъ въ Испанїи, — про що можна до вѣдатись зъ Географїи Елизѣ Реклю зъ його графїи вѣдъ народнїихъ типѣвъ Испанїи, прило-

женыхъ до його Географіи. Тамъ мы бачимо народній типъ и костюмы Кастиліи, Аррагоніи, Біскаїи, Андалузїи, Мурсіи и т. д., все ничій та ничій, на півдні вже майже арабскій, якъ в самій лиця. Ті костюмы — то ще й доси живий послѣдки тыхъ расъ, зъ котрыхъ склалося теперѣшнє испанскє, вже теперъ суцѣльне племя, та збаранна зъ давныхъ Іберовъ, Басковъ, потѣмъ римскихъ колоністовъ, Провансаловъ, зовѣмъ поиспанєныхъ въ Аррагоніи и ще вдержавшихъ свою провансальську національність въ Каталоніи та въ частинѣ Валенсіи, потѣмъ Вестг-Готовъ, а въ кѣнци усього и Арабовъ на півдні Іспаніи.

Въ украинському народѣ мы бачимо однаковѣсть языка и народнього костюма, яку рѣдко трапляєть ся бачити въ ничихъ народѣвъ. Вѣдъ Кавказа до Карпатъ и до Чорного моря скрѣзь въ народа та сама свита, кожухъ, корсетъ, юбка, сѣдниця або плахта та запаска, хустка на головѣ въ молодичъ. Чорну запаску, повсюдно на Украинѣ, на двѣчатахъ та молодичяхъ, мы бачили въ Австріи, на Буковинѣ пѣдъ Чернівцями, на самому красичку украинского племя, а картаті плахты, що вже виводять ся на Украинѣ, мы бачили въ Кіивѣ на богомолкахъ Бѣло-руснїкахъ зъ Могилѣвской губерніи. Украинську звѣсну свиту, тѣльки бѣлу, мы бачили на самому захѣдньому краєчку украинского племя, въ Карпатахъ коло Кришцѣ, се вже недалеко вѣдъ Сандеча та Бохнѣ, де украинскє племя сходить ся зъ словацкимъ та польскимъ и куды й воронъ кости не заносивъ нѣ Половцѣвъ,

нѣ Печенѣговъ, нѣ Чорныхъ Клобукѣвъ. Се показує, що украинскє племя суцѣльне, а примѣшка Торковъ, Печенѣговъ, Половцѣвъ, Чересѣвъ на Кубанѣ входила въ племя спорадично, маленькими куками, и тонула въ неї. Якъ звѣсно зъ исторіи, давній нашій князь, збираючи въ половъ половецкїи селятьбы, пероводили ихъ въ свои князѣства и садили мѣжъ Украинцями, про що записано въ давныхъ лѣтописяхъ и що показавъ Костомаровъ въ своихъ монографіяхъ. Було сихъ Половцѣвъ, Торковъ и ничихъ чѣ-мало и въ дружинахъ чѣ вѣйску князѣвъ Пѣвденной Руси, але все те тонуло въ масѣ по-маленьку. Невеличку вѣдмѣну типа и костюма примѣчаємо тѣльки въ Карпатскихъ горянахъ. Тутъ въ середнихъ Карпатахъ можна примѣтити нестрявѣсть, одначе тѣльки въ деякихъ додаткахъ та дробязкахъ костюма, а Гуцулы, займаючи середину Карпатъ, ще й до того мають своій вѣдмѣнний вѣдъ украинского типа: жовтувату фарбу лиця, темні великі очі и гостроваті носы. Можна догадуватись, що Гуцулы — поукрапненний оазъ якогось угро-финского племя, може Гунѣвъ, може Угрѣвъ. Се одинъ примѣтний оазъ якогось чужороднього племя мѣжъ украинскимъ племямъ.

Ще Костомаровъ въ своій статѣ „Мысли о федеративномъ началѣ днєшней Руси“ показавъ потрібність порѣвнюющей етнографіи для исторіи и що исторія народа повинна почиватись доконче зъ сього — „зъ правдивыхъ етнографичныхъ вѣдмѣнъ та прикметъ“. „Треба — каже Костомаровъ — вивѣдити всѣ ко-

льна рускою народности въ цѣлой сукупности вѣдѣннхъ приметъ. Треба вислѣдити мовы й вымовы, способъ забудуваня й самого житя, одѣжу, харчъ, звичаѣ, обряды, самыи типъ и фѣзіономію народѣвъ, и тогдѣ толькы можно до-братись до правдивого розумѣня историчнаго житя народѣвъ.

И справдѣ, порбвнююча етнографія та антропология дали-бъ багато цѣкавыхъ и докладныхъ выводѣвъ и для исторіи и для науки взагалѣ. Мы покажемо взагалѣ деякы факты, котры самы, сказати-бъ, намагають ся на запытаи. Вѣдѣ чого, на прикладѣ, у всѣхъ Славянъ, навѣтъ въ Бѣлорусѣвъ и Чорнорусѣвъ справляеть ся звѣсний обрядъ „святъ-вечера“ чи „кутъ та озвару“ въ вечери передъ Рѣздвомъ и передъ Водохрещямъ, а въ Велико-россѣвъ и въ Болгаръ його нема? Чи не скасувала його фѣнско-татарска раса, прившана до Славянъ въ Великороссіи та въ Болгаріи, еуды зайшло, якъ звѣсно, зъ Камы та Волги угро-фѣнске племя Болгаръ, завоювало задунайскыи Славянъ и змѣшалось зъ ними? Може бути, що въ сѣвн фѣнско-татарскій расѣ не було языческаго славянскаго праздника повертання сонця на весну, праздника Коляды, и вона, черезъ свою прившку та черезъ свѣий впливъ, обернула се велике славянске свято, соѣй великій „святый вечѣръ“ на будень, або на малоньке свято зъ пѣвкращечкомъ, якимъ теперъ ѣ велико-рускій „сочельникъ“. Цѣкаво-бъ знати, до йде на сѣвдѣ та на пѣвничѣ въ Бѣлорусіи та Чорнорусіи границя кутъ та озвару, сього праздника святъ-вечера, и для У-

краицѣвъ, и для Бѣлорусѣвъ та Чорнорусѣвъ и для Полякѣвъ? Вѣдѣ чого велико-рускій звѣсний „былины“ своимъ багатомъ мотивами схожій на мотивы цѣсень и былинь сибѣрскыи Татаръ та Киргизѣвъ, якъ показувать Влад. Стасовъ и якъ показуе „Русскій Вѣстникъ“ [1890 р., вересень], и то былины кѣвскаго цѣкла про князя Владимира, про Добриню Никитча, былины, що опивились на далекѣй пѣвпочѣ въ Архангельщинѣ та Вологодчинѣ, вже й геть-то далеко вѣдѣ Кѣва? Намъ, на прикладѣ, кидаетъ ся въ вѣчи велико-рускій жѣвничій убѣръ для головы, звѣсний „кокошникъ“, схожій формою на пѣвъ-мѣсяця, а сеѣй кокошникъ носить увесь Китай, якъ китайскій молодичъ, такъ и чоловѣки. Зъ-вѣдкѣль вѣнъ узаявъ ся и хто його заиѣвъ доконче въ центральню и сѣвдню Великороссію, бо въ Орловскѣй та Калужскѣй губерніи молодичъ завязують голову хустками зовѣмъ по украинскому та бѣло-рускому звичаю? Мандрѣвцѣ по Сибѣри заиряжѣтили въ Алтайскыи горахъ на пѣвденѣ вѣдѣ озера Байкала въ монгольскыи народѣвъ характерну сорочку зъ паухою на-вѣкосы. яку мы бачимо скрѣвъ на Великороссахъ. Якій звязокъ мѣжь сею формою костюма въ такыи далекыи краяхъ? По фотографіяхъ грузинскыи мы примѣчаемо на Грузинкахъ убѣръ на головѣ, дуже схожій, коли не зовѣмъ таѣй, якъ украинска жѣвничя памѣтка на очинку. Друга форма жѣвничяго грузинскаго убѣра — вѣвичикъ зъ серпанкомъ на плечахъ зновъ схожій на украинску дѣвочу кибалку та на ту-жъ

саму пам'ятку. А пам'ятка — убобръ давній и поважний на Україні. Хочь вона вже й выводитъ ся, але бабы держать їѣ на смерть и кажуть, що сама Богородиця ходила въ пам'ятцѣ. Водь чога звѣспї широкї шкуряпї поясы, обкладанї чудовими бляшками, тї черессы, що ихъ носять Русины въ Карпатахъ, схожї зъ поясами Хорватовъ? А зъ лѣтописей мы знаємо, що карпатеке племя Русинбвъ звало ся Хорватами. Чи не жили Сербь-Хорваты колїсь по за Карпатами поручь зъ карпатскими Русинами, чи не вѣдтвєнули ихъ на пѣвдень Мадяры? Де, на прикладь, взяла ся на пѣвнѣчїей Вєликѣй Русї на селянскихъ свитахъ, на грудяхъ нашїтї смужки, зонєвмъ якъ на венгерскихъ свиткахъ, котрї мы бачимо въ деликатнѣйшому фасонѣ на російскихъ гузарахъ, вже якъ войсковий мундиръ? И чога тї перѣтнички посять въ тыхъ краяхъ, де мѣсцевї назвїща, якъ *Вологда*, *Высєгда* и инчі — якъ дѣзнались вчєшї — мають въ собѣ мадѣрскї суффиксы? Де взяла ся въ Новгородскѣй губерніи мова, дуже схожа — якъ показавъ Костомаровъ — зъ украинскою? Де взяли ся въ Тверскѣй губерніи въ захѣднихъ повѣтахъ, прилягающихъ до Новгородскон, слова и цѣлї фразы спеціально украинскї, якъ н. пр.: „що я кажу“ — замѣсьць: „что я говорю“, а найбѣльше те характерне украинске: *що, тодѣ* якъ уся Бѣлорусїя и Чорна Русь вживав: *што?* [Дивсьє: „Этнографическїй Сборникъ“ — Сказки Тверской губ.] Намъ трапляло ся бачити солдатвъ зъ Новгородскѣй губерніи и розмовляти зъ ними.

Вони вчїнили въ насъ тако вражѣня, якъ и въ похѣдного Костомарова, своєю схожістю зъ Украинцями: вымова въ ихъ велико-рускѣмъ языкѣ чисто украинска; багато формъ языка такъ само украинскихъ: вони говорять такъ, якъ Украинцѣ, котрї недавно вивчились по велико-руски, якъ-раазъ такъ, якъ говорятъ по велико-руски солдаты зъ Украинцѣвъ; ихъ типъ, темнї невєличкї очї, темнєвата фарба тѣла, ихъ плавка не ханїя гєстикуляція — все чисто спѣдасть ся на Гроднянскѣго або Волинскѣго Украинця, такъ, що мы сьнтали мнємохѣть, чи тї солдаты часомъ не зъ Гроднянскѣй або Волинскѣй губерніи? Зъ-вѣдкѣвъ вышла така схожість?

Порѣвнююча етнографїя може показати ту стежку, котрою посувалось Псковско-Новгородске племя зъ Пѣвденно давнои Русї до самого Новгорода, а вѣдъ Новгорода пустало колонїи и сєлтѣбы по далекѣй пѣвпочї въ Архангєльскѣй, Вологодскѣй, Вяткѣй та Пермскѣй губерніяхъ. Сю стежку вже и теперь назначав порѣвнююча етнографїя и антропология, хочь вона ще дуже слаба. Украинске племя найдалѣ посунулось вызубїемъ на пѣвнѣчъ въ Гроднянскѣй губерніи, де воно доходитъ по-за Слонїмъ до Бѣлостока. Гроднянскї Украинцѣ носять чорну свиту и чорну низєньку смужєву шапку зъ суконнымъ свиньмъ або чорнымъ закруглянымъ верхкомъ. Заразъ за ними на пѣвнѣчъ наступаютъ Чорнорусы въ Вїленскѣй губерніи та въ Новогрудскѣму повѣтѣ Минскѣй губерніи зъ такимъ самымъ смугловатымъ типомъ, зъ такимъ самымъ темнымъ

костюмомъ, якъ и Гродняпскій Украинць, але вже зъ *дзеканямъ* въ вымовѣ, хочъ ихъ лексика въ мові більше українська, ніжъ въ Білоруській Могилѣвскої губерніі; вони переходять західню Двину и доходятъ до Псковичны, де вже стежка до Певгорода, и на півночь по-за центральною Великороссією до Урала вся обещана українськими словами вже въ велико-рускому языкѣ, ітѣмъ якимсь послѣдками и скаменѣлостями давнього языка сього краю, чого мы не примѣчаємо въ центральної Великороссіі, въ давній землі Суздальско-Ростовскої та Московскої. Треба подивитись на списъ такыхъ арханчыхъ слівъ, приложенихъ до зборника північныхъ „Былицъ“ выданихъ Гильфердингомъ, де выстрѣнено такі спеціалній українскій слова, якъ и. пр.: „скривня“, „вехоть“, „віхоть“ и т. д. Якъ говорятъ самовидцѣ, цѣо пробували въ тыхъ краяхъ, тинь людностр тыхъ краївъ темпуватий, зъ темпуватими південними очима, и навѣтъ можна примѣтити, де сои тинь сходитъ ся зъ центральнимъ велико-рускимъ, непаче неоднакова вода зъ двохъ рѣчокъ зливасть ся до-кушы. Звѣсний велико-рускій цвклъ „былицъ“ дуже давнихъ, записаний Рыбниковымъ та Гильфердингомъ, зберѣгъ ся на далекій давній Новгородскої землі мѣжъ тѣ давними колоністами въ Архангельскої та Вологодскої губерніі. А въ списъ „былицъ“ оцовѣдасть ся про давній Кіівъ, про князя Володимира, про його двѣрць, про його двѣрскихъ богатвѣрѣвъ, про Добриню Пиктича и инчихъ. Хочъ Влад. Стасовъ и инчі вчені

доказують, що въ тыхъ былицахъ Кіівъ входить якісь мітичній, и що въ нихъ багато де-чого, перенятого зъ ісеень сибѣрскихъ Татаръ, але все-таки видно, що грунтъ въ былицахъ — историчній, що въ нихъ высѣвуютъ ся героѣ, записані въ лѣтописяхъ, що колись праиредки Новгородцѣвъ та Архангельцѣвъ жили въ Кіівщинѣ, бачили двѣрць князя Володимира, його теремы, його пирѣ, и, зайшовши на далеку півночь, вдержали до нашего часу сѣ непаче-бъ археологічній скаменѣлости, котрѣ, може колись утворилсь коло давнього Кііва, занесені вѣдъ Кііва на півночь. Такъ то треба сказати, що порѣвноюча етнографія та антропологія багато дала-бъ и для науки и для насъ Украинцѣвъ цѣкавыхъ и корисныхъ добутокѣвъ. Антропологи недавно выслѣдили, на прикладъ, що въ Віртемберѣвъ въ нѣмецкої расѣ є два антропологічній тѣпи: одинъ тѣпъ черевѣвъ тевтонскій, нѣмецкій, а другій римскій.

Въ Великопольци на прускої границі, надъ рѣчкою Просною подъ Калпшемъ въ пѣдѣлю або въ свято стрѣчагѣ вы парубѣвъ: на нихъ сукоинній жупанъ, чисто такіи, якіи носять на Украинѣ; на головахъ смушеві свѣи високой шапки зъ маленькими сукоинними чорними вершечками, а зъ-верху пришиті червоної стрѣчки якъ-разъ такъ, якъ пришивають на весѣляхъ на Украинѣ въ Кіівщинѣ стрѣчку до шапки бояре. Насъ такъ вразила ся схождѣсть, що намъ здало ся, що то украинскій бояре десь въ Кіівщинѣ вертають ся зъ весѣля. Тымчасомъ въ сьому краю чоловіки

скрбъ зъ-деблыного носять на головахъ иѣмецкй картузы. И рядомъ зъ парубками, бачымо, йдутъ велико-польскй молодци въ сивнихъ суконныхъ юбкахъ зъ выкладчастими широкими комфрами, зовсѣмъ въ такихъ, якй носять молодци въ Кіѣвцинѣ та на Волинѣ, до сй юбки звать ся на Украинѣ жупанами або юбками. зъ вусяками, се-бъ то зъ чорными шнурками, наштыми зъ-заду по лініяхъ розрѣзавъ звѣсного сѣртука. И сей характерный костюмъ разомъ переносить вашу думку на Украину... Цѣкаво знати, якъ широко розповсюдженый сей костюмъ въ Великопольщи, въ самому осередку Польщѣ, мѣжъ тымъ якъ зъ-краю Польщѣ на сходѣ Мазуры, прилягаючй до Украинцѣвъ по усѣй ихъ этнографичной границѣ, носять звѣснй кожному угластй конфедераткн зъ чотирма рѣзками. На Краусахъ бачымо звѣснй краковскй жупанъ зъ полами, подбитими чорною або бѣлою матерією, а Седлецкй Мазуры всѣ носять сѣрый чисто иѣмецкй довгй до цятъ сѣртукъ зъ гузиками на грудяхъ и зъ-заду. За Краусами та Мазурами йде смугою висока галицка та седлецка русинска смушева шапка, котра въ Седлецкй губерніи зъ сивнимъ суконнымъ верхомъ а зъ-заду розрѣзана на двов. такъ що кбицѣ, неаче вуха, вѣдстакють вѣдъ шапки и звѣшуютъ ся въ-низъ. А далѣ за Брестомъ врѣзаетъ ся кляномъ ажъ до Житомира повстаня магерка, бѣло-рускои формы, тѣльки темно-рудого кольору; ся магерка въ Овруцкому повѣтѣ вже бѣла, такъ що Овруцкй Украинецъ, при мовѣ чисто у-

крапискй, своєю бѣлою свитою та магеркою схожй на Мнського Бѣлоруса, що за Припечью вже вѣдъ *дскае* по бѣло-рускому.

Украинскй доброволецъ, що побували въ Сербіи и бачили сербскй осель та хаты, писали, що сербскй хаты та дворы зовсѣмъ схожй на украинскй: передъ хатами въ квѣтикахъ подъ вѣкнами садять навѣтъ любовтокъ, руту та мяту, а въ хатахъ передъ образами висять папѣровй голубы на ниточкахъ, причепленыхъ до стель, зовсѣмъ на украинскй ладъ. Дѣбръ, забудуваня, хата въ Сербѣвъ мѣсцели, якъ писали доброволецъ, такй схожй на украинскй, що можна було помылитись, приймаючи сй госпоздарекй обставины за украинскй. Дѣвоцкй болгарскй убѣръ зновъ дуже схожй зъ уборомъ украинскихъ дѣвчатъ: на головахъ вони носять вѣвки зъ квѣтокъ и такй самй шерстянй квартухи чѣ попередницѣ, тѣльки ще пестрявѣйшй иѣжъ украинскй, носять таков самон формы запаски чи плахты. Сй болгарскй запаски чи плахты, картатй зъ взорцями на квадратикн, такъ схожй зъ украинскими, що вони на Басарабіи и навѣтъ въ Кіѣвѣ продають ся на базарахъ, якъ украинскй плахты, и вживаютъ ся якъ шерстянй вилвкн. Ихъ привозять зъ Болгаріи и розносять на илечахъ та продають по украинскихъ городахъ, мѣшакучи зъ мѣсцевыми украинскими виробами. И ще цѣкавы фактъ, що кольоры снхъ болгарскихъ плахотъ близкй не до пѣвидено-кіѣвскихъ, де плахты темнѣйшй, а до пѣвидно-украинскихъ польськихъ, чернигѣвскихъ та могилѣвскихъ зъ кольорами яснѣйшими, червонуватыми та бѣлу-

ватими... Зновъ на Дибиръ коло Бендеръ намъ траплялось на колоністахъ Болгарахъ бачити довгі свиты, якъ отъ нашъ авсній кобеняки чи кереф, облямованій й обшитій на стані й на краечкахъ нблѣ вузкими синими стьбжечекми. Ся розмальована болгарска свита зновъ пригадала намъ розмальовану свиту галицкихъ Русинівъ, тѣлки въ Галичині вживають ся для обшваня стьбжеи не синій, а червоий. Смушену чорну шапку високу, трохи гостроверху, яку носять Украинці на Подолі та на Басарабіи, вживають и Болгаре. Типічну украинску бѣлу хатку зъ вѣкнами на чотвори шибки намъ траплялось бачити и въ Великопольщи на прускѣй границі, вѣжъ звичайнымъ хатами въ Польщи зъ вѣкнами на шѣсть шибокъ, и навѣтъ зъ вѣкномъ вагона мы заглядали вѣ въ Псковскѣй губерніи.

Украинска пѣсня йде на півднѣць даль чистю украинскою етнографічною границѣ. Зъ збранихъ бѣло-рускихъ та чорно-рускихъ пѣсень Шейна, Романова, Безсонова, Запольского, Зинаиды Радченко, Мичука — мы бачимо, що въ середнѣй Мисиніи, въ Виленщинѣ та въ півднѣсній Могилѣвщинѣ йде майже вся лірична пѣсня, колядка, щедрівка й приказка, навѣтъ всеѣльна пѣсня чисто украинска; а даль на півднѣць Бѣлорусія вѣ ще набереть ся добрыхъ двѣ третини, и тѣльки за захднѣною Двиною до сиічнихъ формъ та вѣршѣвъ украинскою пѣснѣ цѣкаво пригнѣвнують ся й приплѣтають ся сиічнѣй формы и вѣршѣ велико-рускою не рифмованою пѣснѣ. А даль на півднѣць въ Новгородскѣй, Вологодскѣй,

Вятскѣй губерніи розсыпались въ велико-рускѣй мовѣ чисто украинскѣй слова зъ характернымъ украинскимъ і замѣсць ѣ — геть ажъ до Бѣлого моря и до Уральскихъ гѣръ. Сю змѣну ѣ на і мы бачимо и въ Хорватѣвъ.

Такъ то мы бачимо, приклавши методъ порбвнюючої етнографіи, сказати-бъ, тѣльки летомъ, кидкомъ ока, що етнографічнѣй прикметы украинскою расы розквнутѣй далеко швше вѣдъ самою границѣ украинскою расы, — що вони, якъ тоневскѣй корѣнички, розквнули ся широко кругомъ Украины по-за вѣ етнографічною границю, йдуть далеко й надто далеко кругомъ неї, и сѣй прикметы такѣй, котрѣй становлять въ самоій Украинѣ дуже выразнѣй й оригінальнѣй вѣдмѣны украинскою народности та національности. Се все показує, що украинска національнѣсть давня самоѣтнѣна, самообутна, коли характернѣй прикметы вѣ мы приймаємо и теперъ въ далекыхъ вѣдъ неї краяхъ Славянщини розсыпанѣй на далекому й широкому просторѣ неначе радіусы. Тутъ мы бачимо не мертву лѣтопись на мертвоій мовѣ, — хочъ и въ мертвыхъ лѣтописяхъ багато слѣдѣвъ украинскою языка, — тутъ мы бачимо цѣкаву живу лѣтопись, зъ живыми формами украинскою національности, котрою вѣякѣй переищечники та орударѣ вынародовлѣня не мають змоги й силы поцеузати. И намъ чуднѣй забачи, на прикладѣ, польскихъ шовіністѣвъ и ихъ претенсіи на колонізацію украинскою племя, сього нѣбнѣ-то паростка польского племя, сього паростка, котрѣй вѣ-двоє бѣльшій за саме польске племя, не приплѣву-

кочи до нього навіть Білорусь та Чорнорусь. Чудними здають ся намъ забави на „обрусені“ України велико-руських славянофілівъ и ихъ усякій теорія, гадки та вигадки, не маючі навіть ніякого научного ґрунту.

Чи залізъ въ велико-руській расі „дикій Фініз“, чи не залізъ, якъ каже д. Пышнъ, а виходить, що д. Огоновскій, йдучи за Костомаровымъ, все-таки правійшій. Фінеко-татарська раса, сусідня зъ велико-рускою зъ давнихъ давень, увбгналась въ Велику Русь впаузіями, кльпами та оазами, а усяке сусідче племя зробиць докопечне свбй впливъ на друге, и расовий и идейний, чи добрий, чи поганый. Се скрбъ такъ буває и бувало зъ давнихъ давень: перейманщина мѣжь сусідними народами скрбъ буває, чи буде ся перейманщина самохбтна, а то и приевдольна часами...

Великоруссамъ дуже не подобасть ся чогось ся примѣшка, не подобасть ся навіть, коли въ ихъ присутности говорять про сю примѣшку, такъ що мы знаємо про сю ихъ слаббсть и въ ихъ присутности у насъ принято за незвычайнбсть навіть говорити про те. Се є прикмета національної гордостя та якоись національної чести, а може вича форма національної петерлячости, якась историчия... Дяя Украинцівъ байдуже, коли при нихъ говорять за примѣшку до ихъ расы усякихъ Торківъ, Беренцівъ, Шоловцівъ. Украинці и въ исторіи визначувались своєю національною терплячбстю — якъ каже Костомаровъ, и теперъ вони тымъ самымъ визначають ся, бо вони зъ давнихъ давень бачили въ себе дома

людей усякою національності и давно оговтались зъ ними. Така истерлячбсть въ Велико-россахъ до фінеко-татарского племя и навіть нехтуваня нимъ, може, повстала вбдъ того, що се племя було не християнске та и теперъ воно не все християнске, на пбвпочи ще и справдъ дике, а Татаре, якъ звѣсно, що и до того довго гнобили Московску Русь, якъ вороге.

Намъ навіть чудно, що чистбсть племя вважають ся якъ його якась достойнбсть. Въ Европѣ нема чистыхъ расъ, окрбмъ може Білорусь та Литвы. Мы навіть не розумѣємо, що то за честь бути чистымъ Славяниномъ? Хибя не все одно, вбдъ кого-бъ и вбдъ якихъ складанихъ етнографичныхъ елементбвъ не повстало племя, абы воно було путие, и гуманне, и культурне. И въ англійскбй расѣ є свбй „дикій Фініз“ — се Кельтъ, що лѣгъ въ ґрунтъ англійского теперѣшнього племя, до котрого примѣшалась німецкою расы Анґлы, Саксы та Норманы. Сей „дикій Фініз“ ще и теперъ вдержавъ ся на пбвднн Анґліи въ пбвденному Валлісѣ чи Уельсѣ. И въ основѣ теперѣшньої французской расы лѣгъ „дикій Фініз“, той самый Кельтъ та Галль, що недавно ще цо-французивъ ся навіть коло самого Парижя, и сей Кельтъ ще живе и доси и розвиває навіть свою літературу въ Норманди та Бретани. А вже въ Италиі того „дикого Фініза“ и не перелѣчили: тутъ були и Етруски, и Вольски, и Готы, и Лонґобарды и навіть Греки и Арабы въ Сициліи та Неапольскому краю. Одначе про се все Анґличанамъ, Французамъ та Италианцамъ зовсімъ

байдуже, вони становлять національну честь в своїй культурі та... в поважанню інших національностей, а не в чистоті своєї раси та своєї національності. Вони й не сердяться за єю прищипку і не обиджують ся. І справді, скільки-б то пришлося вишукати того гніву та пересердя, на приклад, Італія та Іспанія, відповідно пропорцій складових елементів — тих усяких „двухъ Фіннівъ“ в їх національностей? Італія прийшлося би вдіти напруги тією амбіцією давно луснути. Франція та Англія мусіли-б дійти до зневірености в свою високу культуру, а Іспанія зь такою причиною через свою звисну гордовитість давно-б адуріла, і в прийшлося би посадити в Київ в Карилівске, в домъ для збожевільныхъ...

Великороссамъ зовсімъ таки не годилося би дуже нехтувати тією фінско-татарскою расою ще й тому, що вони вділи сіву расу взяли і самий принципъ царизма, котрий дав їм спроможність утворити велику державу. Якъ показує Костомаровъ [Історія, монографія т. I, ст. 237], докине в тій землі Ростово-Суздальско-Муромско-Рязанської вперше в давній Русі виникъ початокъ нічого порядку в вибраню князів. В 1157 році ся земля сама оббрала собі за князя Андрія Юрєвича Боголюбского і сама вигнала його братів, настановивши його однодержавнимъ княземъ Ростовско-Суздальскимъ. Ся нечувана в давній Русі подія пішла зовсімъ навпаки проти давнихъ порядків на Русі і проти самого звичаю Рюриковичівъ,

норманських князів — ділити землю і уділи міжъ усїма синами та братами. Сю форму князівства, не громадского, вчового та виборового, а, сказати-бъ, расового ми й тепер бачимо в Астраханських Калмиків та в Киргизів, котрі мають свого одного князя на все коліно, якъ патріарха цілого племя. Такими ханами чи царями цілого монгольського племя були звисні монгольскі ханы Батий, Тохтамыш, Тамерланъ. Вділи свих ханів Золотої Орди, якъ звисно, давній московскій царь перейняли усї атрибути і права однодержавної влади і присвоили їх собі, — на прикладъ право хана, яко ступня усїєї землі, усїх мавностей своєї держави, право хана не ділитися властю ні в кимъ. І справді Іванъ Грозний нехтує вже боярами та боярскою думою, обмежуючою власть царя, витенає бояр і звє ихъ своїми „холопами“, а то і просто своїми „мужиками“. Татарскої крові багато влило в жили велико-русскої аристократії. Не будемо втомлювати читалника цілою низкою фамілій велико-русскихъ аристократів татарского родоводу. Скажемо тільки, що і звисний письменникъ Державинъ, і Аксаков, і павіть Тургенєв — якъ показує Слонимскій в „Вістнику Європи“ [1869 р., кн. 11 і 12] в своїй статі „Націоналізмъ в політиці Росії“ — були татарского роду. І нехтувати татарскою кровю зовсімъ не годять ся, бо і то кровъ людска, а не котача, ще і де-чимъ добримъ стала в пригоді для Великої Росії. Та і тепер в Росії сучасній Татарє всла-

вились своєю незвичайною чесністю: татарських слугъ въ Россіи цѣнують трохи не на вагу золота за ихъ чесність. Петербургъ вѣсть звѣсно „чухонско масло“, а слово „чухна“ вважає якъ найпоганѣйшу лайку, хочъ Чухонцѣ своєю філяндскою культурою нїякъ не низчіи вѣдѣ Великобританіи. Часъ бы вже перестати потрѣбувати Чухонцѣвъ и не-Чухонцѣвъ „чухнами“, а новодитись зъ ними якъ зъ людьми, по-європейському...

Но нашої думцѣ Россія повинна-бъ по-заводити школи на усякихъ чужородськихъ языкахъ и ємъ способомъ розвивєюдиновати мѣжь чужородцями просвѣту й культуру, а не ждати часу, доки вони обрусѣють и приймуть ажъ зъ російськимъ языкомъ європейську культуру... Але ми въ системѣ розвивєюдинованя велико-руськихъ шкѣлъ въ Сибѣри и на Украинѣ вбачаємо не єю идею культуризаціи. Треба глянути на ляндркарту гімназій, выдану попереднимъ попечителемъ одесского округа Голубцовымъ въ рѣкѣ якогось чудного „пятнадцятилѣтнього“ ювілея графа Толстого. На тѣй ляндркартѣ зумыслє познакований червоными значками класичній й женскій гімназій та прогімназій, заведєній Толстымъ за часы його міністрованя, щобъ то показати його невсичучу дѣяльність на шивѣ просвѣтної культуры. Тутъ мы бачимо, що на самыхъ далєкихъ краяхъ Сибѣри, неъ пѣвночи, въ Якутской землі, на пѣвнѣчѣ вкѣ Вымойску и скрѣзь рябѣють довгимъ разкомъ червоної значки, значаючій новіи женскій гімназій, и все тѣльки женскій, неначе тамъ въ тыхъ гіперборей-

скихъ краяхъ и чоловікѣвъ нема, щобъ для нихъ заводити школи, неначе се край якыхс якутськихъ та тунгускихъ амазонкѣвъ... А дѣло выходитъ зовсѣмъ прѣсте: тутъ проглянула затаєна думка Толстого швидче обрусѣти Якутѣвъ та Тунгусѣвъ, се стѣйне, тверде й за-попаднєте плємя, мѣжь котрыхъ якутять єя та тунгусять єя саміи Великобританіи. И чудне дѣло! єй саміи збытки на женскій прогімназій мы бачимо на тѣй ляндркартѣ и на центральной Украинѣ: почпаючи вѣдѣ пѣвденнои Курской губерніи, єй червоної значки женскихъ прогімназій густєнько рябѣють вкѣ пѣвдню черезъ Полтавщину и частину Харьковщины, и трохи сягають черезъ Днѣпро въ Кіѣвщину, вганяючись влєвомъ въ саму центральну Украину. Нѣ, не дурно графъ Толстой выучувавъ и навѣтъ выдавъ книгу про Бзуптѣвъ! Очевидячки якутскій та тунгускій дамы йому сподобалєсь, и вѣдъ зъ ввѣчливостю європейского кавалєра пѣднѣсь пмѣ букєтъ обрусѣня. Видно, що й нашій Украинѣ тежь припали йому до серця.

Се залиция до дамъ та паннѣвъ побитыхъ та завоєованыхъ народѣвъ нагадало намъ ще одного такого дамского кавалєра: арабского каліфа Омара — його систему конфіскаціи женщипъ у завоєованыхъ народѣвъ и полігамію въ його вѣйску зъ політичною цѣлью вынародовлєня. Вѣдъ разъ вылаявъ свого фельдмаршала Абу-Обєіда, сього арабского сурового Запорожця, за те, що вѣвъ въ Сиріи та въ Антіохіи не дозволивъ своєму вѣйску въ часъ вѣйны забрати й возити зъ собою

жениць. Омаръ вылаявъ його за сю суворість и звелѣвъ своимъ воинамъ-Арабамъ забирати чужородекихъ жениць, якъ контрибуцію, и женицься зъ ними. И справдѣ, ще трохи больше якъ черезъ одно поколѣня зъ північної Африки каліфови оповѣщали, що такихъ податковъ молодницями та дѣвчатами вже можна й не брати, бо всѣ дѣти, що родились въ тѣмъ краю, були вже магометанами и говорили арабскимъ языкомъ. „Нація — каже Дреперъ — може поправитись вѣдъ конфіскаціи вѣ провинціи, вѣ багатства, вѣдъ конфіскаціи вѣ провинціи, але вона не може поправитись вѣдъ найстрашнѣйшого акта вѣйны — вѣдъ конфіскаціи вѣ жениць...“

Що своєму правда, се добро зазнала Украина, зъ котрою брали такі контрибуції та податки Татары, Польща, бере й Россія. Хто не знає, якъ Езуиты переманивали въ католицтво и сполаченя попередъ усього жениць нашихъ давныхъ пановъ, тыхъ усякихъ княгинь Аппъ-Алонъ Острожскихъ и инчихъ, и черезъ нихъ переманили до себе ихъ дѣтей, се бѣ то волинську, подблську, бѣло-руську та галицьку шляхту... Таку саму роль на Украинѣ мають усякі велико-рускіи женскіи институты та прогимназіи, що правдивон науки й просвѣты дають трошки, за те-жъ, якъ усѣ середній велико-рускіи школы на Украинѣ, дають велико-рускіи языкъ та повелпкоруснія черезъ матерѣ украинскихъ сѣмьей. Треба пригадати тинь тыхъ Гапчочокъ й инчихъ героинь старыхъ романовъ Нарбжиного, котрі, вернувшись зъ пестербурского института, нехтують вже украин-

скимъ языкомъ, нехтують, що ихъ „бѣлую чудую кожу“ звать на Украинѣ *шкурою* и чваняты ся такою французчиною: „Ma chere sœur! regardez, où est le diable que l'on va?“

Сказати правду, каліфъ Омаръ и його фельдмаршалы й усякі арабскіи обрусители були люде далеко жертводативѣйшіи, нѣжъ нашіи обрусители, коли була готовіи навѣтъ женити ся зъ чорными Африканками ради идеі арабізма та исламизма. Мы радили-бъ и нашимъ обрусителямъ, и всякимъ пройдеивтамъ зъ братовъ Славянъ, усякимъ редакціямъ „Кіевлянина“, тымъ якимсь „Незвѣстнымъ“, тымъ „И-о“ й инчимъ — присвятити себе на такіи жертвы: выйти цѣлою армією въ гіперборейскіи край, въ Якутію та Тунгусію, и поженитись зъ Якутками та Тунгусками. И черезъ одно поколѣня, вышло-бъ щось страшно моральне... Тѣльки маю застерести снхъ ново-Арабовъ, що тамъ не родючіи та плодючіи землі Башкиріи, Кавказа та „Юго-западнаго края“, а щось дазеко мокрѣйше й холоднѣйше вѣдъ полѣськихъ мочарѣвъ та болотъ, и въ кишцяхъ тамъ багато не перпаде зъ тыхъ нивъ. И чертоги якутскіи не золотоверхіи, навѣтъ не соломяноверхіи, а й доси крытіи землею та дерпомъ... хочъ тамъ сотивъ лѣтъ уже порають ся російскіи культуртрегеріи губернаторы та исправники. И тіи Якутки та Тунгуски зовсѣмъ не схожі своєю красою на Мільоску Венеру: въ нихъ лице плысковате, нѣжъ якъ картоплина, ротъ вѣдъ уха до уха, очи наче осокою прорѣзаніи. Але якъ и тіи кавалеры позивають тамъ передъ дамами свои

машкары и покажутъ вмѣ правдиве моральне лице свои души, гѣрше за лице якутскихъ красунь, ще й чорнѣйше вѣдъ сажѣ, — то й прывѣтливый Якутки перелякають ся... ще, чого доброго, й якутского гарбуза ибднесуть... А якъ не пѣднесуть, то смѣливо можна заневипти, що вѣдъ ихъ выйде поколѣня зъ такими гинлыми моральными болячками та выразками, таке прокажене поколѣня, якого трудно и въ исторіи вышукати. И сѣ саміи субекты, сѣ „Неизвѣстныя“, сѣ „Ил—ки“, „П—п“, сѣ зайшли Славяне, и нашъ й усякі обруситель своєю моральностью и ихъ прокажене поколѣня може на смерть перелякати исторію, и исторія, чого доброго вжахнеть ся, заслабне та й умре зъ переляку. И тодѣ прійдетъ ся їй хіба зновъ родитись въ друге, ждати якогось нового Нестора...

Сказати щирю правду, намъ ся стара система арабізаціи та исламизаціи дикихъ Омарбѣвъ, Абу-Обсѣдѣвъ, Моавіи та ничихъ подобаетъ ся багато больше, нѣжь новіи системы Бісмарковской германизаціи та московского обрусѣня. Вона не така шкодлива шо-до моральной проказы и їѣ послѣдкѣвъ на будущіи поколѣня и на довгіи часы. Ся арабской масти гангрена їѣтъ тѣльки одно поколѣня. А вже тѣи европейскіи та взунтскіи системы, тонкоумніи, хитрѣи, обережнѣнскіи, що пускають въ дѣло ту-жь арабеку чуму и проказу, тѣльки малесенными дозами, прищѣпляють сю штуку прищѣпки за прищѣкомъ, выразку за выразкою, — сѣи системы псують до останнього мускула цѣлий ряди поколѣнь завойованыхъ и самохѣтъ

пѣдавшихъ ся народѣвъ ничои національности та ничои вѣры. Ихъ автопомію, ихъ вѣру, ихъ языкъ розхольтують по-маленьку, по-тихеньку, смыкають и выскыкують зъ живого тѣла нервъ за нервомъ, мускуль за мускуломъ, доки не розхитають такъ, що воно впаде, — доки не розбмнуть такъ, що се тѣло можна проглынути, якъ проглынае удавъ свѣий добутокъ, а потѣмъ всесають жизньовый сѣкъ його въ свѣий организмъ, сѣкъ вже нездоровый, заразливый, якъ отрута. Чого тѣльки не пускають въ дѣло сѣи хірурги и операторы? И пѣдкупы, и подарунки, и землѣ, и привилѣи, и сытій уряды, и хрестянки для покѣрненскихъ, и тюрьмы, и реиолохъ, и жандармскій струсы и всякіи забороны для твердыхъ и стѣйкѣйшихъ. А въ результатѣ — страшна проказа деморализаціи є шкодлива для того й другого боку. Провинникъ и попованый чоловікъ и той хто продасть ся, и той, хто купує його. А хто разъ продасть ся, той може продатись и два и три разы комуеь ничому, дужчому. И гонти тѣи болячки, прищѣ та выразки приходить ся народамъ довгіи и довгіи часы, бо звѣсный державный укладъ, звѣсна державна система може и ибдняти високо честь и моральность народѣвъ, може и принизити їѣ до самой землѣи... навѣтъ знищити їѣ. Якій паскудий, противный, чисто звѣрячій та біологичий процессы прыводить ся намъ наглядати и... переживати!

Якось таки велико-русскій ерахин вдало ся переложити службу Божу и Евангелію на деякіи чужородскіи языки народѣвъ въ Сибѣри та на Волзѣ, але се стало ся ще до пауваня

гр. Толстого. Се спасенне дїло тепер не можна було-бъ зробити, бо тепер, на прикладъ, на Украинї обрусеннє становлять высьче вѣдъ интересѣвъ христїянства й православїя, неначе вѣдъ нього залежить и саме небо и самий рай: проповѣдей по украински не можна говорити, хочъ усѣ добре знають, и некии ерархи, що штуда розповсюджують ся и черезъ те, що народъ не чує й не знає зрозумѣлон для себе проповѣди. Той давнїйший вчинокъ ерархїи, вже ради мїсїйного христїянства, и дає причину обрусителямъ ще й выставляти сей фактъ передъ Европою, якъ знакъ и проявокъ воликоп національной и релїгїйнои терплячости Россїи. Звѣнений Пубѣдоносцевъ навѣтъ величавъ ся й чванивъ ся тымъ вчинокомъ въ Кїївѣ на празнику тысячолѣтнього ювілея хрещеня Кїйва. Вѣнъ и забувъ ся, що ся нѣбы велика терплячость Россїи й доси не стерпѣла украинского та бѣло-русского перекладу Евангелїя. И ся чваньковитѣсть сказана въ промовѣ на березѣ Днѣпра, въ Кїївѣ, въ самому серци Украинї!..

III.

Д. Огоновскій въ передньому словѣ, — якъ ми вже згадали попереду, — робить такий вывѣдъ, що руско-українска література має усѣ умовини на самостійний розвитокъ, дякуючи багатому народньо-поетичному ґрунтови, той народнїй поезїи, тымъ козацимъ думамъ, якими не може похвалитися нї одинъ славянскій народъ. Д. Огоновскій прирѣвнює

українскій языкъ въ його вѣдноспнахъ до велико-русского, до шведского, датского, або до романскихъ языкѣвъ и — якъ каже д. Пыпинъ — зъ гвдливостью зрѣкає думкї тыхъ людей, котрї узнають украинскій языкъ говѣркою и прирѣвнюють його роль и вартѣсть до ролѣ й вартѣсти нѣмецкого, котрымъ тепер пише, на прикладъ, Фрїцъ Рейтеръ и инчї. Д. Огоновскій каже, що украинскій языкъ має тѣльки три говѣрки [и то — додамъ мы — двѣ зъ нихъ, полѣська й карпатска, дуже малї по численности людности и обсягу своєї територїи], тодѣ якъ нѣмецкїй языкъ має багато провінціалїзмѣвъ и, якъ літературный языкъ, вѣнъ утвореный зъ усѣхъ нѣмецкихъ говѣрокъ ще Лютеромъ.

Д. Пыпинови не подобаєть ся така думка д. Огоновского. Вѣнъ не каже просто, що украинска мова, въ рѣвнї зъ велико-русскою мовою, се все одно, що нѣмецка мова въ рѣвнї зъ нѣмецкою кипжнїюю мовою, се бѣ то загальною нѣмецкою мовою; не каже вѣнъ сього, якъ багато де-чого въ своїй статьѣ вѣнъ не договорює, не доводить до кѣнца своихъ вывѣдѣвъ зъ колючостью московскихъ славянофїлѣвъ, але за те вѣнъ трохи насмѣшкуюто поглядає на думку д. Огоновского про паралельнѣсть сѣмь языкѣвъ руского племя зъ сѣмью языкѣвъ англо-саксонскихъ та романскихъ. Д. Пыпинъ каже: О. Огоновскій наче-бъ то и справдѣ серїозно высловлює таку думку. Вѣнъ не подумавъ одного: що, на прикладъ, Французы, Испанцї, Италїянцї и т. д. я́кколи не були однимъ народомъ, не склада-

лись въ одну державу, а тимчасомъ Південна и Півночна Русь колись були одно племя и одна держава и мали одинъ літературный языкъ.

Тутъ и намъ прийдесть ся въ свою чергу поставити знаківъ здвигуваня та запытаня—!?? Се выпадає такъ: щобъ якомусь тамъ гуртовн усякихъ народівъ мати одну літературу, одну мову, треба тільки, щобъ ті усякі народы и народці коли-небудь и якъ-небудь, хочъ бы й ще до потопа, були одно племя и складали одну державу! Стаючи на ґрунтъ сього принципа, прийшлося бы наробити багато літературного шелесту въ историчному хитно народівъ, прійшлося бы тымъ групами народівъ чи народцівъ калѣчити свои языки, утворяти якісь языкові та літературні волянюки и, само по собѣ, прійшлося бы имъ мати тяганину зъ чимсь мертвымъ, запліснѣлымъ, и навести таку мертвоту та гнилятиву и на свѣй живий прогресивный розвитокъ... або прійшлося бы слабѣйшому дати себе на жертву дужчому, щбъ мы бачимо въ Россіи, де й справді сей принципъ доводитъ ся вже до правтки: де обсягла державна границя Россіи, тамъ хотять завести одну літературу и одинъ языкъ.

Въ поглядѣ д. Пилипи проглянувъ принципъ державности въ літературѣ, черезъ котрый вінъ поглядає въ своій статѣ на літературный рухъ въ Галичинѣ та на Украинѣ. Черезъ сей принципъ и дзвенять та гудуть въ його статяхъ про украинску літературу ті диссонансы, то переносы, то недоносы въ то-

нахъ, про котрі мы вже попередку згадували. Мы такъ само можемо сказати д. Пилипови, що вінъ неначе зумисне забувъ про одно: що германско племя, хочъ воно одно суцѣльне глемя и має одинъ літературный языкъ и одну літературу, ніколя не вкладалося въ одну державу, и було розбите на десятки королѣвствъ та усякихъ герц-перц-дерц-герцогствъ, и теиерь вкладаєть ся въ двѣ державы: пруско-германску та австрійску, — тымъ часомъ якъ романске племя колись було одно латинске племя, мало одну римску державу и мало навѣтъ довго й довго одну латинску літературу и въ Італіи, и въ Франціи, и въ Шпании, и въ Провансѣ и навѣтъ въ Англіи. Д. Огоновскій каже правду: паралель языкова, літературна й расова міжъ рускимъ племямъ и німецкимъ не годять ся, бо сі паралелі не припадають одна въ другу, — тимчасомъ паралелізація міжъ рускимъ племямъ и латинскимъ виходить правдиво и припадає дуже добре.

Мы не знаємо, де д. Огоновскій начитавъ про се прирѣвнюваня украинского языка та літературы до німецкого *plattdeutsch*-а та німецкихъ пробъ въ літературѣ писати на съшу *платдайць**). Въ велико-рускій літературѣ мы не знаходимо такои думки и такого погляду. Въ теперѣшній часы въ велико-рускій бѣ-

*) Прирѣвнюваня украинского языка та літературы до німецкого *plattdeutsch*-а — дуже въ модѣ у галицкихъ москвофілівъ. Тымъ прирѣвнюваньемъ воювавъ дуже часто звітний о.

жучий літературі ми часто намагаємось на узнятя нашого українського языка за окремий языкъ. Самъ д. Пыпинъ якось минає се прирівнюваня, хочъ и не зрѣкає його ніякими поглядами та доказами. Мы скажемо, що й справді єй прирівнюваня, єя паралелізація зовсѣмъ невдатна и неправдива.

Въ нѣмецкому языкѣ єсть деякі вѣдмѣны въ вымовѣ. Найкращѣйшу вымову можна зауважити у Швабцѣхъ на Рейнѣ, въ Баденѣ, Вѣртембергѣ, Ельзасѣ, Лотарингїи та ще въ нѣмецкій Швейцарїи, єйї нѣмецкій Гугульцинѣ, хочъ зъ сихъ Швабцѣхъ повстали найвысѣй генїи Германїи. Шїллеръ бувъ родомъ зъ Вѣртемберга, а Гете зъ Франкфурта на Майнѣ. Одначе єя вѣдмѣна швабскою мовою вѣдъ нѣмецкою зовсѣмъ не може ставати въ паралелю зъ вѣдмѣною українського языка вѣдъ великорусского: вона не бѣльша, якъ вѣдмѣна галицко-русскою мовою вѣдъ украинскою. Не вважаючи на таку вѣдмѣну, германске племя все таки дуже суцѣльне и равновѣснѣ фїзичнымъ типомъ и прикметами національно-психичными. Вѣдъ краю до краю Германїи мы бачимо того самого, однакового Нѣмця, практичного, економного, хозяйновитого, флегматичного, але цупкого и стѣйкого. Сей повсюдний національний типъ виявивъ єя въ дуже виразныхъ прикметахъ: въ релїгїи — помѣрнимъ раціоналізмомъ, въ фїлософїи

Ив. Наумовичъ, воюють усе й редакторы московско-вѣльскихъ газетъ галицкихъ. — [Прим. Ред. в „Дѣла“.]

трансцендентальностью, потягомъ до идеалистичного умигляду, въ поезїи — потягомъ до идеалїзму часомъ фїлософского, и взагалѣ виявивъ єя невдатностью до жарту и гумору въ літературѣ въ легкой и серїозной формѣ, яку мы примѣчаємо ще въ велико-русской літературѣ. Въ додатокъ сього ще скажемо, що вѣдъ краю до краю Нѣмеччины Нѣмецъ нѣя пиво, любить ѣсти ковбасы, ѣсть солодкї стравы, тї солодкї габерь-зушы, вѣдъ котрыхъ насъ верне на нудоту. Вѣдъ краю до краю Германїи єсть Wacht am Rhein, а Нѣмкинѣ скрѣзь зъ-роду практичнїи и хозяйновитїи, але ладнї зѣхати и охати при свѣтѣ мѣсяця, слушаючи щebetаня соловейка. Тутъ мы бачимо вѣдъ краю до краю одну національність, и до Германїи, поки-що, ніякѣ не можна прикласти принципа Костомарового твору „Двѣ русскїя народности“, бо єсть народностей поки ще въ Германїи тѣльки одна, хочъ Германїя була не разъ и не два пошматована на десятки царствъ усякою масти и великости, хочъ вона має вѣдмѣну въ мовѣ на Рейнѣ въ Швабїи. Тимчасомъ, — якъ казавъ Костомарѣвъ, — тѣльки поставте рядѣмъ Украинця и Великоросса, и вы зъ разу на свои очи постережете и побачите „двѣ русскїя народности“.

Тимчасомъ паралелю мѣжь Украинцями та Великороссами, а зъ другого боку мѣжь романскими народами припадає зовсѣмъ вповнѣ, и мы покажемо єю паралелю.

Захѣдня и Схѣдня Европа, обидѣ половини Европы, перебули фазы свого историчного життя дуже схожї мѣжь собою. Захѣдъ Ев-

рони далеко раніше почавшій життя історичними життями; перебув ти фази далеко раніше; славянській і властиво рускій Схід Європи пізнійше тільки повторив такі самі фази. Умовили, що утворили історію й культуру усієї Європи, були однакою, в ми на Схід Європи тільки побачили ту саму драму на сцені історичного життя, тільки відіграли в-друге, хоч з меншим артизмом і з слабкішими результатами історичного впливу та враження.

На захід Європи, на землях яких примітивних расъ — Етрусковъ, Вольсковъ, Галлівъ та усякого племя Кельтівъ, попередъ усього въ Італію осіло ся племя Латинцівъ, відтиснувши або поглинувши своихъ Скоттівъ та Сарматівъ — тихъ Етрусковъ та Вольсковъ та ще инчі дрібні народці. Латинська раса залюдила Італію, утворила Римске царство и швидко захопила й підгорнула підъ свою власть край європейскихъ Фіннівъ, європейскон Іжоры, Весь, Мерь, Мордвы, Мещеры — се-бъ то Галлівъ, Кельтівъ, Бріттівъ и т. д. — се бъ то тепершню Францію, Іспанію, Португалію, Румунію та Рейнску землю. Латинська колонізація почала вилізатись черезъ край Італію, посупулась за Альпи, въ землі Галлівъ, Кельтівъ, Даківъ, Бріттівъ, Піттівъ и инчихъ народцівъ, и все розсовувалась далъ на північ и на західъ, втягуючи въ себе й латинізуючи сі примітивні народці Західньої Європи. Само по собі, що відъ перемішки Латинцівъ зъ инчими народцями и відъ кліматичнои зміни вже рано тамъ зародили ся

національні відділи одяго загального латинського пня: латинська раса мала вже тамъ своихъ Полянъ, Дрелавъ, Кривичівъ, Радимичівъ; мала навіть свою Тмуторокань въ дикій Дакіи, тільки не підъ Кавказомъ, а підъ Карпатами, се-бъ то въ тепершній Румунії; мала далекихъ Улуківъ та Тиверцівъ ажъ въ Британію та за Рейномъ. Въ додатокъ схожости сієї Західньої Славонії береги її надморськихъ краївъ була обнизані грецькими дуже давними колоніями въ Сицілію, на півдні Італії, Франції, Іспанії якъ-разъ такъ, якъ и въ насъ було понадъ Чориммъ та Азовськимъ моремъ. Ся усь латинскій втіки римського дерева мала свій центръ — Римъ, и входили въ одну рамку чи латинську державу, мали одну віру попередъ язическу а потімъ християнску, мала одну літературу церковну, літературу світську церкви. Тільки Римъ, сей ніби-то великий князь латинщини, мідційше державъ въ рукахъ вівки свого урядованя и не попускавъ ихъ зъ своихъ рукъ, якъ наша великій князь, бо въ латинскій расъ була змита и порядки свои, а не наші славянскі та норманскі уділові.

Латинська раса розгалася все далъ та далъ на півдні тепершньої Франції. Попередъ йшли завоювані рамскі легіони и завоювали нові краї, вступаючи побідниками въ далекі землі Кельтівъ. Легіони йшли долинами річокъ Рони, Саони, Луары, Сени та Рейна и — якъ вже Елізе Реклю въ своїй Географії Франції — де були догочасні стійки и відділи римськихъ легіо-

новъ, въ тыхъ мѣсцяхъ выпикли й заснувались велкыи латинскыи города Лионъ, Лютеція чи Парижъ, Бордо; де були коротшій вѣдоучинки, тамъ стали меншій города С. Етьенъ, Дижонъ, Руанъ и т. д. Навѣтъ въ земли Тевтонскыи заснувались латинскыи колоніи Вибодона чи Вѣденъ, Кельнъ, Ахенъ и инші колоніи по Рейну. Въ Испаніи латинскыи колоністы обсажували попередъ усього побережній смуги по-надъ Средземнымъ моремъ. За легионами йшли римскыи колоністы. На далекій вѣдъ Риму пѣвпочи, на берегахъ Сены заснувать ся новыи историчныи центръ латинской расы, Парижъ — сей Владимиръ на Клязмиъ чи Москва, въ сѣй земли французской Меръ, Востъ, Мещеры та Мордва, — се-бъ то въ земли Кельтскыи, пѣвпочныхъ Галлскыи та Тевтонскыи Ельзаса й Лотарингіи. Латинцы перемѣшуютъ ся зъ усякими народцями й латиніуютъ ихъ. Въ саму Италію нацлывають Вестготы та Лангобарды и привѣшуютъ ся до латинской расы. Въ IX. и X. вѣкахъ зъ одного римско-латинского пня вже выразио выпикають романскыи сучасніи національности: италіянска, провансальска, французска та испанска.

На сей латинскій миръ впадо свое монгольске ярмо: то було звѣсне велике переселѣня народѣвъ, що шубовспули зъ Азій въ Захѣдню Европу. Тевтонска раса й Гунны та усякы Авары та Аланы вѣдограли на Захѣдъ. роль Монголѣвъ та Ляты для Русы, — вони страшили Римску имперію и вѣдъ того потрясу вона впадо. Германцы розшматували ѣѣ й подробили на частки. Въ V. вѣдъ Бургунды за-

воювали землѣ по Роиъ та Рейну и заснували Бургундске королѣвство; Атаульѣ заснувалъ Вестготске королѣвство въ пѣвденній Галліи та въ Испаніи. Въ 476 роцѣ Одакръ, приводець Герулѣвъ, що служили въ Римѣ въ найнятѣй дружинѣ, скинувъ зъ престола римского императора Ромула-Августула и назвалъ себе королемъ Италіи, а потѣмъ остготскій приводець Теодорихъ Великій въ 493 роцѣ побѣдѣвъ Одоакра, выгнавъ його зъ Равенны, а потѣмъ убивъ, а послѣ того утворивъ зъ Италіи Остготске королѣвство, хочъ не на довго: въ 568 роцѣ Альбонъ, приводець Лангобардѣвъ, завоювавъ пѣввѣчну Италію, а потѣмъ и середню до Неаполя. Франкы вѣдчакнули вѣдъ Риму Францію зъ Парижемъ. Сѣ Тевтонны не мали впливу на змѣну національности тыхъ краѣвъ, якъ и нашій Литовцѣ та Монголы. Вони тамъ златились, якъ нашій литовскій князъ та монгольскій князъ зрусчились въ давній Руси, — вони вкпули толька сотень двѣ слѣвъ въ италіянскій языкъ, трохи въ испанскій, та 60 слѣвъ въ французскій, якъ на прикладъ Норманы й Татары вкпули въ украинскій та великорускій языкъ кѣлька слѣвъ, — що показавъ звѣсний филологъ Я. Гротъ [и. пр. „тыпъ“, „щарый“ и т. д. — слова норманскыи; „лошадъ“, „ѣлыи“, „могоричъ“, „харчъ“ — татарскыи].

Сѣ латинскыи національности мали навѣтъ своихъ Половцѣвъ, Печенѣгѣвъ та кримскихъ Татаръ, — то були Арабы, що завсѣгды нападали на Испанію, Сицілію, Италію и навѣтъ 846 року напали на самыи Римъ, пограбували

передвѣтя и славный храмъ св. Петра, забрали зъ храма сребный алтарь св. Петра и вѣдвезли въ Африку. Чисто — кримска Татарва, що несподѣвано въ XV. вѣцѣ напала на Кіѣвъ и спалила навѣтъ Лавру, а потѣмъ крмыскій ханъ Девлетъ-Гірей напавъ ажъ на Москву за царя Ивана Грѣзного въ 1571 роцѣ и спаливъ Москву, а 100.000 душъ погнавъ у Крымъ въ неволю.

Въ IX-омъ а найбільше въ X-омъ вѣцѣ вже визначають ся сформовані латинскій національности. Італія, а найбільше Провансъ припадає въ царалєсъ зъ Україною, а пѣвнѣчна латинска гилька, Франція — въ паралєлѣ зъ Московскимъ царствомъ. Зъ рунѣтъ та пожежѣ пѣсля варварского нападу зновъ выникає середньо-вѣкова культура й просвѣта. Карлъ Великій заводить школы у себе въ Парржи та на Рейнѣ и выкликає вчепыхъ до своего двору, зновъ скрѣзь поновляють ся города й манастирѣ. Не вважаючи на окремихъ нові латинскій національности, у нихъ у всѣхъ панує старый латинскій языкъ въ школахъ, въ научныхъ утворяхъ, — якъ у насъ на давній Руси панувавъ церковно-славянскій. Сі латинскій духовні вчені переходять зъ одного далеского краю въ другій и скрѣзь чують себе ще якъ дома, бо скрѣзь була одна наука — схоляствка, одинъ языкъ церковный латинскій. Такъ Карлъ Великій въ VIII. вѣцѣ выкликає до себе въ Парижъ звѣсного вченого Алкуина, котрый родивъ ся въ Бриганіи въ 735 р. въ благородній сѣмѣ англо-саксонскій, въ Йорку Нортумберлендскому. Алкуинъ

— сей Петро Могила латинского свѣта — стає вчителемъ въ парижскій школѣ, а потѣмъ аббатомъ въ Турѣ. Павелъ Діаконъ Лонгобардъ зъ Ломбардіи переходить зъ Італіи на покликъ та на зауросини Карла Великого въ Парржѣ. Въ кбици IX. вѣку императоръ германскій Оттонъ запросивъ ученого Італіянца Гунцо вчителемъ въ Сентъ-галленску школу въ Швейцарію... Дялось тамъ зовсѣмъ такъ, якъ у давній Руси, коли монахи Кіѣвской Лавры переходили на пѣвнѣчъ въ землю Ростовско-Суздальску, коли за Петра Великого вчені зъ Украины переходили на пѣвнѣчъ, якъ св. Дмитрій Ростовскій перейшовъ зъ Кіѣва въ Ростовъ и писавъ тамъ церковною мовою свѣій „Розмыскъ“ проти старовѣровъ, котрѣ такъ само писали тією-жъ старою кнпжною мовою, а Симеонъ Полоцкій перейшовъ до московского царя Олексія Михайловича вчити його дѣтей. Та чи мало-жъ просвѣченыхъ Украинцѣвъ зъ Кіѣво-Могилянскои академіи запрошували въ Москву Олексій Михайловичъ та Петро Великій? За Петра I. и пѣсля нього усѣ архіереѣ въ Великороссіи були зъ Украины, заводили тамъ школы и розпочивали просвѣтнѣсть того краю. И дяво! за те теперъ маємо дяку въ здачу: заборону украинской літературы та школы. Чудна вѣдчнѣсть!.. Але мы трохи звернули въ бѣкъ. Вернемось до речи.

Зъ X-го вѣку выникають вже національній літературы въ латинскихъ народѣвъ на живыхъ языкахъ. Попередъ усього выникла література въ Провансъ: то була звѣсна пос-

тична лірична література трубадурів. Найдавніший пам'ятник провансальського язика — се окремішні фрази провансальскі, що трапляють ся в латинських грамотах вдов 960 року, — часто такъ, якъ у Нестора в церковній мові проглядають українскі слова й форми, — а потімъ вдов кінця X-го вѣку збставъ ся уривокъ поезіи зъ 258 вѣршівъ пдъ заголовкомъ „Босція“, се-бъ то про долю Босція, замученого в Італіи злымъ королемъ Теодерихомъ... Зъ початку XII-го вѣку вже зъявилась провансальска гарна поема „Жераръ Руссілюнскій“, — се пѣби романске провансальске „Слово о полку Игоревѣ“, тільки написане язикомъ провансальскимъ*). В Іспаніи, а потімъ в Франціи національна поезія труверівъ на взорець трубадурівъ и епосъ про Сіда й Карла Великого почали ся на одинъ вѣкъ пбзійше: зъ XII-го вѣку провансальскі трубадури рознесли свои пѣснѣ по всій Франціи, а XIV. та XV. вѣки були

*) На соборѣ в Арлѣ 813 року, дякуючи впливови Карла Великого, духовенству порадили говорити проповѣди народньою провансальскою мовою, вдов чого клиръ переставъ похтувати синь язикомъ и почавъ приладжувати його до вислову абстрактныхъ идей. [„Всеобщая исторія литературы“ пдъ редакцію В. Корша, выустъ XIV., стор. 383.] В Россіи, на жаль, и до сього часу ще не зъявивъ ся такіи Карлъ Великий, щобъ подавъ таку добру раду... В Галичинѣ вже траплялись припайні хочъ трохи схожі в обою дѣлѣ на Карла Великого. [Прим. Авт.]

часомъ розцвѣту провансальскои літератури, але потімъ черезъ историчніи умовини, що утворили центри політичні в Парижі та Мадридѣ, провансальска література починає пбдупадати. В Парижі дворъ Людовика XIV. в часи псевдо-класцизма ставъ центромъ французскои літератури, и центромъ вѣ розцвѣту. — якъ в Петербурзі дворъ Катерини II притягъ до себе письменниківъ и утворивъ літературний центръ, куди потягли ся вже й наші Українці, якъ Гнѣдичъ, Богдановичъ, Гоголь, Перовскій. Звѣсного Мольера, що бувъ деріжеромъ придворного театра, Людовикъ XIV. шанувавъ и посадивъ разъ зъ собою за стлѣ обѣдати, — такъ само Катерина II сядовила поручъ зъ собою в дворци поета Державина. Поеты псевдо-класки довго бреськали оди французскимъ королямъ. Псевдо-класки в Франціи Корнейль та Расинъ вихваляли корольску власть та вѣру. Але в новійшій останній часи зачали ся пичі літературніи тенденціи, ничій літературно-народній та національний рухъ: теперъ прокинувъ ся Прованс, — якъ прокинулась и Украина.

Такъ то мы повинні сказати, що д. Огоновскій зовсімъ не на жарти й смѣшки ставитъ в паралель язик руского давнього корѣня зъ латинскимъ. Треба-бъ поставити в такой паралелі усю Славянщину, та тільки повного припадаю не выйде: частка Славянщину: — Польща, Чехія, Словаки, Хорвати прийняли католицку вѣру вдов Рима, а зъ вѣрою церковній та науковий латинскій язикъ, — вони пристази до латинскои групи народівъ,

прийнявши латинську культуру того часу, схоластичну школу з латинським язикомъ. Натомість одна частка латинського племя, Молдаване чи Румуны, відстали від латинського гурту народівъ и, прийнявши православну віру, культурно пристали до Славянщини: вони прийняли церковний славянській яззыкъ а потімъ и давній українській яззыкъ якъ культурний, такъ що родичъ ясккого господаря, Петро Могила, перейшовъ до Кііва, вже знаючи тодішній українській яззыкъ. И навіть Литва зъ початку була прикинулась до давньої Руси: її першій князь буля православній, а при дворі Гедиміновичівъ въ Вильні вживавъ ся давній українській книжний яззыкъ. Литовській Статутъ, якъ звісно, написаний бѣлоруско-українськимъ язикомъ. Одна тільки південна Славянщина, Болгарія та Сербія, підходить відъ показану нами паралель, причому Болгарія, якъ тѣсно прикинута до Візантіи, сукушно зъ Візантією, черезъ свій релігійний та книжний впливъ відіграла для давньої усієї Руси роль давнього Рима відносно латинськихъ расъ.

Паралель міжъ латинськими язиками й народами та руськими, а найбільше міжъ Провансомъ та Україною, міжъ Францією та Московщиною — привівъ д. А. Кирпичниковъ въ свому творі „Средневѣковья литературы Западной Европы и Византии“ [гл. „Всобщая история литературы“ відъ ред. В. Корша, вып. XIV, стор. 380, 381.]. Д. Кирпичниковъ каже: „Въ той часъ, коли на мѣсци сьогочасного Парижа стояло кілька рыбальськихъ земля-

нокъ, въ Провансѣ Арль, Нарбонна, Бордо, Тулуза буля вже густо заселеними багатими мѣстами и блищали відъ римской роскоші й цивілізації [якъ Кіівъ въ давній часи до монгольскій, — додамо мы]. Римска наука на свѣжому ґрунті давала бѣльшій збытокъ овоцївъ, якъ у себе дома. Провансальскій римскій школы буля львищими въ свѣті. Въ Тулузѣ виховувались брати императора Константина.. Въ житіи святого Мартина, написанімъ Сульміціємъ Северомъ, говорить ся про одного півночного Галла, котрого розпытують Аквітанці-Провансальці. Галль попереду їйже розпочати розмову, просить вибаченя й каже: „Коли я подумаю, що я, Галль, обертаюсь до васъ, Аквітанцівъ, мене бере вжахъ, щобъ моя грубовата мова не обидла вашого дуже делікатного вуха.“ Въ 1000 роцѣ одинъ півночний льтописецъ зъ докоромъ говорить про багатство та роскоші уборівъ дуже випещенихъ провансальськихъ баронівъ зъ Авітаніи, що приваджали зъ молодою королю Роберта. Зъ Північною Францією, зъ людьми язика *oïl*, люде язика *a' oc*, бароны Прованса, мали такъ мало спільного, якъ багаті сполучені паны Малороссіи кінця XVI. вѣку зъ Московскими боярами.“

Мы бачимо, сукушно зъ д. Кирпичниковимъ, не тільки паралель України та Великороссіи зъ Провансомъ та Північною Францією въ мові й літературі, але навіть въ самій ході культурности й посуваню її зъ півдня на півночъ. Треба привгати багатство, заможність, торговлю й блискъ старого Кііва,

його веселе розкішне життя, що такъ подобало ся въ ті часи чужоземцямъ и притягувало ихъ до Кієва, — якъ про се говорить Костомаровъ. Въ часъ боротьби Святополка зъ Ярославомъ, коли підъ Кієвъ підступили Новгородці, Кієвскій воєвода назвавъ ихъ зъ нехтуваньсємъ „хоромниками й тєслями“, и говоривъ, що присилує ихъ будувати для Кієвнъ хоромы. [Историч. монографія Костомарова, т. I, стор. 79.] Се бувъ виявочъ й виразочъ не войовничій, а ббльше виразочъ запаньлого чоловѣка, звичшого до догбднього життя. На се сибаритство, розкішь, принаду життя, ласкавбсть та принадбсть Кієвочъ показує Костомаровъ говорячи, що вбйско польского короля Болеслава Хороброго та Болеслава Смѣливого, зайшовши въ Кієвъ, забуло про своихъ жѣнокъ, и про свои двори та господарство, вбдъ розкішного сибаритского життя въ старому Кієвѣ. Давній Кієвъ бувъ для польского вбйска своєю Капуою. Великій князь Ярославъ I., самъ звѣний якъ письменникъ, написавшій „Русскую Правду“, повывдававъ за-мбжкє своихъ дочокъ за європейскихъ королѣвъ: одна його дочка була за французскимъ королемъ, друга за венгерскимъ, третя за шведскимъ. Свою сестру вбнъ выдавъ за польского короля Казимира, а сына свого Всеволода оженивъ зъ дочкою грецкого императора Константина Палеолога. Се показує, що чутка про самого Ярослава I. далеко розбйшла ся по Европѣ, далеко розбйшла ся чутка и про старий багатый вбдъ торговлѣ Кієвѣ. Ярославъ збудувавъ багату церкву святой Софійи въ Кієвѣ,

прикрасивши її розкішними мозаиками та розмалювавши фресками. Давня Кієво-Печерска Лавра того часу була ббльше вбдъ тецорѣшньої и, якъ показавъ П. Л. въ своїй исторіи Кієво-Печерской Лавры [въ „Кієвскоій Старинѣ“], була дуже багата дарма князѣвъ та боярѣ, котрї жертвували на неї вражаючу масу срѣбла та золота, та дорогихъ ризъ.

Французскій критикъ Еміль Дюранъ, пишучи свою статью про Шевченка „Le poète national de la Petite Russie Chewtchenko“ [въ Revue des deux mondes, 1876 p., за червень, стор. 15.] такъ само знаходить, що Украина зъ своимъ языкомъ та літературою вбдповбдно Великороссій займає таке мѣсце, якъ Провансъ до Франціи.

IV.

Д. Огоновскій каже, що украинска література має всѣ умовини для самостбйного розвитку, розумбючи при сьому багатый народньо-постичний ґрунтъ, якимъ не може похвалитисє нѣ одно славянске племя. Сїї умовини, по думцѣ д. Огоновского, самї сутнї, якъ воно й справдѣ є, бо скрбзь у всѣхъ народбвъ, де бувъ багатбйшій сєй природний ґрунтъ літературы, тамъ выникла й швидче розвилася робляна культурна широка література. Одначе д. Пышинъ закидає проти сього. Вбнъ каже, що умовини для розвитку украинской літературы далеко неспгоджаючї сьому розвитку: „нема, каже вбнъ, умовинъ дер-

жавнихъ [условіи государственности], котрі тутъ сутьніи [существенніи]“

Д. Пыпинъ и справдѣ, — якъ побачимо далѣ, — надає сьому принципови державности якусь сутню вартість въ историчній культурности, надає велику роль въ самому розвитку культурного тѣла, яку надавали йому старі славянофілы Кпріевскій, Хомяковъ, Аксаковы й инчі. На сей разъ д. Пыпинъ виявивъ себе прихильникомъ принципа державности, хочъ не такимъ скрайнимъ, якимъ були славянофілы, але за те, сказати правду, не такимъ яснимъ та виразнимъ, якій були славянофілы. Се й поєсувало його яєний поглядъ на дѣло и допровадило до выводѣвъ и неправдивихъ, и якихъ трохи каламутнихъ...

И справдѣ, сей скрайвий принципъ державности, и державности російскої, страшенно централістичнов, багато чинить шкоды, на котру вже вказавъ Щедринъ, якъ се ми сказали попереду. Шкодить вѣдъ и Великоросамъ, бо заваджає имъ просто й ясно дивитись на дѣло и мати на все ширшій, правдивий поглядъ. Росіянинъ, навѣть самый ліберальний, попереду всего начеєти на нѣсь якійс державній окуляры и черезъ нихъ вже поглядає на усь проявки суєніельного й громадско-го життя и въ насъ на Украинѣ, и въ себе въ Великоросіи, и въ Польци, и въ Фінляндіи, и въ Грузіи. Чи треба, на прикладъ, заспувати въ Кієвѣ географічне товариство, чи завести историчній музей, — попереду надѣпуті державній окуляры и двлять ся на дѣло. Окуляры скажуть) не треба! — и дѣло стало.

Чи треба завести на Украинѣ, въ Бѣлоросіи, на Басарабіи школы на народнихъ язикахъ, — попереду глянуть черезъ окуляры. Окуляры дають вѣдповѣдь негативну и школы заводять ся на державній велико-рускої мовѣ, хочъ зъ нихъ користи, якъ зъ козла молока. Чи треба выкинути „твердый знакъ“ зъ украинскої правописи и завести кульшѣзку? Окуляры кажуть: не треба! — и той „твердый знакъ“ на вѣ-щось фігурує въ книжкахъ украинскахъ, а російскій „чиновникъ“ заводять украинску правопись, щѣ зовсѣмъ до нихъ не належать, бо то дѣло вченихъ та филологѣвъ. Чи треба дати бѣльшій права земствамъ? Окуляры кажуть: треба зменшити ще й дані права, а не збѣльшати, а то й зовсѣмъ бы скасувати земства! — и земства обчакрижують по-маленьку. Словомъ сказати, скрѣзь приступають до дѣла, роблять дѣло не ради суця дѣла, а ради побѣчного принципа, и виходить въ результатѣ Прокрустовѣ лѣжко.

Те-жъ саме трапилось и зъ д. Пыпиномъ. Сѣ самый державній окуляры показали йому, що украинска література не може бути и не повинна бути широкою, а тольки збѣтатись въ узкихъ рамкахъ якогось провінціалізму. Щѣ се за проява, — мы навѣть добре не розумѣємо, бо исторія знає тольки взагалѣ усякі літературы и не дѣлять ихъ на провінціалній та централній, и скрѣзь трактує ихъ якъ літературы однаковѣськи. А тутъ на тобѣ нову форму літературы! Исторіки літературы ще можуть вѣдъ сього схарпудитись, якъ схарпудились уже Славяне... Старій славяно-

Філи зъ Катковимъ встоювали, що треба по-великорусити сорокъ чотирь народности въ Россію до останнього чоловіка на користь па-нующою сорокъ п'ятою, — д. Пшчинь вже трохи опускає и каже, що треба повеликорусити тільки верхки: панство та буржуазію, якъ се робилось ще за царя Миколая I., коли панщанного мужика ще не шанували якъ чоловіка, й вбпъ ще тодѣ не сподобивъ ся школы та науки. Выходить трохи м'якѣйше, а все-таки Щедринске Прокрустове лѣшко для українскои літератури: замкнувши її въ рямъ провинціалізму, д. Пшчинь заступає її дорогу до нормального й вѣльного розвитку та прогресу.

И справдѣ, въ нашѣ часы въ Европѣ державність для літератури не є сутність, а тільки сила погоджуюча або непогоджуюча літературѣ. Вона може допомогти літературѣ не простимъ, а тільки побічнимъ способомъ: засновуючи школы, академіи наукъ и штуки, літературні товариства, видаючи літературні субсидіи на видання усякихъ науковихъ та літературнихъ творбъ, попускаючи въ цензурѣ, — може зробити й навпаки, якъ у насъ на Україні: не пускати въ школы українского языка, видавати усякі прикази й заборони, робити усякі протичини, щобъ спиняти розвитокъ українскои літератури, хочъ теперъ вже державність не може вбити її на смерть... Те, що зветь ся властво літературою, — не є школа та наука. Якій змістъ буває звичайно въ кожній исторіи літератури въ нашѣ часы? які матерії входять въ неї? Въ исто-

рпн літератури входять поезія, беллетристика, драматичні утвори, потѣмъ критика сихъ утворѣвъ, та ще естетика й по-троху философскій, пануючі въ звѣсному часѣ, идеї та напрямки, котрі мали впливъ на поезію, котрі давали якій-небудь новий напрямокъ постичибї літературѣ. Властво наука, чи медицина, чи исторія, чи усякі альгебры та латинскі граматки не входять въ исторію літератури. Д. Пшчинь, дивлячись черезъ свои окуляри, якъ державникъ та ще й велико рускій, переігравъ до куши тезиси: школа, языкъ, и языкъ літературний українскій, наука й література, и змістъ тезиса „література“ поставивъ тезиси: школа, наука та языкъ. Само по собѣ, що вийшла добра плутанина. Державність може прясинити и розповсюдити тільки шкѣльну просвѣту, заводячи усякі школы, може й розповсюдити широко, а зъ тымъ и своїмъ урядовимъ языкъ, але державність не має спроможности й сили нѣ вбити на смерть, нѣ утворити літературу й навѣть правдиву науку. Вона може натворити силу чиновникѣвъ, якъ цегольня выкладає силу цеглы, може навѣть субсидіями та подарунками наплодити одишницѣвъ и книжкогрызѣвъ, та насадити на университетскій катедры ивкчелныхъ профессорѣвъ, але не може допомогти, щобъ натворити літературнихъ справдѣшнихъ письменникѣвъ и талановитыхъ. Літературні таланты творять сама натура, се-бѣ то, можна сказати, народъ та національний геній, се-бѣ то національно-психічна сила, що крываетъ ся въ масахъ звѣсного плем'я. На грунтѣ народа и народнои

поезіи сама натура часомъ породить велитня-гешия, якъ часомъ, буває, мѣжь верболозомъ та лозами въ лузѣ падъ рѣкою натура выжепе такого високого явора, листомъ широкого, гн-лямяъ високого, що вѣнь стає красою луга й гордо й високо підносить свѣій верхъ. Великій творцы, якъ „Іліяда“, „Одиссея“, „Едда“, вели-кій гешия, якъ Шекспіръ, Мюцкевичъ, Шіллеръ, Гете, Шевченко, Пушкінъ зросля й выкохались на грунтѣ народньої поезіи. Украина не має своєї держави, але за те має народъ, націо-нальнѣсть, дуже багату національну поезію, а се й є грунтъ поезіи та книжної літератури дужчій й багатѣйшій для поетичної літерату-ры. Маємо сей грунтъ, — маємо й будемо мати свою літературу и безъ своєї державности.

Звѣсний французскій вчений Тенъ вже давненько доказавъ творчу силу расы и єя вартѣсть для літературы, поезіи й культур-ности народѣвъ взагалѣ. Въ передньому словѣ до своєї „Історіи англійскої літературы“ [Hi- stoire de la litterature anglaise par H. Taine, т. I., Introduction, стор. XXVII] Тенъ пока-завъ велику вартѣсть расы въ утворѣнню пер-вочатковихъ, якъ вѣнь каже, формъ мысли та чутя въ историчному та літературному розвитку народѣвъ. Вѣнь каже: „Трое неодна-ковихъ джерель погоджають своєму початко-вому розвиткови: раса, осередина [le mi- lieu — се-бъ то кліматичний та географічний умо-вини та сусѣдство зъ инцими народами] и моментъ часу. Те, що зветь ся расою, се прирощений й наслѣдчій напрямъ, котрый чоловікъ приносить зъ собою на свѣтъ и ко-

трий звичайно буває сполучений зъ вѣдмѣн-ними напечатками въ темпераментѣ та въ са-мому укладѣ тѣла. Вѣнь вѣдмѣнивший въ ко-жного народа. Є въ людей неоднаковости виже зъ-роду, якъ є неоднаковий воли та копѣ: од-ний народы смѣлвий й розумний, другій боязкій, вичій не кадають ся идей и вынайдѣнь примі-тивнихъ, первочатковихъ, а деякій приспо-соблений парткулярно до зѣшеного дѣла и об-дарений багатѣйше деякими ястиниктами.“ Далѣ Тенъ каже, що хочъ безмѣрно давній часы и дають намъ спроможнѣсть постерегати по-вставаня расовыхъ типѣвъ, хочъ и не вповнѣ и въ неясному свѣтѣ, але все-таки историчний подѣвъ доволѣ такъ освѣчують попередній исто-ричній становища, щобъ выяснити майже непо-хитну мѣцнѣсть, яку мы призмѣчаємо въ Аріи-ця, въ Єгиптянина, въ Китайця бо кожна жь-вотина, коли виже вона живе, приспособляеть ся до своєї осередины: вона дыше инакше, инакше поповляеть ся, инакше порушуеть ся въ наслѣдокъ того, що повѣтря, харчъ, темпе-ратура бувають нячі. Людина, приспелувана держати себе въ рѣвновазѣ зъ обставинами, вироблює собѣ темпераментъ та характеръ, котрый вѣй вѣдповѣдає, и вѣй характеръ, вѣй тем-пераментъ та вѣй усякій придбаня тымъ бѣльше стають мѣцнѣйшій, що знадворній впечатля вєн-сають ся въ неї черезъ безлѣчий повторѣня и передають ся черезъ давню наслѣдчѣсть... Таке то складаеть ся перше й саме багате джерело тыхъ пануючихъ здатностей, зъ вѣд-кѣль выплывають историчний подѣвъ, и заразъ стає видно: коли джерело дуже, тоді воно не

є прости джерело, але якъ бы озеро та глибокій резервуаръ, куды ничій джерела въ цльвѣ множества вѣковъ, стѣкала, вливаючи свои власній воды.

Говорячи нѣбы взагалѣ про велику вартѣсть трьохъ элементѣвъ — расы, осередни та моменту звѣсного часу въ историчному житю народѣвъ, Тенъ ставить сей розповѣдокъ якъ передне слово до „Исторіи англійскои літератури“ и має тутъ на думцѣ найголовнѣйше выявки літературныхъ расовыхъ прикметъ творчости народѣвъ, — що вѣнъ показанъ и въ инчихъ своихъ книгахъ. Мы зъ сього погляду значного французского вченого довідуємось, яку велику живнью вартѣсть въ літературѣ вѣнъ дав расѣ, се-бѣ то національности, въ котрій тѣльки и може виявитись расовый характеръ народѣвъ, чи зъ бблшою, чи зъ меншою силою та выразностью.

Мы, Украинцѣ, маємо багатый національный грунтъ, багату народню оригінальну поезію, и на сьому расовому грунтѣ розвивалася и буде далѣ розвиватись украинска література, навѣтъ безъ усякой помочи російскои державности. И справдѣ, мы вже бачимо цѣкавый проявокъ літературного натурального украинского зросту. Російска державність пригнобляє украинску літературу, потягуєть ся тѣ задушити, а вона, якъ зумисне, росте та и росте. Десь беруть ся таланты, десь береть ся охота и енергія въ тыхъ талантѣвъ писати доконечне своимъ языкомъ, десь береть ся глибоке пересвѣдченя въ правотѣ свого дѣла, своихъ тенденцій. И вони сходять и стягнутъ

безъ школы, безъ школьной выробки языка, безъ школьной выправы стила, не вважаючи на державну неласкавѣсть и усякій державній претичини та притиски. Мы бачимо на самому дѣлѣ, на живыхъ фактахъ нашої літературы, що Тенъ правдывый въ своихъ поглядахъ на вартѣсть та роль расы въ расовому психично-національному розвитку народѣвъ, якъ живои и живучои та родючої творчої силы. Державність въ сѣмъ разѣ провадить боротьбу зъ самою натурою, якъ звѣсний Щедринскій Угрюмъ-Бурчевъ бореть ся зъ рѣкою, задумавши повернути тѣ назадъ, щобъ вона протн натуры текла назадъ. а не въпередъ. Вѣнъ загативъ, зачинивъ рѣку, а вона прорвала греблю и все таки потекла своимъ натуральнымъ корытомъ...

Коли въ літературѣ та науцѣ не буде справдешныхъ талантѣвъ, то и державність нѣчого не поможе и література буде виадати, бо и погоджати не буде кому и чому. Прекладомъ сього може бути сучасна великоруска література, котру можна назвати широкою, але нѣякъ не можна сказати, щобъ вона була дуже могутня та глибока идеями. Треба ще додати, що державність буває и дуже шкодливою для літературы, вважаючи на те, яка державність. Державный абсолютизмъ и въ Россіи та и скрѣзь въ инчихъ царствахъ часомъ дуже шкодивъ и заваджавъ розвиткови такихъ высокаыхъ літературныхъ талантѣвъ, якъ Шиллеръ, Шевченко, Вольтеръ, Пушкинъ, Мицкевичъ. Усяка державність пускає літературу охотнѣше въ шири-

ну а боятъ ся пускати їѣ въ глибочїны, ще й часомъ покропитъ їѣ такимъ кашаткомъ та очевымъ дощемъ Везувїя, що вѣдъ нього посохнутъ усякї сады й винограды идей та принципѣвъ прогресивной літературы. Державнѣсть має свою выгоду й невыгоду для літературы. Д. Пыщынъ знае се дуже добре...

Державнѣсть має силу розширити тѣльки форму, а не духа и сутя літературы, бо державнѣсть сама по собѣ е тѣльки форма, а національнѣсть въ широкому розумѣнїю слова е жива сила и має силу утворити самый звѣтъ, самый духъ літературы, бо вона въ своѣй натурѣ е якась жива, творча сила, сила живацова, якъ живцова сила натуры, котра невѣдомымъ для насъ спосовами зъ своихъ живцовыхъ невычерпныхъ джерелъ по вѣки вѣчнї утворює живї сотворѣня, живї сущѣсти, живї рослины и живї квѣтки. На живцовому ґрунтѣ національно-народному сходять й ростуть роскошными пахучими квѣтками оріґінальнї поємы, высокї поєзіи, оріґінальнї музичнї мелодїи. И де бѣльшїй и дужчїй сей ґрунтъ, тамъ и роскошнѣйшїй й пахучѣйшїй й оріґінальнѣйшїй квѣтки поєзіи та музики; де-жъ література защѣплюєтѣ ся на мертвому, стародавньому, або на чужому пнѣ, тамъ вона виходить суха, робляна, й швидко сама вяне й сосыхає, не має живого широкого впливу, живого розбуджуючою силы. Украинска література выникла просто й непосредно зъ сього живого ґрунту, вона й теперъ має цѣль собою сей ґрунтъ, живый, цовный усякого заживку, и вже, можна смѣливо сказать, не

збочетъ зъ нього, не втратитъ його. Украинского народа, — якъ мы польчыли його за минувшїй рѣкъ въ календаряхъ, — въ Россїи 22,000,000. Въ Австрїи його 3,000,000. Мы маємо 25 мїліонѣвъ украинского народа безъ Бѣлорусѣвъ. Се не явїтѣся оазъ Мордвы або Мещеры середъ велико руской людности, и вѣтъ не розтопїтѣ ся й не розплыветѣ ся.

Роль державности въ державѣ вѣдносно до літературы може бути тѣльки въ тому, щобъ попускати або не попускати їѣ вольного розвитку важкими умовинами цензуры. Бѣльшой роль державнѣсть для літературы не може мати. Дозволивши, на прикладъ, украинскому языковнѣ стати органомъ середньою й высчою школы, державнѣсть могла-бъ постановити погоджающї умовны для розвитку й виробки украинско-літературного языка та розбуркати въ сусѣбности бѣльшїй интересъ до украинской літературы, — якъ теперъ, на прикладъ, велико-рускї гимназїи въ Россїи розбуджують интересъ до велико-руской літературы, бѣльше силою, нѣжъ доброхѣтъ, бо въ гимназїяхъ просто таки силують школярѣвъ выучувати, ще й на память, и оды Державина, и урывки зъ поєзіи Пушкіна, и байки Крылова, загадують чытати и Гоголя и Лермонтова и Пушкіна для даныхъ лекціи. Якъ скрѣзь на свѣтѣ, въ Россїи багато де-чого въ школахъ сплюю вбивають въ головы ученикамъ, бо половина зъ нихъ такї, що самї доброхѣтъ нѣчого не читали-бъ, навѣтъ Пушкіна та Гоголя. Державнѣсть має силу зробити се саме и для украинской літературы, але тѣльки се, та й

годъ. Збѣдшити число читающей публичности вона не має силы, бо, наприкладъ, якъ мы бачимо на дѣлѣ, не вважаючи на свою школу, Великоросія читає мало, менше нѣжъ Украина.

Але не можна сказати, що се доконечне є умовиць, безъ котрыхъ не виробить ся нашъ языкъ и не выникне широка література. Мы бачимо, що се дѣло ставъть ся и безъ помочи державности, и навѣтъ при тѣхъ заваджаню и претичивахъ. Венгры и Чехи розвили свою літературу и літературно виробили свѣй языкъ и безъ умовиць державности, навѣтъ въ тѣ часы, коли австрійска державнѣсть ставала нмъ впоперекъ на дорозѣ. И якъ тѣльки право сякои такои автономности народностей трохи погодило Венграмъ та Чехамъ, зрѣсть ихъ языкѣвъ та літературы пѣйшовъ упередъ, навѣтъ ще безъ середнихъ та высчихъ національныхъ шкѣлъ. Те жъ саме треба сказати про австрійскихъ Русинѣвъ. Болгаре такъ само виробили свѣй языкъ и розвили літературу пѣдъ чужою державою, тѣльки треба сказати правду, що турецкій режімъ бувъ гараздъ бѣльше погоджающей для національности и літературы Болгаръ, нѣжъ режімъ російскій и навѣтъ въ давнѣйшій часи режімъ австрійскій. Турецкій рядъ бѣльше налягавъ на христіанску вѣру Болгарии, а не шкодивъ національности, бо въ Турціи для літературы не було и цензуры.

Та, окрімъ того, треба додати, що вироблювати высчій новій літературній языковій формѣ було трудно може для першихъ культурныхъ народѣвъ въ свѣтѣ, для Грекѣвъ та

Римлянъ. Тодѣ ся виробка була затяжна и загайна, бо тодѣ языкъ рѣсь разомъ и сукучно зъ розвиткомъ мысли, а людска мысль, людскій розумъ росте по-маленьку разомъ зъ невшвидкою ходою розвитку релігії, поезіи и науки. Теперъ инчій часи. Мысль въ насъ, и въ Славянъ и въ Провансалѣвъ вже попередила языкъ, и пѣдтягати та пѣднести языкъ пѣдъ формы готовои розвитку мысли зовѣтъмъ нема великои труднаци. Окрімъ того, и въ самѣй російскій державѣ мы бачимо рядомъ зъ широкою російскою літературою ще другу, польску, таки доволѣ широку. Мы не розумѣемо, чому-жъ не може бути въ Россіи ще третя широка література, украинска? Та и чому, справдѣ, не може стати колѣсь широкою література усякои наци, хочѣ-бы и література турецка, арабска, перска? Хто се вгадає, якъ воно буде? И чи можна забѣгати впередъ зъ пророкуванямъ? И чомъ не можна сказати, що и теперѣшня украинска література не сильна, не широка та не дужа.. проводимыи идеями, хочѣ и не знадѣрнимъ обсягомъ? Чому-жъ на прикладъ Пушкинъ, Лермонтовъ належать до широкихъ и дужои літературы, а Шевченко до не широкои и не дужои, коли другій томъ Шевченкового „Кобзаря“ далеко ширшій и глѣбшій проводимыи и прогресивнымыи идеями, нѣжъ усѣ творы Пушкина та Лермонтова? До якои літературы треба прилѣчати, наприкладъ, „Енеиду“ Котляревского та сучасныхъ украинскихъ та галицкихъ беллетристѣвъ та поетѣвъ? — чи до широкои, чи неширокои?

Широкість и дужість літератури — се тезиси дуже неомежовані, бо часомъ знадвірний прикмети обсягу приймають ся за змієть та идейність літератури. Ми справдѣ боимось, що вѣдь російськихъ поглядѣвъ на літературу и справдѣ старапудить ся исторія літератури. Д. Петровъ въ выводахъ въ своїй „Исторіи українскої літератури“ ставить її хвостикомъ велико рускои, д. Пыпинъ ставить її вже не хвостикомъ, а якимсь провінціалізмомъ, се-бѣ то прихвостнемъ велико-рускои, хочъ сей хвѣсть, сказати правду, виходить дуже довгий, вже надто довгий, бо починаєть ся просто таки вѣдь самою головою: вѣдь лѣтописи Нестора, Слова о полку Игоревѣ, йде неперерывчатого лінією черезъ лѣтописи удѣлового періоду, черезъ козацкій думи, козацкій лѣтописи, черезъ кїївськихъ полемістівъ XVII та XVIII вѣку, доходять до Котляревского й Шевченка. Щось и справдѣ виходить тако, що зъ того хвоста стає цѣле органічне тѣло. Нї! загальна исторія всесвѣтної літератури колнеь втрїщити очі на таке диво, якъ коза на вовка. Та й тї, що запроваджують такі теоріи, намъ здаєть ся, й самі не ймуть вѣры имъ, якъ певно въ Россіи не йме вѣры самимъ собѣ багато утворивкѣвъ усякихъ державнихъ и своихъ власнихъ теорій та поглядѣвъ, на взѣрець свого праотця, англійского мораліста XVIII вѣку лорда Болінброка, котрий самъ нѣ въ що не вѣривъ, а писавъ, що релігія добра й правдива рѣчь якъ... державна гнуздечка... для чорноты та бѣдноты. Російскій Болінброка ще й якусь філософію знайдуть на

сей разъ, щобъ піднерти свои теоріи, ще й якогось премудрого абстрактного туману напустять, на взѣрець філософского туману славянофілівъ Хомякова та Кирієвского. Знайдуть ся, мовъ, дурнї на Украинѣ, що й поймають вѣры, або хочъ затуманяють собѣ мѣзокъ, або може ще й пересвѣдчать ся та горою ставуть за сей туманъ... Отъ и добре! Гнуздечка грає свою ролъ. И справдѣ буває й такъ, бо середня интелігенція не дуже то критично розбравъ те, що читає, и може йпяти вѣры усякої нѣсенїтництва, ще й нѣбы то вченої, закутаной въ премудрї фрази, закутаной въ ученый туманъ*), а ще й бѣльше вѣдь того, якъ кажуть петербурскїй вчений, що на Украинѣ высчі версты вже, нѣбы-то, органічно зли-

*) Мы пригадуємо такіи вчений туманъ въ рецензїи „Московскихъ Вѣдомостей“ въ той часъ, коли въ-перше трупа Кропивницкого та Старлицкого грала въ Москвѣ українскї оперетки. Рецензентъ, розбираючи пієси та оцѣнюючи лїрику д. Лисенка, правда, оцѣнявъ симпатично й правдиво пієси и дуже похваливъ музику Лисенка, але додавъ, що, само по собѣ, не можна думати, що зъ українскої музики та пієснѣ може выпикнути українска опера... И рецензентъ далѣ поперъ якусь премудру філософію зъ сієи причини, котрой не може зрозумѣти нїякій людскїй мѣзокъ, така вона чудна. Вѣль и не знавъ, що вже є Лисенкова опера „Рѣздвяна нѣчь“. А може — додамо мы — тымъ не може бути українскої оперы, що Украина не має умовинъ своего „государства“?! — [Прим. Авт.]

лись зъ велико-рускими, значить ся, здатнй й прихвальный приймати той туманъ и усяку московску дурбеть...

V.

Въ кѣнци своєї критики на передне слово д. Огоновского д. Пыпинъ каже: „И скажемо тѣльки одно: литература дужа, незалежна, здатна до самобутиного розвитку, утворюєть ся не тамъ тѣльки, де є окремый языкъ та окреме племя, ало тамъ, окрѣмъ того, де є окремый, исторично-проявленый типъ культурного жия та державнои єдѣлки [государственного союза]. Сього останнього и нема въ пѣвденнои рускои [украинскои] народности...“ Колпєсь вона жила въ загально-рускої державѣ [государствѣ] и культурибѣ єдѣлцѣ. Потѣмъ вона зъ XIV-го вѣку пѣдѣлала пѣдъ Польшу и польску культуру, втратила высѣй панскѣй веретвы, що прийняли католицку вѣру, въ деякої частцѣ прийняли унию, котра не належить до споконвѣчныхъ элементѣвъ рускои народности...

Якъ бачимо, поглядъ д. Пыпина на утворѣня расами литературы и культурного историчного типа и неясно обмежованыи, и трохи славянофильскѣй, и взагалѣ неправдивый та дуже тенденційный. Усяка литература, чп ширѣка й дужа, чи маленька й слабенька, выникає доконче тамъ, де є окреме племя, окремый языкъ. Такъ воно було скрѣзь, де живе людске племя. Якъ мы вже говорили, литература природныиъ способомъ выникає зъ

расы, зъ національности, язъ зъ природного грунту. Се выразѣйше видно въ першихъ стародавнихъ расѣ, въ котрыхъ утворила ся самостѣйна литература: въ Єлланѣвѣ, Китайцѣвѣ, Индусѣвѣ, Семітѣвѣ и т. д., въ котрыхъ зачала ся й самобутно розвила ся литература. На сьому-жъ природному расовому грунту выникли и самобутнѣ историчнѣ культуры, типы, въ котрѣ литература й поезія скрѣзь входять, якъ одинъ зъ елементѣвъ культуры, самыи примѣтныи и самыи цышныи, якъ примѣтнѣй куцѣ роскошныиъ трояндъ та червонои калины середъ зеленого дерева та зеленого листу.

Що-жъ то за велико-рускѣй самостѣйный типъ культурного жия та ще й яконсь „державнои єдѣлки“, про котру говорятъ д. Пыпинъ? Якѣ його пракеты? якѣ його сутнѣй вѣдѣмны хочь-бы тамъ вѣдѣ европейского, чи що? Про се, на жалѣ, д. Пыпинъ нѣчого не каже. Про сей культурный самобутнѣй велико-рускѣй типъ часто люблять говорити вѣснѣй Вєлєкороссы въ журналахъ та газетахъ, вєлєчатись нимъ, але тѣльки нѣхто зъ нихъ не взявъ ся докладно выяснѣти його... И воно выходить якось тѣльки сама фраза, хочь го-мосна й гучна, але фраза безъ усякого розумного змѣсту и навѣть, якъ побачимо, безъ усякого мѣзку.

Якъ довѣдуємось зъ погляду д. Пыпина на вѣдсутнѣсть сього самобутого типа культуры на Украинѣ, д. Пыпинъ приймає элементъ державности за якусь по тѣльки сутнѣю примету культурного типа, але навѣть

трохи не за першу, найголовнішу и навіть основу. Вь цьому вбнз дуже збиваєть ся на поглядь старыхъ славянофіловъ на культурный велико-рускій типъ, котрый, по ихъ думцѣ, складаєть ся зъ трьохъ коасентівъ: зъ православія, самодержавности та велико-русской пародности. Не дурно-жь д. Пыпинъ и унію назвавъ споконвѣчнымъ ненароднымъ елементомъ руской пародности. Значить ся, вбнз уважає православіє споконвѣчнымъ елементомъ велико-русской пародности?! Тільки замѣсть тезиса: самодержавність — вбнз ставить свѣжѣйшій и загальнѣйшій тезисъ — просто державність [государственность].

Сей культурный самобутный велико-рускій типъ, якъ його розумѣли старі и нові славянофілы, вже добре выяснено вь велико-русской літературѣ. Роківъ зъ тридцять попередю славянофілъ Кириевскій написавъ статью: „О необходимости и возможности новыхъ началъ для философіи“. Вбнз показавъ тѣ нові основні початки [начала] велико-русской новой філософіи вь трьохъ елементахъ: - православія, самодержавности та велико-русской пародности. Потѣмъ славянофілы додали до нього ще новий філософскій принципъ: бояреку давньо-московску думу, сей парламентъ давньо-московского царства, вже на спосѣбъ англійского парламента. Звѣсно, що навіть колись давній „Русскій Вѣстникъ“ Каткова вь тѣ часы слабувавъ сією англоманією, якъ казали про нього. Такъ склавъ ся потѣмъ славянофільскій поглядъ на велико-рускій самосталый культурный типъ, котрый славянофілы

выставляли, якъ оригіальный и самостійный, проти культурного типа Европы, того неприемного для нихъ „Заходу“, котрый, зъ ихъ погляду, вже давно гниє и таєи швидко зовсімъ зогниє. Звѣсний велико-рускій письменникъ Достоевскій вь промовѣ на празнику поставленія памятника Пушкинову вь Москвѣ вже сказавъ, що „всѣ-человѣкъ — єтѣ русскій!“ се-бъ то Великороссѣ. Тутъ мы вже бачимо претенсію на національный мессіанізмъ, схожій на польскій мессіанізмъ вь Товіянско-го та Мицкевича, тільки ще претенсіознѣйшій, зъ забагами на всесвѣтність. Нѣхто бѣльше „Вѣстника Европы“ и самого д. Пыпина не воювавъ проти сього велико-русского культурного типа. Цѣта література выпикла зъ сієи сварки та змагає за оборону европейского культурного типа та вартоста европейской культуры для Россіи. Вл. Соловьевъ вь „Вѣстнику Европы“ [1888, кн. XI и XII.] показавъ, що славянофілы саму свою систему, самый поглядъ про три елементы велико-русского культурного типа взяли вь Єзуптѣ за часѣвъ Великой Французской революціи. Французскій Єзуптъ, обороняючи старій историчній погляды та старе становище дѣль вь Франціи, ставили проти революціи три принципы: католичество, корольвску власть та народъ, якъ мертву, робочу и пасивну масу, а мѣжь королемъ та сією масою ставили дворянство якъ праву руку королѣ, якъ посередникѣвъ мѣжь королемъ та народомъ, якъ помагачѣвъ короля, але не якъ державныхъ орударѣвъ. [Зовсімъ те, що боярска дума вь славянофі-

лбвѣ.] Костомаровъ показавъ, що принципъ самодержавности взятый московскими царями вѣдъ хановъ Золотой Орды и освященный византийствомъ. Православіе очевидно и само по собѣ не національна московска религія, бо прийнята вѣдъ Візантії. Церковна велико-руска газета „Благовѣстѣ“ доказувала торокъ проти славянофіловъ, що православіе выше вѣдъ усякою національности, бо оно в „одкровенія“ и припесе по въ неба. Выходить, що славянофілы для своей нѣбы то самобутно культуру обкрадали землю, ще и хотѣли обкрасти небо, та вже якось поны заступилась...

Тільки и асталось своего въ славянофильскому культурному типу, що велико-руска народность, котра нѣчого самостійного для культурного типа не дала и не дае окромъ только грунту, формы... се-бъ то своего языка, котрый такъ завзято пропагують славянофілы... А се выходитъ только „обрусеніе“ трехи не всего свѣта, се-бъ то сама примитивна и груба форма поглощения, расовой ассимиляции инчихъ народностей. Одна достоинство сией славянофильской гордовитой тенденції — се ѣвъ ясность та выразность. Поглядъ д. Пыпина въ обмежуваню культурного велико-русского самостійного типа слабе на несенность: вонъ трохи скидаеть ся на славянофильскій старій поглядъ, только трохи вже мякчійшій: замѣть самодержавности, се-бъ то державного абсолютизма, вонъ ставить просто державность, и державность велико-руску; ще до того трохи збиваеть ся на православіе, якъ на народній элементъ. Але найголовнѣйша помылка въ по-

го поглядъ та, що вонъ надае велику важность принципамъ державности въ историчному самостійному культурному типу, ставить його сутьною прикметою культурного типа, навѣть найголовнѣйшою.

Тымчасомъ державность навѣть не е сутьна прикета культурного типа, а только знадворня, чисто формальна. Не зъ сией прикметы розвила ся сила культуръ, черезъ котру усь культурній національности дошли до высокого розвитку.

Якѣ сущій прикметы культурныхъ типовъ тыхъ найдавнѣйшихъ національностей, що развивались самобутно и самостійно безъ усякого побѣжного влияния, на прикладъ еллинского, китайского, давньо-еврейского, индуского и инчихъ? Въ спѣхъ народѣвъ, якъ у кожного давнього народа, першій проявокъ культурного життя починавъ ся звычайно зъ самостійной религіи и зъ сполученой вкуивъзъ всю религію моралю; за религією йшла слѣдкомъ поезія, лирична и епична, мітологічна чи героична; далѣ слѣдкомъ за поезією наступала філософія, філософічна мораль, а потѣмъ критика и наука. Отсе расові сущій прикметы кожного историчного культурного типа самостійныхъ и самобутныхъ національностей. Се той змѣсть культуры, та основа, на котрой развиваеть ся уся культура, котра утворюе усю ѣвъ сукупность, увесь ѣвъ обсягъ, влияе на усь проявки цѣлого ѣвъ обсягу, доводитъ націю до усьхъ здобутковъ и придбае въ сферѣ життя розумового, литературного и практичного.

Кожне культурне плем'я розвиваєть ся зъ самого початку въ якійсь формѣ державности. Само по собѣ, що й сей принципъ державности вийшовъ зъ людского розуму, якъ джерела й утворивка культури. Але треба сказати, що, на прикладъ, и спѣдницю й штаны не вбравъ же якійсь Прометей въ богствъ Олімпа та не принісъ ихъ зъ неба на землю людямъ. И спѣдниця й штаны, и навѣть горшки й миски, рогаць й кочерги, и Венеры Мільскій, и навѣть гарматы Крушна — усе выскочило зъ людской головы, зъ людского розуму. Але хто-жь скаже, що сї прикмети культури сутьїй? Не можна вважати умѣня будувати хаты та храмы, ставити твердинї та насыпати вали чи выливати гарматы — за сутья культури, за саму орудуючу силу культурну. Се тѣльки дробнїй здобутки розвнтого культурного сутья, розвнтыхъ сутнїхъ силъ культурной потенціи:

Якїй головнїй функціи усякой державности? Обороняти націю вѣдъ знадвѣрного нападу ничїхъ народѣвъ, давати їй безпешнїдєть у себе вдома, щобъ вона могла вѣльно жити и розвиватись, не болятись за безпешнїдєть своєї особности и своєї маєтности; потѣмъ давати порядокъ въ державѣ, доглядъ и оборону членѣвъ суснбнльности вѣдъ злочннцївъ усякого заводу и утворити правосудь; въ кѣнци усього стерєгти й захищати самїй культурнїй укладъ въ державѣ, приспѣшати його й погоджати єго зростови. Найголовнїйша-жь функціа державности, якою вона скрѣзь була въ исторїи и теперъ є, — се знадвѣрна оборона

державы вѣдъ ворогѣвъ: вѣйско и вѣйни та битвы, вѣйни та вѣйско — снмъ цѣна уся исторїа державности и державъ вѣдъ початку исторїи ажъ до найновїйшихъ часѣвъ. Се, сказати-бъ, сутья усякой державности. Треба тѣльки заглянути въ бюджетовї списы кожнїи державы и зауважити трату половннн державного доходу на вѣйско, а якусь тамъ маленьку частку на просвѣту, на высчї та середнї школы и нїкчемну часточку на народнїи школы. Сѣ бюджеты скажуть усею правду; вопн то й є мѣрїло головнїи функціи державности.

Прнціпї державности натуральной первочатковон нїгдє не вдержавъ ся въ народѣвъ: вѣнъ повєгавъ скрѣзь вѣдъ войовннчого нападу якого-небудъ хякого чужого народу. Державнїдєть майже скрѣзь заводили усякї завоївавкн та побѣдннн. Въ Европѣ державностей патворили найбѣльше хякї Норманы та усякї Вест-Готы, Ост-Готы та Франкн, се-бъ то Германе. Сей принципъ державности якось прнцеплювавъ ся до народѣвъ усе зъ-боку, зъ-надвору. Се вже доказъ, що вѣнъ є знадвѣрна прикмета культурного типа, а не духова й сутннн, бо й цѣль їй була чисто войовннчка, навѣть грабѣвнцка, якъ на прикладъ въ Монголѣвъ та Туркѣвъ, и державнїдєть потѣмъ вже пѣдъ влнвомъ культуры ставала розумною, и моральною, и корєвнною сялою. Самїй принципъ державности, де вона йшла натуральной стежкой розвнтку або спокѣнною довгою ходю, вироблювавъ ся и державъ ся не самогѣнзо и самогѣтно, а все стоявъ пѣдъ влнвомъ высчїхъ духо-

выхъ и культурныхъ коагентовъ: религія и философія.

Водъ самого початку, сказати-бъ — водъ зародку примитивныхъ культуръ въ давнихъ народахъ державность была сполучена зъ жрецовымъ: жрецы были разомъ и царями и правили народамъ. Потбмъ державность переходила въ руки войсковои касты, а по большй частцѣ, якъ мы вже сказали, въ руки чужихъ хижихъ завоевничковъ. Але й тодѣ державцы почувались, що вони самі по собѣ не мають ще найвысшого авторитета для народа и скрбъ самі себе подгортали подъ сей головний коагентъ культуры и користувались його великимъ импонующимъ впливомъ на массы, щобъ и собѣ набратись силы, сказати-бъ, зъ неба, якъ самои мбцион та впливои силы. Свѣтска державность всюды потягуеть ся освѣтити себе святощами религія, горнеть ся до религія и храмввъ. Такъ римскій императоры, покоряючи народы и царства, забирали ихъ богввъ пеначе бѣ то въ полонъ, звозили въ Римъ, ставили въ Пантеонѣ, ще й поважали и кланялись имъ. Вони, просто сказати, через се нѣбы вдбирали въ народввъ саме сутя ихъ силы, ихъ высчыхъ протекторввъ, але и самі вони горнули свѣи авторитетъ подъ ихъ силу, бо, якъ знаемо, шанували ихъ. Римскій императоры, хочъ и мали велику державну силу въ своихъ рукахъ, а все-таки довели до божеского апотеоза свою цезарску величнбсть: звѣсно, що пануючимъ цезарамъ были поставили въ Римѣ храмы и олтарь, де жрецы и люде молились императорамъ, якъ бо-

гамъ, и приносили на ихъ пѣбы божеске йменя жертвы. Очевдячки, що цезары вважали на сю свою пѣбы божеску силу, якъ на высчу водъ императорскои и больше поважливу для народа. Въ Візантійскои имперіи державна власть императорввъ спералась на християнску религію, якъ на высчій авторитетъ, прийнявши водъ неи церковне посвячѣня и обрядъ коронаци. Франкскій король та германскій императоры часто запобгали ласки въ римскихъ папъ, часомъ приймали зъ ихъ рукъ корону и, щобъ наддати больше силы своему державному авторитетови и мати больше впливу, прийняли звѣсныи титуль: „Божією милостію“.

Такъ само прынціпъ державности подпадае въ исторіи культуры подъ высчій культурный коагентъ — подъ философію и науку, котра навѣтъ мала въ XVIII. вѣцѣ въ Заходвѣи Европѣ великій впливъ на нього и вчпвила велику зміну въ самѣи державности, якъ высча сила и дужчій культурный принціпъ. Подпадавъ вѣиъ въ найдавнѣишій часы ще до Христового Рѣздва на првкладъ въ Китаю та Грецию подъ погляды китайскихъ та грецкихъ философввъ.

Такъ, китайска найдавнѣиша книга исторіи „Шу-цзінъ“ Конфуція вже подводить подъ философію державнбсть, такъ що ся книга е разомъ и исторія, и книга державного праворядства. [„Всеобщая исторія литературы“ подъ ред. Корша, вып. IV., стор. 560, 561.] Въ одному выдѣлѣ въ „Да-сѣо“, въ свѣи школьнѣи книжцѣ, сьому китайскому вкательсѣи, що

першій дасть ся въ руки школярямъ въ школь, говорить ся о рядѣ, о достоинствахъ та обовязкахъ потрібныхъ для императора й урядникѣвъ, бо въ китайскихъ філософѣвъ та вченихъ, якъ отъ въ Конфуція, принципъ державного правління завсѣды дуже мѣцко сполученый зъ філософскою моралью и виводить ся зъ тѣхъ законѣвъ.

Грецкій філософъ Платонъ підъ впливомъ своєї філософскої системи написавъ своій утворъ „Республіку“, визнаючи сю форму державности найліпшою формою. Вінъ виходивъ зъ тихъ основнихъ тезисѣвъ своєї філософії, що въ найвищій Идеї споконъ-вѣку сущіють цѣль хоры меншихъ ядей, живыхъ и мыслячихъ, якъ заживкѣвъ и будущихъ зародкѣвъ усього живого на землі, усѣхъ людей. Арістотель, утворивши систему своєї філософії, поставивши зъ-верху усього довгого ряду сотворивъ й свѣтовихъ причинъ свого Нерушимаго Рушителя, якъ першу свѣтову причину, бѣльше прихильявъ ся въ своій „Політицѣ“ та ще въ „Етицѣ“ до монархічної державної форми, підводячи принципъ державности підъ систему своєї філософії.

Въ IV. вѣцѣ ибѣля императора Константина Великого, котрѣй самъ прийнявъ християнску вѣру, смѣливо спераючися на християнску партію, и ибѣля того, якъ християнство доволѣ вже широко розповсюдилось по Римскій имперіи, тодѣ й Римска церковь набрала силы и почала підводити підъ своій філософско-релігійный поглядъ принципъ державности якъ низкій, за релігійный. Поча-

токъ сього напярязку поклавъ Блаженный Августинъ въ IV. вѣку въ своєму трактатѣ De Civitate Dei, въ котрому вінъ виставляе якъ идеаль, „Царство божеске“ и становить його проти людской „Державности“, якъ темного царства Сатаны. Причини для такого порѣвнана, невягдного для людской „Державности“, було въ св. Августина и тодѣшнихъ християнъ такъ чи-мало. Римска держава, римскій императоры, а найбільше римскій „чиновникъ“ усякою масти дуже нашкодили християнскій вѣрѣ, разъ-у-разъ піднимали на християнъ усякій пригнобленя та притиски, пролила багату крови мученикѣвъ за вѣру. Тертуліянъ написавъ свою „Апологию християнства“ прямо таки проти притискѣвъ державныхъ римскихъ урядникѣвъ. Св. Августинъ засудивъ на смерть саму „Державность“.

Зъ початку V. вѣку римскій императоры вже жили въ Міланѣ та въ Равеннѣ, щобъ було легче та зручійше обороняти Італію вѣдъ заальпійскихъ ворогѣвъ, Ост Готѣвъ та Вест-Готѣвъ. Тодѣ то въ 410 роцѣ на Римъ впаала така страшна катастрофа, якъ на давній Кієвъ та Суздаль въ XIII. вѣцѣ вѣдъ Монголѣвъ. Вест-готскій король Аларихъ вступивъ зъ своєю ордою въ Італію и просивъ императора Гонорія прийняти його зъ усією вест-готскою ордою на службу. Гонорій, проживавшій тодѣ въ Равеннѣ, не згодивъ ся на се. Тодѣ Аларихъ рушавъ на Римъ, покинутый императоромъ и навѣтъ папою Ципокентіємъ. Довго стояли Вест-Готы підъ стѣнами Рима и такъ присилували Римлянъ черезъ голодъ зда-

тись Аларихови. Вест-Готы виборвались въ Римъ, запалили його зъ усѣхъ боковъ. Буря рознесла огонь по городу. Вдаривъ грѣмъ, блискавка потраляла въ языческія храмы та въ подлѣвъ на форумѣ. Вест-Готы були вѣже тодѣ християнами; вони руйнували и грабували ббльше язычннкѣвъ и языческія храмы, а не зачѣнали церковъ та християнъ. Римъ вѣдѣ того часу вѣже фактично впавъ, а римска державнѣсть ледви ще держалась та чеврѣла.

Само по собѣ, що християнамъ не було причини дуже журитись та побиватись, що Римска та языческа державнѣсть падала та завалювалася. И пѣсля того св. Августинъ [попереду професоръ риторики въ Миланѣ, а потѣмъ епископъ въ Гиппонѣ въ Африцѣ] написавъ свой трактатъ въ 12 книгахъ De Civitate Dei, въ котрому вѣнъ не тѣльки не жалкує за Римвомъ та його державностю, але засуджує на смерть и людску державнѣсть, и саму языческу культуру, и вѣру; римску державну величнѣсть, славу, побѣднѣсть, усесвѣтне пануваня, усѣ прикмети и тенденціи людскихъ державъ вѣнъ вважає за пѣвчємнѣсть, вважає ихъ навѣтъ шєодливими.

Першій закладачъ и основникъ першого земного царства — каже св. Августинъ — бувъ Каннъ, братоубійникъ. Вѣнъ почавъ будувати города и поклавъ основу и початокъ людскои державности. Каннъ є тнїчнїй першїй образъ закладачѣвъ земнїхъ державъ. Черезъ таке саме братоубїйництво бувъ закладеный городъ Римъ, щѣ ставъ потѣмъ столицю свѣта и сполучивъ въ одну державу всѣ

царства свѣта. Призначєня земного царства є вдержуваня епикою та правосуду. Земнїй миръ та спокѣй — се велике добро а для царства божєского, але вѣнъ добуваєт ся дорого цѣною важнїхъ вѣнъ. А безъ правосуду та правдивости — що-жъ таке земнїй царства, якъ не *magna latronica* — великїй розбѣйництва? Земнїй царства заснованї на самолюбствѣ та властолюбствѣ, вони добувають ся славы та власти надѣ ничїми народами. Пѣвчємна слава та щастя въ широкости державы та въ власти тѣльки для нечєстивого чоловіка здаєт ся щастямъ.

Усяковѣсть мовъ — каже св. Августинъ — се велике лихо, бо вона вѣдрѣзняє людей и розсѣблїнює народы нарѣвно однїхъ вѣдѣ другнхъ. Люде [Римъ] потагують ся розширїти гряннцѣ царствъ и накадати побѣдженымъ народамъ не тѣльки свое ярмо, але и свою мову. Але скѣльки для досягненя такои цѣли приходит ся мати важнїхъ вѣнъ! Скѣльки черезъ се пропадає людей, проливаєт ся кровя! А коли цѣль досягнута, то по-за гряннцями царства знаходять ся ще внчїй ворожїи народы; а коли въ кѣнци всего царство розширено до велїтенскои мѣры, то въ його власнїхъ гряннцяхъ выивкають новї вѣнъ, нова каламутня. Усѣ єй лиха такїй великїй, що про нихъ не можна и думати безъ великого жалю, а хто се зможе зробити, обѣ тому варто ще ббльше жалкувати, бо такїй чоловікъ втративъ розумнѣсть людскои натуры.

Пѣдвѣвши нѣдѣ такїй поглядъ принципъ людскои державности, св. Августинъ стано-

висті проти неї ідеалъ божеского царства на небѣ, въ ангельскому свѣтѣ, потѣмъ на землі, въ церквѣ давнихъ патріархѣвъ, а вѣднці всего — въ христіанствѣ, а найбільше въ чернецтвѣ та въ монастирскому аскетическому житію. Поглядъ св. Августина на супротилежність ідеала божеского та людского царства, на величність першого и нікчемність другого — по нашому несеімістичний, але вінъ по мпнувъ въ исторію бсзъ слѣду та вилыву. Ідеалъ Августинового божеского царства виникъ потѣмъ, коли Римскій папъ придшли до великихъ силы, коли взмогання нхъ власти стало въ рбнповазѣ зъ державністю, а часами и въ перевазѣ надъ державною властью. Фравкескихъ та германскихъ императорѣвъ. коли папъ ставъ царями и заступниками Христа на землі и роздавали королямъ корони зъ своихъ рукъ, се-бъ то коли привнціи имперской державности поднравъ нбдъ принципъ висчій и дужчій: нбдъ принципъ релігійний та церковний.

Въ XVIII. вѣцѣ въ-перше въ Англію вѣльві мислѣвнці выводили принципъ державности зъ привнціа позитивной філософіи Локка. До того часу въ Англію панувавъ давній принципъ повставаня власти державця вѣдъ Бога. За часѣвъ ряду Кромвеля та ригористѣвъ пуританѣвъ, свихъ „войсковыхъ святыхъ“, — якъ нхъ звали тодѣ за те, що вони позамыкали театры, трохи не зробили зъ Англію якогось монастиря, назирали черезъ полицію за поровами городяшъ, якъ игумены за ченцями, и трохи не заглядали въ горшки, що тамъ варять городяне, и въ кбнці всего всѣмъ

обридли, — Фільмеръ въ тѣ часы написавъ для обороны монархізма свою книжку „Патріархъ“, въ котрій говоривъ, що Адамъ и патріархи були перші и справдѣний державцѣ на землі, и тымъ то власть державна, корольска, йде вѣдъ самого Бога. Проти нього виступавъ Локкъ и найбільше пбсла нього графъ Лейстерскій Сідні. Локкъ выводивъ въ своїй позитивной системѣ філософіи, що въ людскій душѣ нема пѣчого прпродженого, що душа зъ-роду не ббльше, якъ tabula rasa, бѣлий листокъ паперу, або темный закутокъ, на котрому, якъ на дзеркалѣ, вѣдбивають ся знадвѣрний напечатки, а потѣмъ черезъ рефлексъ въ мозку вже вятворяють ся усякї мысли и ідеѣ. Тымъ то и усяка идея чи розумова, чи моральна, попередъ усього вятворяеть ся въ самій людскій душѣ пбдъ вилывомъ досвѣду та знадвѣрныхъ впечатлѣвъ и, само по собѣ розумѣеть ся, що и идея державности та ще и абсолютной зароджуеть ся въ людскому розумѣ, а не вложена въ нього зъ-роду и, само по собѣ, не йде вона вѣдъ Бога. Сідні выяснивъ сей поглядъ въ своїй книжцѣ „Розмовы про праворядъ“. Вінъ доказавъ, що державна власть веде початокъ не вѣдъ библіійныхъ патріархѣвъ, не вѣдъ патріархальной власти батька въ сѣмьѣ надъ дѣтьми и не вѣдъ Бога, а мае своїй початокъ въ народѣ, въ народньому людскому грунті, и вінъ дійшовъ до такого виводу, що республика е найбільше натуральна и правдива форма державности.

Слѣдкомъ за Локкомъ та Сідні пбшли

потбмъ французскій мыслѣникъ XVIII. вѣку Монтескїе, а найбільше Руссо. Монтескїе въ своему „Духу законѣвъ“ уже дойшовъ до такихъ тезисѣвъ, що державне право й власть повинні належати до усього народа и виходити вѣдъ нього, се-бѣ то зъ-низу, а не зъ-верху, вѣдъ королѣвъ, бо въ основѣ держави повинна бути „Рѣвність и Свобода“ усѣхъ людей, сей, якъ звѣсно, девїзъ Вольтера. Після Монтескїе выступивъ далѣ Руссо ще зъ гострѣйшою критикою въ своій „Соціальной умовѣ“. Руссо въ цьому утворѣ уложивъ систему, що люде, виходячи зъ примітивного дикого становища, постановляють мѣжъ собою умову державности, не покладаючи своєю природженої свободи и обмежуючи себе й свою свободу взаимними уступствами. Такимъ образомъ верховенство властї въ державѣ повинно належати до народа, и усякї верстви, на котрї дѣлять ся суспільство, не природне, бо воно доводить до порушеня свободи й правъ нижчої верстви, народа. Власть въ державѣ доконче повинна бути, але право законодагнє й право законоздѣйствиющее не повинні сполучатись въ однихъ и тихъ самихъ рукахъ, бо законодагнє властї може натворити законѣвъ тѣльки на свою користь, а не на добро усѣмъ, а потбмъ, маючи въ рукахъ фактичну знадвѣрну силу, може ихъ здѣйствувати, якъ хочє, а се допроваджує до зловжитѣвъ та до тиранїи. Впливова сила філософїи англїйскихъ позитївїстѣвъ та французскихъ мыслѣникѣвъ була така велика, що вона, якъ звѣсно, змінила въ Захѣдній Евро-

пѣ абсолютнї монархїи на монархїи конституційнї и на республїки.

Такъ само и въ філософскому умоглядѣ Гегеля ми бачимо залежнєсть принципа державности вѣдъ його системи пантеистичной філософїи, по котрїй зъ „Абсолюта“ чи зъ „Абсолютной Идеи“ виникає по-неволї усей розвитокъ природы й людскости поступѣвнєво, ступнѣвъ за ступнѣмъ вѣдъ низчої до найвысчої форми, и державнєсть виникає, якъ невыручнї форма людского розвитку, але не найвысча, бо, якъ думає Гегель, высча за нею форма розвитку Абсолютной Идеи въ людскости є фазисъ науковий та філософскїй.

И въ найновѣйшїй останнїй часи принципъ державности пѣдводять пѣдъ критично-філософскїй поглядѣ. Такъ вѣдомый французскїй мыслѣникъ та историкъ Юлїанъ Тенъ въ своему найновѣйшому утворѣ „Les origines de la France contemporaine. Le regime moderne. T. I. 1891“ пѣдвѣвъ пѣдъ гостру исторично-філософску критику принципъ державности, не вважаючи навѣть на те, що въ Францїи наука державнєсть республїканска. Критикуючи програму Якобїнцѣвъ въ часи Великой французской революцїи [пѣсля 1789 р.], Тенъ доходить до погляду на державнєсть, дуже обмежуючого вѣ центральнїчну сферу дѣяня. Вѣнъ каже, що одна легальна сфера, одчо и єдинє призначєня державности въ тому, щобъ вона обороняла державу вѣдъ знадвѣрнихъ вѣрогѣвъ, а въ суспільствѣ обороняла людей однихъ вѣдъ другихъ. Держава — каже Тенъ — се сторожкї собака; розшарати вѣ компетен-

цію далъ за натуральну ен межу — значить ся обернути собаку въ вовка. Держава е попередъ усього — жандармъ та солдатъ. Тымъ то держава повинна й нильнувати одного и не дуже вибушуватись въ усякій сферѣ суспільности, не тукати скрбъзъ свого носа, куды не слѣдъ, та ще й безъ усякої потреби. Що-до церкви, науки, штуки, промысловости, що-до провінцій, громадъ, сѣмь, до дсбродѣйныхъ закладовъ, то державѣ тутъ подобае тѣльки одно: назирати, щоби правуючіи нини закони не суперечили сутьнимъ цѣлямъ державного та суспільного життя и здѣйснювалнсь безъ порушеня чинхъ-небудь правъ. Якъ тѣльки держава стунае далъ за сю межу, вона оступае ся вѣдъ свого прямого обовязку и показуе себе докопечне поганимъ здѣйсникомъ додатковои работы. Замѣтець того, щобъ забезпечити свободу поодинокои дѣяльности, держава омежовуе ѣѣ або силою направляє ѣѣ до накинutoи для неѣ цѣли. Зъ другого боку — приблишпвши безъ потреби число своихъ завданъ, держава перестае займатись деякими зъ нихъ, якъ дуже важкими и дуже дорогими для неѣ, або ще й змѣняе й перекручуе вхъ натуру, експлуатуе ихъ ради якоѣсъ однобчнвоѣ теоріи або не знать якого, не добре зрозумѣлого державного интереса, а хочъ часомъ воно выйде й добре, то уживае ся зъ нимъ сякъ-такъ, невдатно й невмѣливо. Въ державѣ нема тыхъ могутныхъ рушительвъ, подѣ впливомъ котрыхъ дѣють приватній суспільства, поодинокии люде; нема въ неѣ мѣсцевого патриотизма, любви до ближнихъ, релігійного

вѣруваня, науковои цѣкавости. Тымъ то держава показуе ся негодячимъ и промысловникомъ, и купцемъ, и хлѣборобомъ, середнимъ админістраторомъ провінцій та громадъ [зовсѣмъ якъ у насъ въ Россіи], негямущимъ направленикомъ та руководникомъ церкви й школы, штуки й науки. А тымъ часомъ якъ розповсюджае ся державна дѣяльність, слабшае поодинока й суспільна виціятыва. [Зовсѣмъ якъ у насъ на Украинѣ виала вопа ибсла знесеня автономіи Гетьманщини.]

Такъ то мы бачимо, що д. Пыпинъ, збывшась на старе славянофільство, помиляе ся, надаючи принципови державности вже надто велику суттвову вартість и думаючи, що велико-руска державидесть була причиною та ще й головною того, що въ Великороссіи утворивъ ся якийсь окремый, самостойный историчій культурный типъ, якого нема на Украинѣ. Ся помылка и славянофільствъ и ничихъ выйшла не бѣльше, якъ зъ гордовитости и гордуваня своєю великою державою, а не зъ правдивого разумѣня основныхъ сутнпахъ прикметъ культурного типа народностей та расъ.

Треба ще додати до сього усього, що державидесть не разъ въ исторіи выступала ще якъ ворожа сила усїзи сукупности сутнпхъ коагентѣвъ культуры, се-бъ то самои культуры. Читаемо жъ въ исторіи, що за навуваня такого чи сякого короля впала просвѣта й культура, а за такого примѣчаемо ибднесеня ѣѣ. Пѣсля деякихъ вѣиъ та ще й довгочасныхъ, яка була, наприкладъ, тридцятилѣтня вѣина, мы примѣчаемо, що вѣдъ самои куль-

туры зоставалась тільки цурпалки культури, котрій годились тільки на пасівня дальшого розвинку культури. І багато письменників та вільних мислеників, якъ заступниківъ идей тієї височі й прогресивної культури мусѣло випрочуватись зъ рукъ державности и тѣкати вѣдъ не в трохи не за тридцять земель въ иній царства, спасаючи насѣвня культури. Такъ, на прикладъ, Шіллеръ, бувши ще въ медицинскій школь въ Віртемберзѣ и написавши своихъ „Разбѣйниківъ“, не выдержавъ де-спотизма герцога Віртембергского и мусѣвъ зъ скарбового пансіона втѣкати, та ще й пішкв. Вольтеръ та Монтекіс, якъ звѣсно, втѣкала въ Англію. Въ 20 тыхъ рокахъ ХІХ вѣку за Реставраціи сатирикъ Курьє, сей французкій Щедринъ, мусѣвъ утѣкати въ Бельгію и звѣдѣль розкидавъ летючими листками свои сатиричій „Намфолетъ“. Англійскій письменникъ Сідні, хочъ и подававъ голосъ проти смерти Карла І. за пацуваня Кромвеля, мусѣвъ прожити, якъ вигонецъ, сѣзнадцять роківъ въ Італіи, Франціи та Швейцаріи. Політичній та релігійній творы Мільтона були въ Англіи спалені рукою ката, Шевченко за свои прогресивній утвори бувъ засланий на десять роківъ въ Сибірѣ. Пушкінъ бувъ вигнаний зъ Петербурга на Басарабію, Лермонтовъ — на Кавказъ. Писанскій Щедринъ, сатирикъ Лара, въ 30-тыхъ рокахъ теперѣшнього вѣку, черезъ критическа ряду, та ще вузункого, повѣсивъ ся зъ горя та вѣдъ зневѣренности. Ся мартірологія культурниківъ така довга та велика, що вѣ усю й не списати. Словомъ ска-

зати: державність — се така культура, що часто пригноблює й вбиває саму культуру, се мечъ зъ обохъ бокѣвъ гострий, а такъ якъ державність має зъ своихъ рукахъ знадобрю силу, то й держити въ рукахъ височі культурній козгепты, підводити ихъ підъ свои погляды та свои власній интересы.

Такъ въ теперѣшній часъ и нашій чисто культурній українскій тедеаціи підведени черезъ якусь помылку чи цѣкуваня Каткова підъ якийсь державній интересы, и культурне сласенне дѣло на Україні та въ Білорусіи мусить загамуватись и загальмуватись...

Д. Пыпинъ помыляеть ся и въ тому, що історія не погодила Українѣ утворити своій историчній культурній типъ, якъ вона погодила Великоросіи, бо Україна, якъ каже вѣбъ, пробувши зъ-початеку въ загальній державній рускѣй сѣмѣ, ще зъ половини ХІV вѣку була вѣдѣрвана вѣдъ сієї сѣмѣ, десь тынялась підъ Польшею, тодѣ якъ Великоросія мала завсѣды свою державу, де сей самостѣпный культурній велико-русскій типъ встоявъ ся, сформувавъ ся й утворювъ ся.

Д. Пыпинъ трохи чудно орудує фактами украинскои исторіи: вѣдъ якоє бгає ихъ жмутами, кидає на всѣ бока по своій виодобѣ, не вважаючи на ихъ осередній змієтъ. Якъ докладно полѣчити роки й вѣки нашои украинскои исторіи, то виходить, що й мы довго й дуже довго жили своимъ историчнымъ життямъ.

Вѣдъ часу Рюрика, се-бъ то вѣдъ 862 року, звѣдкѣль звичайно починають исторію Руси, Украина жила „сѣблнымъ життямъ“.

се-бъ то своимъ власнымъ, не до 1386 року, се-бъ то до сполученя зъ Польщею за Ягелла та Ядвига, — якъ каже д. Шивинъ, — а довше, ажъ до 1452 року, се-бъ то до смерти Свидригелла, князя волинского, и до 1471 року, се-бъ то до смерти Симеона Олельковича, останнього князя кївского, останнього пвденно-русского князя, пбеля котрого вже бачимо перетятокъ удѣлового княжого укладу нашої исторіи. Пбеля його смерти польскій король вже правивъ на Украинѣ, ще одначе не зовсѣмъ злитой адміністративно зъ Польщею. Се виходить вѣдъ Рюрика 608 рокѣвъ удѣлового княжого періода для Украины, а для кївского удѣла ще й бѣльше, бо Олелько Володимировичъ володѣвъ Кїввомъ, Житомиромъ та Овручемъ до своєї смерти, до 1455 року, а пбеля нього кївскимъ княземъ бувъ сынъ його, Симеонъ Олельковичъ, котрий бдбудувавъ и поновивъ Кїво-Печерску Лаврску велику церкву, а другій сынъ, Михайло Олельковичъ, бувъ княземъ въ Слуцку та въ Копплѣ. Симеонъ Олельковичъ до смерти своєї въ 1471 княживъ въ Кїввѣ, а вже по смерти Симеона Казимиръ поставивъ въ Кїввѣ воєводою Мартіана Гашгольда, Симеонова тестя.

Пбеля того ще до Люблинскої уніи, до 1569 року, Украина мало пбдиадала пбдъ державній польскій адміністративній впливъ, бо, якъ звѣсно, до Люблинскої уніи ще багато значныхъ княжихъ фамілій на Украинѣ було несполученыхъ и непокатолическихъ, якъ князь Острожскій й инчі, ще тодѣ Поляки не мали права посѣдати на адміністративныхъ по-

садахъ на Украинѣ, не мали права купувати землѣ й маєтности и заводити католицтво на украинскій теріторіи, хочъ вже й трапляли ся ей випадки и до того часу, але якъ выпятковій. Вѣдъ 1471 року Украина пробувала пбдъ польскимъ пануванямъ до 1652 року, се-бъ то до Богдана Хмельницкого и його Зборѣвского трактата: всего принаде 181 лѣтъ чужого пануваня на Украинѣ. Мы вже поминемо монгольске ярмо, котре Украина носила всего 80 рокѣвъ а Москва 243 роки, и тодѣ коли въ 1452 роцѣ ставъ перетягій княжій періодъ на Украинѣ, московске царство ще не скинуло монгольского ярма, котре зинвъ зъ нього ажъ царь Иванъ III въ 1480 роцѣ, прогнавши ханскихъ послѣвъ и поравши ханску грамоту.

Пбеля 1652 року Гетьманска та Козацка Украина, хочъ и пбдъ властью Московскихъ царѣвъ, жила повнымъ автономичнымъ, самостійнымъ житямъ. Въ Гетьманщинѣ, якъ каже Костомаровъ, воскресла давня удѣлова Русь зъ її вѣчовымъ выборчямъ укладомъ, зъ її народоправствомъ. Козацкїй рады — то були давній удѣловї вѣча; гетьманъ ставъ на мѣсци великого князя. Запорожска Сѣчь — се бувъ давній Новгородъ та Цесковъ, тільки войсковий, а не купецкїй. Въ Сѣчи найдовше додержавъ ся давній славянскій укладъ демократичный и широко-народовїй, зъ широкою свободою особости. Сей козацкїй періодъ тягъ ся вѣдъ 1652 до 1763 року, до знесеня Гетьманства за Катерини II., и до 1775 року, до зруйнуваня Сѣчи. Въ гетьманскій періодъ

зновѣ Украина жила своиѣмъ, иповнѣ своиѣмъ давниѣмъ историчнѣмъ житѣмъ, и жила самостѣйно, вѣдносно до самого укладу ѣ характеру историчного. Зновѣ виходить 110 рокѣвъ власного историчного житѣя Украины. Примѣтно, що хочѣ Гетьманщина обсягала не усю Украину, але вона обсягала самѣй осередокъ Украины: Кѣвъ, Чернигѣвщину, Полтавщину, Запорожскѣй землѣ — теперѣшню Херсонску та Катеринославску губерниѣ. Правѣ крыло Украины зѣсталось вѣдѣ Польщю, але ѣ тамъ ще довго були гетьманѣ: Юрѣй Хмельникѣй, Дорошенко, Ханенко, Тетерѣя, Гоголь, а пѣсля Семѣя Палѣй правувавъ якъ гетьманъ, а пѣсля нього вѣдѣ 1714 року до самого роздѣлу Польщѣ йшла Гайдамачщина, тягли ся повстанѣя народа. [Дивись „Наслѣдованѣе о гайдамачествѣ“ В. Антоновича. По актамъ 1700—1768 г. выдано 1876 року.] И тамъ Украина не подавалась а ворушилась, якъ живе, а не мертве тѣло. Вѣдѣ 1762 року, якъ Украина зовѣмъ стала злита админѣстративно зъ росѣйскою державою, вже минуло 128 рокѣвъ.

Мы бачимо, що зъ 1028 рокѣвъ историчного житѣя Украины вона жила своиѣмъ давниѣмъ державниѣмъ самостѣйниѣмъ житѣмъ 718 рокѣвъ! Не вже сѣго перѣода мало, щобъ за сѣй частъ на Украинѣ не утворило ся нѣякон историчнои культуры, тодѣ якъ зайвѣхъ историчныхъ 310 рокѣвъ, для Великоросѣи якъхъ магичныхъ чи що, чогось утворили въ Великѣй Руси навѣтъ самостѣйный культурный тиѣ?

Ще до сѣго треба додати, що Украина, привернута Богданомъ до Москвы, жала вже культурный вильвѣ на Московске царство... Зъ сѣи пошли въ Московске царство в писемниѣки, ѣ архѣрѣѣ ѣ навѣтъ выѣхали зъ Кѣѣва „трѣ пѣвцы“ въ Москву, пошли и вчителѣ, и школьнѣй кпщжжкѣ, и Теофанъ Прокоповичъ, и св. Дмитрѣй Ростовскѣй... и т. д. Не вже сѣ не прикметы культурности украинского племѣя?? Щось воно та не такъ...

Великоросѣя и росѣйска исторѣя не виробили ѣ не утворили нѣякого самостѣйного ѣ самобутного историчного культурного типа. Сѣй культурный велико-русскѣй типъ — в таки просто чиста фраза безъ змѣсту. Въ Великоросѣи самобутного культурного типа нема, нѣколи не було та ѣ не могло бути. Йому завджало багато исторично-культурныхъ обставинъ та умовинъ.

VI.

Мы вже попередѣ сказали, що д. Пыпенъ не визнаѣ, або, просто сказати, не хоче, щобъ украинска лѣтература стала широкою ѣ дужою, якою вѣнъ вважаѣ свою велико-руску лѣтературу, и то зъ тѣи вѣбѣ то ирчины, що въ Великоросѣи виробивъ ся окремиѣй историчный самобутный культурный тиѣ, якого нема на Украинѣ. Сѣмъ окремиѣмъ самобутниѣмъ культурниѣмъ типомъ велико-русскѣй письменниѣки ѣ теперѣ любляѣ часто величати ся, повторяючи несвѣдомо а може ѣ свѣдомо гордовиту фразу старои славяно-ильской школы.

А тимчасомъ велико-руська исторія не утворила та й не могла утворити ніякого самостійного й самобутного культурного типа. Велико-руссія виступила на историчню та культурну арену дуже пізно и приймала въ себе широкій впливъ іншихъ готовихъ культуръ, котрі не дали сформуватись їй культурній самобутности и наддали їй культуръ готові чужі форми.

Исторія людскости и исторія культури не знає такого окремиого самобутного велико-руського культурного типа. Ми знаємо головний, виразніший й самобутний культурний тип людскости ось якій: китайській, еллінско-римській, семітско-єврейській та індуській. Пізнішо семітско-єврейській культурний типъ пустивъ вѣдъ себе паростки ще двоохъ культурнихъ типівъ: християнській, котрий зъ IV. та V. вѣку звичайно називають візантійскимъ, а потімъ зъ VII. вѣку виникъ зъ несторіяцтва, що вдячавулось вѣдъ православія, ще одинъ культурний типъ — исламско-арабській. Сій культурній нації, зародивши въ собі самобутню, культуру, зъ давнихъ-давенъ, зъ перво-початку, розвили їй въ добре обмежованихъ виразнихъ типахъ, котрі розвили зъ більшою чи меншою силою и додержались до нашихъ часівъ.

Оглянемо въ коротенькому начеркови сій найголовніший въ исторіи самостійний культурний тип людскости и ми побачимо, що ніякого велико-руського самобутного культурного типа нема, не було та й не могло бути.

Головний, сутній прикмети кожного самостійного культурного типа, якъ мы вже по-

переду говорили, ось якій: релігія зъ релігійною поезією та моралію, поезія лірична й епічна, потімъ теософія або релігійна філософія, а въ деякихъ народівъ чиста філософія розуму; за нею наступає критика релігій та морального життя, філософія морали, а далъ наступає правдива наука. Се той порядокъ сутянихъ прикметъ культури, та природня стежка въ руху й поступаню, котрою прямувала кожна нація, вироблюючи й розвиваючи въ свого расового духового корѣня, зъ своєю расовою вдачею свій самостійний культурний типъ. Само по собі, що деякі нації де въ чому не поминули побічного культурного впливу, де-що переймали въ іншихъ народівъ, але перетворяли перейняті ідеї въ свою плоть, въ свій духъ культури подъ впливомъ своєї расової природної вдачі, своїхъ расовихъ природженихъ здатностей.

Китайська та еллінська культура засновані на ґрунті політеїзму; семітско-єврейська заснована на чистому монотеїзмі; індуська — на політеїстичному пантеїзмі. Черезъ сей первопочатковий засновокъ виробилась культурний типъ зовсімъ неоднаковий, вѣдмівний одинъ вѣдъ другого, бо сей початковий релігійний засновокъ давъ культурі свій власний, вѣдмівний напрямокъ, по котрому вона йшли черезъ довгі вѣки и склали ся въ інші окремі орігинальні форми. Типъ культури семітско-єврейській роздвоїв ся на два паростки: одинъ зъ нихъ прищепивъ ся на чужому ґрунті культури еллінскої, другій на ґрунті культури семітско-

арабскою. Вони прищенились на цій півчужій культурі, схрестились з ними і утворили знов півчужу культурну тищу, засновану так само на монотеїзмі, як і семітско-єврейській. Типу індускої культури, заснований на політеїзмі, але політеїзмі пантеїстичному, що наближає його трохи до типів культури монотеїстичної, хоч він має в собі багато прикмет властивих політеїзмові. Со типу культури якійсь трохи змішаний, більше близький, як потім доведеться, до культури візантійско-римської в середній в'язці. Півчужа історична тип культури, як вавилонська та асирійська, єгипетська, щезла з історії, не дійшовши до повного розвитку і розцвіту, а перекій типу не розвивався вповні і був захоплений і перетятий в своєму розвитку то християнством, то більше від усього ісламізмом.

Найдавніша релігія китайська політеїстична. Китайській вченій Лао-цзи [родився 604 р. до Христ. р'здва] і Конфуцій [родився 550 р. до Христ. р'здва] подають в своїх творках сей китайський політеїзм уже в теософічній, обзагальній та впорядкованій системі. Як показують Лао-цзи та Конфуцій, в Китаї з давніх давніх було головне й верховне божество Небо чи Дао в самому загальному й абстрактному образі. Очевидно, що китайська релігія заснована на ґрунті сабіанізму. Але в Китаї ми не примічаємо обличчя сил неба в ясній й виразній й наближній сутності божеств, як у Вавилонян, Фини-

кійців і инцих, в котрих Вааль чи Бель був бог сонця погожого, сім добродійної сили природи, а Молох — був як обличчя й обтілена в звійній формі, шкодлива, висушуюча сила сонця; Астарта була богиня місяця й плодючої сили природи, як в Картагінців Тавіта, богиня місяця. Може, в Китаї не була настільки розвита сила творчости фантазії, щоб обличчя сей наближній сили неба в формі богів, а може Лао-цзи не захопив уже тих давніх форм в життю китайської раси, дуже давній.

Лао-цзи, на основі найдавнішого в'язки китайського народу, розвивав свою теоретичну систему про Дао чи Небо, як найвищу й завершену сутність, від котрої повстало усе, що є в світі. По думці Лао-цзи Дао [закон, розум] сам по собі не має ніякого ймення, ні фарби, ні гук, ні тіла, ні форми. Він без початку й кінця, образ без образу, форма без форми, необсяганий, безкопечний й бездвійний; хоч через нього робить ся й повстає все, але сам в собі він є безодня й порожнеча. Очевидно, що сей Дао Лао-цзи схожий на біблійний Хаос.

В цьому Дао замкнено, як загальне суття, Дай-цзи. В своїй натурі воно нерушиме й спокійне, але в ньому замкнений зародок усього й усякої початкової образи усього створіння. Як тільки воно з становища спокою переходить в становище руху, тоді воно роздвігається на два елементи: світлий, діяльний, мужеский, а другий — недіяльний, темний, страдний, женский. Від

першого елемента вийшло Небо, вѣдъ другого — Земля. Небо якъ бутя, Земля якъ мертве й нерушме небутя. Сѣ два початки породили третій, се-бѣ то живиловый початокъ, дыханя. Середвпу мѣжъ небомъ та землею становить людина. Всѣ суцности на земля повстають зъ Дао, а потѣмъ вертають ся въ нього, якъ рѣчки течуть въ море. Але якъ суцности ввѣйдуть въ свѣй первочатокъ, перейдуть въ небутя, Дао зновъ дае имъ живиловый рухъ и, такимъ способомъ зробивши кругъ, вѣдъ зновъ починае його.

Лао-цзи зъявляєть ся бѣльше утворникомъ теоретичной системы китаиской теософій; Конфуцій, повторяючи теоретичну систему свого вчителя, розвивъ бѣльше практичну систему про моральность и разумный порядокъ. Въ його книгахъ бачимо внови въроблене й закнчене вченя про духѣвъ чи геніѣвъ. По думцѣ Конфуція е въ свѣтѣ три величности: перша величність, перша верховна сила е Небо; друга величність, друга верховна сила е земля; третя величність е людина, бо вона надарована розумомъ и разумностью. Але найвысча творча сила е Небо, се-бѣ то сонце, мѣсяць та зорѣ зъ усѣмъ небеснымъ просторомъ. Небо е батько всѣхъ суцностей, владика свѣта, пайзавершенѣйшій. Въ регулярному свосму руху, въ правильнѣй те-чѣнѣ Неба вѣдбиваеьт ся вѣчный, разумный порядокъ. Воно е законъ розуму и само до найвысшого ступня розумне; воно усѣмому въ свѣтѣ дае початокъ, жизнь, усѣхъ держить, усѣхъ годуе и назирае за усѣма людьми, лю-

бить добротныхъ людей и карае злочинныхъ.

Силы Неба — то геніѣ чи духѣ. Окромъ самого Неба, сього найвысшого духа, е ще пять великихъ небесныхъ духѣвъ. Усѣ зорѣ роздѣлені на чотвори системы. Надъ кожною стоить великій небесный геніѣ. По народнѣй китаискѣй вѣрѣ надъ сходомъ правуе Драконъ, въ його власти етьрѣ и весна; на пѣвночи правуе Лицарь, котрому пѣдвладня зима й вода; на заходѣ — Тигръ, котрый пануе надъ осѣнью й воздухомъ; на пѣвднѣ пануе Червона Птиця, въ вѣ власти лѣто й огонь. Пятый геніѣ — то геніѣ земля. Окромъ того кожна збрка е житло духа. Духѣвъ и на земли багато и усѣ пять стихій*): и моря, и рѣки и озера, и горы, державы и кожна рѣчь має свого духа. Вони е и зъ верху и въ-низу, и на-право и на-лѣво — се цѣлый океанъ разумный. Всѣ духи невидимі й нечуемі; вони замкнуті въ сути рѣчей та суцностей, навѣтъ дробныхъ суцнѣкѣвъ, и не можуть вѣддѣлитисъ вѣдъ нихъ. Пѣдъ впливомъ сихъ духѣвъ земля родить и розвивае усѣякі живі суцности та суцники и годуе ихъ.

Очевидячки, що сѣ духи чи геніѣ е не бѣльше, якъ живилова сила кожного сотворѣня на небѣ и на земли: се нерозвиті, не обличені и не обгѣлені, сутявѣючи тѣльки въ потенціи грецкѣй німѣы, наяды, персиды, Атины-Паллады, Геліосы, Діаны, Афродіты, Фавны и т. д. Конфуцій зве небо разумнымъ, най-

*) Въ Китаисѣвъ пять, а не чотвори стихіѣ: вода, повѣтря, огонь, земля и дерево та металъ.

высшимъ Розумомъ. Слово Дао Нѣмцѣ перекладають словомъ Vernunft. Але не можна сього Конфуцієвого слова „Розумъ“ розумѣти такъ, якъ розумѣли його грецкія філософи, якъ психічно, розуму силу, якъ найвысчу свѣтову творчу силу. Розумъ Неба въ Конфуція є не ббльше, якъ розумъ члвк; Анаксагора, одного зъ першихъ грецкихъ філософв. Анаксагоръ першій зъ найдавнішихъ філософв Греція додумавъ ся до сього принципа, поставивши його, якъ основу усього свѣта, замѣсть Фалесовою воды, Гераклітового огню, Демокритовыхъ атомв и числа Пифагорейцв. Але й сей Анаксагорв Розумъ усього свѣта, усѣхъ створѣнь не є ще психічна, интелектуальна творча сила бога, а вона є ббльше фізична, динамічна сила. Такъ сю найвысчу силу свѣта розумѣ й Конфуція. Ся розумность Неба въ Конфуція є тбльки регулярность, порядокъ небесного руху й небеснои течѣ свѣтлн. Далъ сього принципа про розумъ китайска філософія и не пшла. Розумность въ натурѣ въ нхъ вченяхъ — се не ббльше, якъ добрый порядокъ та регулярность: сила чисто динамічна, а не розумна.

Мѣжь небомъ та землею стоить третя величність: людина. Одинъ чловѣкъ єз усѣхъ створѣнь дбставъ свѣтоносный элементъ — розумъ. Сама розумность неба выявляєть ся выразно тбльки въ чловѣкови або лучче въ народѣ, такъ що небо чує тбльки ушима народа и выявляє свою волю дѣянн и вчнками людей; тымъ то чловѣкъ чл народъ, якъ саме благородне въ свѣтѣ, одинъ може знати й

постерегати вѣдчу жавотинныхъ и ростичныхъ сущостей и силъ може помагати небу и землі въ збереганю й розвитку сущостей. Небо дало тбльки чловѣкови свѣтоносный элементъ розуму и черезъ те найверша воля неба въ тому, щобъ чловѣкъ розвивавъ сей свѣтоносный элементъ. Сей розвитокъ розуму — кже Конфуція — стоить на тому, щобъ чловѣкъ становивъ його правиломъ моральнои дѣяльности.

Якъ бачимо, Конфуція, якъ и усѣ китайскія теософы и вчені, позинувъ розвитокъ самого розуму, якъ психічнои силы, якъ правдиве джерело розвитку науки й широкои критики, чого не поминули давній грецкія філософы — Сократъ, Платонъ, Арістотель. Конфуція звѣвъ розумовый розвитокъ на волю, на моральне завершенство та полѣпшеня мораль. Яке-жъ се завершенство розуму въ мораль, въ дѣяльности? Таке, що збуреній духовій страсти чловѣка повинні подгорнутись, поддатись пдъ свѣтоносный элементъ розуму и покоритись йому такъ, щобъ въ душѣ вышла новна гармонія, середина. Перевага розуму надъ страстями, вдержуваня ихъ въ потрібныхъ грнцяхъ по-середнѣ и буде придбанямъ морального завершенства й святости.

Сю моральну середину чл гармонію чловѣкъ черезъ свѣй розумъ повиненъ утворити и въ сѣмьѣ, и въ суспбльности, и въ державѣ. Въ сѣмьѣ дѣти повинні покорятись батькови, жѣнка — чловѣкови, менші браты — старшимъ. Въ державѣ поддані повинні покорятись императорови, якъ сынова Неба, низші урядники — высчимъ, слуги — хозяинамъ. За

те-жъ императоръ повиненъ бути добримъ батькомъ для підданихъ. Въ суспільствѣ „кожний повиненъ любити ближнього, якъ самого себе, и не чинити другимъ того, чого кожний не бажає, щобъ йому чинили другі“.

Якъ бачимо, розумовий розвитокъ въ Китаїцѣвъ повернуто на одну мораль. Въ політично морального розвитку не показано высшего идеала, а скрѣзь бачимо середину, гармонію, спокій, помірність, скрѣзь примітна якась механічна, нѣбыв обрядова, больше життєва моральність. За добре житя, за моральність высча душа чоловіка [въ чоловіка двѣ душі по вченю Конфуція] по смерти стає геніємъ чи духомъ высчавъ [шець] и переходить на небо до высчихъ духовъ, а низча душа прилучаєть ся до духовъ земныхъ. Щобъ зміцнити й упорядкувати сю моральну систему въ житю суспільности, Конфуцій звѣвъ мораль на обрядність, закувавъ її въ нерушпий формы, якъ воно діялось и въ вичохъ народовъ, — въ давныхъ Грековъ, въ Візантійскому періодѣ, — вѣнъ видавъ „Книгу церемоній“, звѣснихъ 3000 китайскихъ церемоній та обрядовъ та 300 усякихъ правилъ та поклонивъ. въ кожній обформованій усе відносно въ сѣмь: чоловіка до жѣнки, жѣнки до чоловіка, батька до дітей, дітей до батька, въ державѣ императора до підданихъ, урядниківъ низчихъ до урядниківъ высчихъ, приказчиковъ до вущевъ, слугъ до хозяїновъ; показана уся релігійна обрядовість: які жертвы приносити духамъ в якъ ихъ приносити, обряды вѣнчання, похорону, прийманя гостей, входу

до двору богдыхана, форма одежи... Ся „Книга церемоній“ стала ся своимъ візантизмомъ для Китая, закувавши його на цѣлій вѣкп въ формы обрядовой мораль, и не знашла ся й по утворила ся така розумова філософія, щобъ породила такі смѣливі критичні погляды, котрі мали-бъ силу розбити ті формальні цуга въ Китаю. Китайска культура такъ и закодѣшла въ тыхъ формахъ, хочъ вона по своихъ основахъ була зъ-початку дуже погоджающа для широкого розвитку культуры.

Якъ бачимо, китайска культура заснувалася на політеїзмѣ. Релігій Китая — се натуралізмъ, боготворѣня натуры, але натуры абстрактованой, облагаліянои, зведенои въ одній загальнѣ Неба, якъ найвысчей божеи силы, якъ бога. Може недостача творчої фантазіи въ Китаїцѣвъ не дала имъ змоги й силы роздѣлити иарбно силы натуры, пробличчувати ихъ въ пышній антропоморфічні образы, такі, якъ образы грецкихъ Дїевъ, Геръ, Афродіть и вичихъ, які утворила багата й роскошна фантазія давныхъ Грековъ. Геній и духа Неба та земля въ Китаїцѣвъ не мають ніякого обличчя, неоформованій, необличченій, невидимій й нечуйній, якъ невидима живнєва сила натуры. Але все-таки сей натуралістичный політеїзмъ чи натуральна релігій була дуже погоджающа для китайской культуры.

Въ Китаю зъ давныхъ-давнєвъ релігій не взяла переваги надъ свѣтскимъ елементомъ. Релігій въ Китаю такъ, сказати бъ, нечуйна й невидима, якъ и китайскій геній та духи; вона не грала великой ролѣ въ формованію

нихъ культуры, въ ихъ житію, не задавила свѣтскаго елемента, життєвого, природнаго, и дала йому просторъ для розвитку. Релігія тутъ неpace сама була поглинута свѣтскимъ життєвымъ елементомъ. Въ Китаю навѣть нѣколи не було окремихъ версты жрецівъ. Імператоры самі приносили жертвы, не въ храмѣ, а на дворѣ ибдѣ небомъ; приносили жертвы и урядники та заможий люде.*) Ще въ найдавнѣйшій китайскій князь Конфуціевій „Ши цзінь“ чи князь стихотворбъ, ибсець, одѣ та релігійныхъ гимнбвъ, — въ гимнахъ говорить ся, що жертвы приносили царѣ та багаті, заможий люде ибсла жививъ та збору винограду, наробивши для жертвъ чистого вина, припсали волю, приносили рисъ, пшеицю та вино. При жертвахъ частували, годували гостей и навѣть вивались. Жертвы приносили не тѣльки Небу и геніямъ, але навѣть духамъ предкбвъ. Ибсла Конфуція, якъ вже зовсѣмъ сформувалось конфуціянство, право приносити жертвы взявъ на себе китайскій рядъ. Ибдданымъ дано тѣльки право робити „возливаня“ на моглахъ предкбвъ.

Ибсла того, якъ конфуціянство амбцивалось и взнаю урядовою релігією, урядовою системою, почавъ розповсюднюватася буддизмъ, котрий зайшовъ зъ Індіи. Буддизмъ прийнявъ ся въ Китаю швидко и легко; йому мало протививъ ся народъ и вбпъ якось примѣшавъ ся до давной релігій або мирно и зливъ ся

*) „Постепенное развитие древн. филос. ученій и язич. вѣрованій“ Ор. Новицкаго. I. ст. 83.

зъ нею безъ усякого потрясу, безъ проливаня крови, безъ усякихъ испанскихъ взятскихъ авто-да-фе. Буддизмъ розповсюднювъ ся въ Китаю швидко, якъ высча релігія, зъ высчою за Конфуціянску моралью. На олтаряхъ Будды скрбъ лежить буддїйска книга Сагдарма Пундаріка, якъ у насъ Євангеліє. Се книга высчой моралѣ, въ котрбї говорить ся про любовъ та милосердя бога, про його промыслъ, про выслушваня богомъ теплои молитвы кожного. Ся высча мораль буддизма мала для Китая вартбсть высчой реформы релігій, вартбсть нашего христїянства. Буддизмъ, сказати-бъ, надавъ житя и любови китайскому богови Дао, сѣи неговорячбї динамичнбї силѣ неба и землѣ, оживотворивъ його, зробивши його сущостью разумнѣйшою и прихильнѣйшою до людскои долѣ. Буддизмъ, переимѣшавшись зъ давнєю релігією Китая, вкрывъ Китай манастирями, храмами, але не вѣсь въ Китай звѣсного индуского идеала факирства чи аскетизма. Китайска вдача, незлатва до идеалбвъ, взяла перевагу, та и китайска мораль по своѣй натурѣ не здатна до якихъ-небудь идеалбвъ та жертвъ, а тымъ бѣльше аскетичныхъ. Китайскій жрецъ чи боизы при храмахъ — то не каста духовна; боизы — просто урядники, сыны Неба, котрї повинивъ вбдбувати свою офіціяльну службу въ роли жрецівъ. Въ Китаю такъ переимѣшанный элементъ релігійный зъ свѣтскимъ, що китайскій вченї та філософы, якъ Лао-цзи, Конфуцій и сотнѣ ничихъ понали въ генїѣ [шень, сень], чи въ святї. Въ ихъ ибмена ставлять храмы, идолбвъ на олтаряхъ, молять ся до

нихъ и приносятъ въ жертвы. Въ I-ому вѣку до Христового рѣдѣнн Чжан-дао лѣтъ зробивъ зъ філософію Лао-цзи релігію, а самого Лао-цзи визнавъ зъ бога, що нѣбѣ Дао втѣливъ ся въ Лао цзи для просвѣты людского племя. Мы знаємо, що тѣльки за Великою французскою революцію 1789 р., коли за бога прийняли розумъ, коли Пантеонъ бувъ перероблений на храмъ Розуму, Французы внесли въ календарь святыхъ сього розуму вченыхъ та філософѣвъ и самого навѣтъ Конфуція! Въ Китаю и въ одному тѣльки Китаю въ школы заведений катехизисъ Конфуція, хочъ якъ релігійный, але вѣтъ и справдѣ в горожанскій: въ ньому майже нѣчого не говорить ся про релігію, а тѣльки про мораль та усякі обовязки й повинности. Про геніивъ та духѣвъ тѣльки тамъ подекуды згадуєть ся. Самого Конфуція знано святымъ чи духомъ [шень].

А тимчасомъ зъ нашего погляду Конфуцій бувъ зовсѣмъ навѣтъ но духовною особю. Се бувъ просто вчений мужъ, котрый, якъ думаютъ китайскій вчені, першій, взявши вѣдѣ адміністраціи та зъ архівѣвъ китайскій, майже гіерогліфічний алфавитъ, трохи спростивъ його, приспособивъ до письма, звѣвши його на 6.000 значкѣвъ; вѣтъ першій завѣвъ въ Китаю школу, зъ котрою вышло 3.000 ученикѣвъ, и написавъ найдавнѣйшій въ Китаю книги: „Ши-цзинъ“ чи книгу релігійныхъ гимнѣвъ и народныхъ пѣсень, „Чуи-цю“, першу и найдавнѣйшу лѣтопись Китая, „Луи-юй“, книгу мораль, чи моральнѣй розмовы, и „Шу-цзинъ“, книгу исторія Китая, хочъ книга исто-

рич „Шу-цзинъ“, якъ доказуютъ теперъ, не належить до Конфуція а зъявилась пѣсля нього. Конфуцій бувъ просто вчений мужъ, першій лѣтописецъ и збирачъ пѣсень та гимнѣвъ, и сего историка та збирача пѣсень шанують въ Китаю, якъ святого. Въ самой книзѣ пѣсень „Ши-цзинъ“, сьому Святому Письмѣ Китайцѣвъ, змѣшаніи до-купы звычайнѣй народнѣй ліричнѣй пѣснѣвъ про любовщъ зъ релігійнымъ гимнами до духѣвъ, що снѣвалася въ храмахъ при принесеню жертвъ. Сього змѣшуваня до купы народныхъ пѣсень про любовщъ, ліричнѣйхъ поэтичнѣйхъ творѣвъ зъ релігійнымъ молитвами до бога та до духѣвъ, мы теперъ нѣ-якъ навѣтъ не зрозумѣємо, таке воно здаєть ся намъ чудне. И въ християнъ и въ магометанъ сѣ два элементы въ літературѣ: свѣтскій та релігійный поставляи варбно въ двѣ группы и нѣколи не змѣшуютъ ся до купы, якъ вода та олива. Вони навѣтъ були ворожіи мѣжъ собою въ византійскій періодѣ. Въ Китаю, де культура заснована на натуралізмѣ та політеизмѣ, сього зовсѣмъ не прихѣтно. Въ Китаю в храмы, де стоять престолы на престолахъ, стоять идолы чи статуѣ Будды, Конфуція, навѣтъ в храмы китайского Пріяна, де молять ся тѣ, котры не мають дѣтей; въ Китаю в обязанности чи жреціѣ, що вѣдѣправляютъ въ храмахъ службу богови, сидячи двома рядами передъ престоломъ и граючи на чудныхъ музичныхъ инструментахъ. Передъ идолами ставлять приносыны: рисъ, пшеницю и усяке зерно въ чашечкахъ. Все въ Китайцѣвъ в, що дотыкаєть ся до релігій, але сама релігія якась ледви

постерегаєма, якась святська, не духовна, и більшє формальна, обрядна. Підсалами релігії та моралі служать не духи та гени, а вчений и благочестивий моралісти та предки. Кожна зможливша сьмья въ Китаю має своє кладвище, де ставить ся каплічка, въ котрій лежать записи про предків фаміліи, чи ихь біографіи. Въ тыхъ записахъ записано про добродіи и добродіяни деякихъ предків; записано, котрий бувъ добрий господарь и якъ вінъ провадивъ господарство, и якъ добре виховавъ сьмью. Разъ въ місяць цѣла фамілія збираєть ся въ ту каплічку и батько читає тї біографіи, якъ у насъ читають житія святыхъ, для наслѣдуваня и навченя. Релігія не грає роль въ державѣ, въ школѣ, въ науцѣ, не має великого впливу на суспѣльство, впливу на напрямокъ розвитку літератури въ звѣсному тонѣ. Політензмъ та релігійный натуралізмъ китайскои релігії має характеръ дуже погоджаючий для широкого и вольного розвитку культури и въ сьому дуже схожий на давній культурний еллінізмъ, котрого культура була такъ само заснована на грунтѣ натуралістичного політензму.

Слѣдкомъ за релігією въ исторіи найдавнішихъ людскихъ культуръ заразъ вде поезія та мораль. Такъ було и въ Китаю. Найдавніша книга въ Китаю, — якъ мы вже сказали, — се „Ши-цзінь“, книга пісень та гимнівъ. Книга „Ши-цзінь“ не написана, а тьльки збрана и видана Конфуціємъ, котрий збравъ усякі пісні, оди та гимны [якъ думають въ Китаю, три тисячъ; зъ нихъ трьохъ

тисячъ вінъ выбравъ триста пісень, де що по-выкидавъ, де-що поперероблювавъ], впорядкувавъ ихъ и може, деякі виправивъ. Книга роздѣляєть ся на чотири роздѣлы: въ першому роздѣлѣ знаходять ся народні пісні, въ другому и третьому малі та великі оди, въ четвертому релігійні гимны. Усѣ китайскі вчені однаково думають, що сї пісні та гимны Конфуцій збравъ въ удѣлѣ Лу, звідкѣль вінъ бувъ родомъ, та въ царствѣ Шанъ, звідкѣль родомъ були його предки. Решту гимнівъ Конфуцій дѣставъ при дворѣ китайскихъ богдыханѣвъ зъ династії Чжоу. Ся книга „Ши-цзінь“ дуже поважаєть ся въ Китаю, якъ Святе Письмо: на тѣ авторитетѣ стикають ся вчені и благочестиві въ тезисахъ моралі, въ моральныхъ відноснахъ до сьмьи, до урядового свѣта, суспѣльства, релігії, духѣвъ, бога, якъ на найдавнішій и черезъ те священній авторитетѣ; вѣрші зъ сїей книги пошли въ народъ, якъ приказки и мудрі поговѣрки. Ся книга, якъ збраникъ побутовихъ и релігійныхъ пісень, та ще и народныхъ, збраникъ самый давній и першій въ свѣтѣ, що склавъ ся може, за 1000 рокѣвъ до Христ. рѣзда, и самъ шо собѣ для кожного має велику цѣна-вѣсть.

Въ першому видѣлѣ народні пісні мають характеръ безперечно народній: вони картинні, часомъ темні для зрозуменя; вѣрші въ короткихъ фразахъ, граматично не гараздъ развитыхъ. Мѣжъ вѣршами звязокъ якісь далекій, до котрого потрѣбувалєсь коментарѣ. Багато в сїхъ пісняхъ дуже наивныхъ и пое-

тичимъхъ. Є тутъ пѣснѣ всѣльнѣй, пѣснѣ про кохана, пѣснѣ жѣночѣй ѣ чоловѣчѣй, пѣснѣ економичнѣй ѣ хозяйскѣй та хлѣборобскѣй. Тутъ є ѣ пѣснѣ дѣвчини, котра бажає выйти скорѣйше за-мѣжъ, пѣснѣ закоханого парубка, причарованого милою, вѣ красою. Є тутъ пѣснѣ жалбнѣй, пѣснѣ поквнутаго чоловѣкомъ жѣнки; є пѣснѣ про довгу розлуку, що дуже часто траплялась вѣ тѣ часы частыхъ вѣйнѣ вѣжъ удѣловыми князями та походѣвъ. Є ще тутъ пѣснѣ урядницкѣй, котрѣ наврядъ чи ѣ де вѣ вѣцахъ народѣвъ. Вѣ сихъ пѣсняхъ замѣць героѣвъ та воювницѣвъ выхваляють ся ревнѣ урядники, царскѣ слугѣ та послѣ, выхваляють ся ѣ ревнѣ воеводы чи губернаторы. Урядники жалѣють ся на множество работы вѣ дворцахъ царѣ, сумують, що имъ часто доводитъ ся кидати на довгѣй часъ сѣмью ѣ хату ѣ розвѣзджати по усякыхъ краяхъ. Урядницкихъ пѣсень найбѣльше вѣ выдѣлѣ, де збраниѣ усякѣ оды.

Огъ зразокъ пѣсень, вѣ якихъ епичныхъ формахъ та фарбахъ обмальовуєть ся краса китаѣской дѣвчины-красунѣ :

Руки, якъ бѣлыѣ паростокъ,
Шкура, якъ захоловнѣй смалець,
Шня, якъ у червяка Цю-Ці,
Зубы, якъ гарбузовѣ насѣня,
Голова, мовъ у жука,
Бровы, якъ у метелника,
Принаднѣй осмѣхъ на устахъ !
Чорнѣй чоловѣчки пышныхъ очей ясно
выступають на бѣлкахъ.
Дарувала менѣ айву-аблуко

Я оддѣчивъ яшмою, —
Не подякувавъ,
А щобъ на вѣки бути вѣ приятельствѣ.

*

Твоѣ яснѣ очѣ, гарнѣ бровы,
Блыскучѣй виски!
И справдѣ така людина —
Красуня царска!
Про кого думати?
Про красуню Мен-Цзянъ.
Закликала мене вѣ шовковичнѣй гай,
Запросила на верхъ терема,
Проводила мене на рѣчку Ці!

*

Прошу хлопця:
Не перелазъ вѣ мѣѣ огорождѣ,
Не ламай посаженого мною дерева!
Чи стала-бъ я жалѣти?
Бою ся: люде пустѣть славу!
Хлопця можна любити,
Але ѣ людского поговору страшно.
Огъ зразокъ пѣсень жалбныхъ жѣноч-
ныхъ:

Мужъ поганый...
Городяно знають
Пѣснями натякають —
Вѣнъ не вѣважавъ...
Хто привороживъ мого красуня?
Серденько-жъ то якъ неспокоѣнѣ!
Вѣ урядницкихъ пѣсняхъ чи одахъ уряд-
ники жалѣють ся на свою важку службу то
вѣ дворцахъ царѣвъ, то вѣ далекодѣй дорождѣ по
царству.

Серце рветь ся,
Коли розъѣдаю по царству...

Выйду на сю голу гору,
Дивлюсь: чи не вгляжу батенька.
Батенько каже: Охъ!
Мой сынъ вѣдбувае службу,
Нѣ въ день нѣ въ ночи не спочивае.
Охъ, коли-бъ вѣнъ бувъ осторожный,
Коли-бъ пришовъ, не покинувъ.
Дивлюсь, чи не вгляжу матѣнки.
Матѣнка каже: Охъ!
Мой сынъ вѣдбувае службу,
Нѣ въ день нѣ въ ночи не спочивае.

Зъ непорушнымъ шаньномъ
И день и нѣчь у царя.
Въ смушесовому кожущку
Зъ боку на бѣкѣ перевалюючись,
Вертасть ся зъ дворця вѣсти.
Сторожке нѣчне ходѣня,
День и нѣчь у царя.

Доля и справдѣ неоднакова!*)

И пѣся такихъ жартовливыхъ пѣсенокъ
книги „Ши-цзинъ“, якъ на пр.: „Ой на горѣ
кущѣ, на болотѣ пенюфаръ, не бачила кра-
суня, побачила дурия“ — настуае выдѣлъ
релігійныхъ гимнѣвъ, такій, на прикладъ, оды
про бога, якъ ода VII-а ода, въ котрой ки-
тайска найвысча суцбсть своими прикметами
пригадуе еврейского Егову, а сама ода нага-

*) „Всеобщая исторія литературы“ подъ ред.
Жорша. В. III, стор. 463—470.

две псалмы, де высльвуютъ ся величбсть та
гнѣвъ найвысочо божескои суцбсти:
Грѣшныи, страшныи Шанді [богъ],
Поглядае въ-низъ зъ величбстью,
Прозирае въ своему зеркалѣ всѣ чотари кнѣ-
цѣ свѣта,

Выпускае способы для народа.
Небесныи царь, розбираючи сѣ горы,
Давъ усьому призначеня.
Небесныи царь сказавъ [царевнѣ] Вень-вановнѣ:
Нема порушеня монхъ законѣвъ — и кагята
не треба;
Небесныи царь сказавъ Вень-вановнѣ:
Ты привадивъ мене сабою свѣтлою вѣдачу!

Вень-ванъ знаходить ся въ горѣ!
Ой, свѣтитъ вѣнъ на небѣ!
Вень-ванъ то сходитъ на небо, то низходитъ
на землю,
Знаходячись то по праву, то по лѣву руку
бога.*)

Въ „Ши-цзинъ“ багато одъ та гимнѣвъ, въ
котрыхъ говорить ся про принесеня жертвъ
царями, заможными людьми. Оды були зобра-
ни Конфуциемъ при дворахъ провинціи Лу та
Чжау. Въ сихъ одахъ свѣвастъ ся про царѣвъ,
урядникѣвъ, усякихъ послѣвъ: е оды на при-
витаня послѣвъ зъ ничихъ царствъ, якъ вони
вступали до богдыханѣвъ въ дворець. Е и та-
кѣ оды, въ котрыхъ выхваляеть ся элементъ
бюрократичныи: въ нихъ выхваляеть ся пиль-

*) „Всеобщ. истор. литер.“ п. ред. Корша. В.
IV, стор. 500

ный урядникъ, що скаче скокомъ, щобы сновити приказъ свого вачалипка. Въ книзѣ „Ші-цайтъ“ є нашіт народній календарь, але такій темный, написаный въ такыхъ короткихъ та неясныхъ высловахъ, що самі китайскі коментаторы н.сзовсѣмъ однаково його wyjaśniaють и розуміють.

Са книга нѣсепь, та ще й народныхъ, має й справдѣ ведикъ вартбсть, якъ элементъ вихованя, бо у всѣхъ народѣвъ стародавня поезія вкушъ зъ исторією служила для морального й патріотичного вихованя. Въ сьому Китайцѣ спблпн зъ давними Єллинами та Євреями: для першихъ Іліяда, для другихъ Біблія служили книгами для вихованя, котре лягло въ основѣ сьогочаснои культуры Европы.

Дальшій складовій элементъ культурного тина Китайцѣвъ, систематична мітологія, мітологічний епосъ, героичный епосъ, філософія не розвилась въ Китаю. Тутъ мы бачимо пропустъ въ розвитку культурного тина, неповнбсть культуриности усѣхъ свлз людскои душѣ. Систематична мітологія та мітологічний епосъ и не могли проявитись въ Китайцѣвъ черезъ саму вроду й характеръ и саме сутя китайскихъ божествъ, абстрактныхъ, необформованыхъ, нездатныхъ по натурѣ до дѣяння усякихъ пригодъ. Нѣ китайскій Дао, нѣ геніѣ та духи неба й землѣ не мають ієстивнои исторіи, не мають усякихъ цѣкавыхъ пригодъ въ сьосму житю, нѣякому зъ смертныхъ нѣколи не показувались, не мають великого впливу непосредно на житя людныи, не грають

тиєн роль, яку вѣдбгравали въ Грекѣвъ боги Олімпса, въ Германцѣвъ боги Валгаллы. Коли Дао чує людскими ушима, бачитъ людскими очима, то якій могла бути пригода въ його житю? Вѣнъ якась мертва сущбсть, сущбстюча въ становищи спокою, а геніѣ, якъ живиовѣ силы сущбстей, навѣтъ не можуть сущбстити нарбзно вѣдъ усякихъ элементѣвъ та створѣнь. Нема въ Китайцѣвъ и єпичного героичного епоса. Въ Китаю були въ давній часы вѣины, коли ще Китай бувъ подроєлений на удѣлы, але по своѣй влаци Китайцѣ — народъ не хижій, мирный. Вони не люблять вѣины и певно не становлять героизмъ за велику достоинбсть та вартбсть и тымъ ихъ фантазія не утворила идеалѣвъ людского героизму, якій утворили Греки въ Іліядѣ, Германцѣ въ Еддѣ, Фіины въ Калевалѣ. Китайцѣ своєю натурою бльше домонтарѣ, сидуны, народъ не загонастый, любивъ сидѣти въ себе вдома, не любивъ вештатись по свѣту, розкидати свои колоніи въ чужихъ краяхъ, якъ любили се Єллыны та Финикійцѣ, бо ихъ край просторый та широкій, и землѣ въ нихъ було доволѣ, йому не доводилось стыкати ся въ чужихъ краяхъ зъ инчими народами, вѣдвойвувати въ ихъ землѣ для колонизаціи, а черезъ те й не було героичныхъ пригодъ въ житю, вражающихъ фантазію, нема й оповѣданя про такій цѣкавій пригоды, нема й героичного епоса.

Въ Китаю, якъ и въ инчихъ краяхъ далекои Азіи, не выникла й не розвилась філософія, якъ вона розвилась въ стародавній Гре-

цій. И тутъ мы бачимо пропустъ може черезъ саму натуру китайской расы, нездатнои до умогляду, до умопозирания, до абстрактного мысленя, слабкои на умноостерегания высчихъ абстрактныхъ идей, чимъ бувъ такъ багато обдарованый духъ давныхъ Грековъ. Китайскій вченій та моралісты усѣ говорятъ про разумъ, разумність. Конфуцій зве Небо Вѣчнымъ Розумомъ, котрый давъ и людямъ свѣтоносный элементъ разуму; каже, що перша повинність людей — розвивати сеі элементъ разуму, польпшувати и завершати його розвитокъ. Але сеі розвитокъ разуму Конфуцій гаразъ повернувъ на моральну стежку, на моральный розвитокъ, и говорить, що кожный чоловікъ повиненъ польпшувати свѣій розвитокъ моральности самъ въ собѣ, въ сѣмьѣ, а потѣмъ въ державѣ*). Самъ Конфуцій показавъ неохоту до выслѣду розрѣшеня высчихъ пытанъ філософіи. Въ свѣой книжѣ „Лунъ-юй“ вінъ каже: „Ты ще не навчивъ ся жати, а вже хочешь знати про смерть!“ Вінъ найменше вѣдъ усього говорить про геніевъ та духовъ, якъ взагалѣ и саме конфуціянство найменше говорить и про саму релігію, про бога, про будуще житя по смерти**). Китайскій вченій та моралісты поминули выслѣды психичной натуры чоловіка, суття, душѣ, поминули законы мысленя людского

*) „Постепенное развитіе философ. учен.“, Ор. Новицкаго, ч. 1. Друг. в., стор. 227.

***) „Исторія всеобщ. лит.“ п. ред. Корша. В. IV, стор. 499.

розуму. При багатствѣ ихъ літературы въ ихъ зовѣмъ нема логика, психологій та правдивои філософіи, засноваои на чистыхъ законахъ розуму, а не на релігій. Вони не додумались до самого сутнього въ культурѣ, до законѣвъ чистого людского розуму, котре могло-бъ допровадити ихъ до критичного погляду и на релігію Дао, и на тыхъ химерныхъ духовъ, и на ту „Книгу церемоній“, що закувала въ формы усѣ ихъ житя и не допускае ихъ до прогрессу, до поступового руху, котра показала-бъ имъ новій стежку, дала-бъ новий, свѣжѣйшій напрямокъ розвитку и довела-бъ ихъ до науки, и найбільше до наукъ природныхъ, до математики, якъ довела до сього въ Греціи експериментальна філософія Арістотеля, що проклала стежку до широкихъ выслѣдовъ въ наукахъ натуральныхъ и математичныхъ.

За те-жъ не можна зрѣвати того, що въ Китаю розвилась філософія эмпіри; що и тамъ були філософы моралісты, и було ихъ багато, такъ багато, скільки мы бачимо ихъ хиба въ одній Англіи, свѣій сторонѣ житьового практицизма, схожон въ сьому напрямку зъ Китаемъ. И справдѣ одна Англія, сеі край расы найбільше практичнои, дала въ XVIII вѣдѣ такъ багато моралістовъ. Локкъ зъ погляду свои експериментальной філософіи доходивъ до выводовъ моральныхъ, а Шэфтсбери, Мендсвиль, Гютчисенъ, Фергюссенъ, Гартлі, Болингброкъ, Честерфильдъ були моралісты-філософы. Въ тому-жъ XVIII вѣдѣ англійска драма въ творахъ Соутерна, Конгрива, Роу, Аддисона и инчихъ була морально-навчаюча.

Такий самий був и морально-навчаючий романъ того часу въ творахъ Даніеля Дефо, Свіфта, Гольдсміта [„Векфільдскій священикъ“], Фільдінга, Річардсона и вичхъ. Въ Китаю майже усѣ філософи були моралісти, починаючи зъ Конфуція, а снхъ моралістівъ тамъ було дуже багато.

Якъ мы вже сказали попереду, після книги поезій чи пісень „Ши-цзіпъ“ та літописи „Чунь-цю“, третя книга, найдавшійша въ Китаю, є Конфуцієва книга моралі „Лунь-юй“. Китайскій вчені розказують, що „Лунь-юй“ повстала зъ тыхъ замітокъ чи записівъ на бамбуковихъ дощечкахъ [на 8 дюймівъ довжини], на котрихъ записували ученики Конфуція якъ його учительскій висловы такъ и выклады въ школі. Ученики Конфуція нібы то завжди носили сї дощечки при собі за паухою. Сї записы є або загазний моральний правила, або відповѣди Конфуція на заштання учениківъ и розбираня вхъ гадокъ та думокъ, а то часто въ книзѣ провадять ся и цѣлї розмовы про мораль міжъ самими учениками Конфуція.

Мы вже коротенько згадували про моральне вчення Конфуція, про його філософскій поглядъ на мораль. Моральна завершеність въ Конфуція — то є середина міжъ розумомъ та страстями. Зъ одного боку въ чоловіка стоить розумъ, якъ высшій даръ неба, Дао, а зъ другого — натуральній страсти, котрї тягнуть чоловіка до землї, до переступаня нормальної межѣ доброго дѣяня та добрыхъ вчинківъ. Вдержуваня черезъ силу розуму тыхъ

збуренихъ страстей — є моральне завершеня чоловіка, котре відъ повиненъ розвивати и самъ въ собі, въ своій особости, и въ свѣтѣ, и въ державѣ, держачи скрѣзь усю на серединѣ, се-бѣ то въ гармонію та въ доброду порядку. Се моральне пробуваня чоловіка въ серединѣ є його призначеня и його найвысше благо. Якї-жъ блага сполученї зъ снмъ моральнымъ завершенямъ? яка нагорода за добродійне житя по вченю Конфуція? Пять благъ сполученъ зъ добродійникомъ: довге житя, багатство, спокій, любовь до самого добродійнику и щаслива смерть... И-тодѣ тѣло чоловіка поде въ землю, а душа його зійде на небо и вона буде сутявти на вѣки въ образѣ небесного якогось геяя.

Мы бачимо въ сѣй філософїи Конфуція відсутність моральныхъ высчихъ идеалівъ и евидемонізмъ. Нигорода за добро є просто таки користь, якъ и. пр. багатство та спокійне житя, мабутъ, на прикладъ таке, що добродійного чоловіка не тягати-ме ніхто по судахъ та на позвахъ.

Схоже зъ снмъ моральне вчення мы знаходимо и въ англійскихъ моралістівъ XVIII вѣку, и. пр. въ Фергюсона, Крістлі, и найбільше въ Гютчісона, та й у матеріалістівъ усякого сутівку, котрї звидили мораль на евидемонізмъ, чи догѣдне житя въ свѣтѣ, а то таки просто на користь відъ добродійнику якъ для себе, такъ и для другихъ.

Такихъ філософівъ моралістівъ въ Китаю було багато. Мы заплнимось ще на одному зъ нихъ, Мен-цзи, якъ дуже оригіальному

мыслеников. цікавому не для одного тільки Китаю. В Китаю, як державі дуже консервативній, Мей-цзи видаєть ся як великій прогресистъ и навіть радикаль. Його тогъ вчепя рвэйкій, палкій, енергічний, нагадує тогъ давнихъ пророківъ Юдей. Мей-цзи живъ черезъ сто лѣтъ пбсля смерти Конфуція и бувъ ученикомъ Цзи-св, ученика Цзендъ-цзи, а сей останній бувъ ученикомъ Конфуція, якъ записують китайскій вчепй. Д. Васильевъ въ своій праці про китайску літературу думає, що Мей цзи живъ багато таки пбзнійше пб-сля Конфуція, бо його можна читати безъ коментарівъ, такій языкъ въ його простый въ порівняню зъ языкомъ пайдавнійшихъ утворбъ Конфуція. Головні пункты його філософскоп мораль: о повстаняю мораль зъ людскоп натуры, о способахъ виховувати чловѣка морально и о неморальности урядниківъ, багатирівъ, князівъ та царівъ, котрі пригноблювали простый нарбдъ.

Въ своій філософій Мей цзи выступає зъ полемікою проти гадки декотрыхъ вченихъ моралістівъ сучасныхъ зъ нимъ, якъ на прикладъ Гао-цзи. Гао-цзи проводивъ таку думку про повстаня мораль зъ людскоп натуры, що натура чловѣка зъ-роду нѣ добра нѣ зла, що натуру можна зробити и доброю и злою, що людска натура вѣдносно моральности схожа на вербу, зъ котроп роблять миски: такъ само и зъ натуры людини добувають гуманность та правдивость. Въ свѣгъ поглядѣ мы испаче чуємо думку англійского філософа XVIII вѣку, Локка, котрый потбгъ, ббльше

якъ черезъ 2000 лѣтъ, виявивъ таку саму думку, що моральность не природжена въ чловѣка, якъ вѣчого нема въ людскоій душі природженого; моральность въ чловѣка є елементъ придбанный въ житю вѣдъ знадбрънихъ житьовыхъ впечатківъ та знадбръного досвѣду. Сію думку держалось багато моралістівъ англійскихъ. Сю думку наслѣдувавъ и знаменитый Вольтеръ, котрый говорить, що моральность не природжена въ людей, що нема властиво нѣ абсолютного добра, нѣ зла, бо що на свѣтѣ въ одного народа вважаєть ся за добро, — въ другого те-жъ саме вважаєть ся за зло.

Мей-цзи держить ся тією думки, що людска натура має зъ роду потягъ до гуманности и правдивости, коли чловѣкъ вчепяє зло, робить злочинки, то се не зъ причини його матеріялу. Вѣсь люде зъ роду, каже вѣпъ, надарованй свѣвчутямъ, соромомъ, пошануванямъ, гуманностью, правдивостью, звичайностью та розумомъ: се все не прийшло до насъ зъ-надвору, а воно въ насъ самихъ. Низкшбсть буває вѣдъ того, що люде не можуть покористуватись часомъ своимъ матеріяломъ. Нарбдъ въ урожайный годъ буває моральнійшій, добрый, а въ неурожайный буває лихий, неморальный. Зъ сього пѣякъ не годить ся виводити, що Небо поклато неоднаковбсть въ натурѣ чловѣка. Зъ ячменю все вродить ячмѣвъ, хочъ часомъ виходить неоднаковый чи вѣдъ ґрунту, чи погоды, чи догляду. Коли въ людей смакъ, слухъ, зрѣня однаковій, не вже жъ серце въ нихъ неоднакове? Ще Лун-

цян [давній філософъ] казавъ: коли хто робить черевикъ, хочъ и безъ мѣрки, все такъ зробити черевикъ, а не кошпикъ...

Сей поглядъ Мен-цзи на природженість въ людей идеи добра та правдивости дуже схожий зъ поглядомъ лорда Шаттебері, англійського мораліста XVIII вѣку, котрий доказувавъ, що идея добра й доброй моралі природжена въ людей, якъ идея высочей краси.

Виходячи зъ свого принципа моралі, якъ вкладеної зъ-роду въ людську натуру, Мен-цзи доходить до тієї думки, що всѣ люди однакові й рівні, що скорбъ повинна бути братерська любовь, вѣдъ выступає ревнимъ оступникомъ за народъ и оборонцемъ права народа проти усякихъ правителівъ, удѣловыхъ князівъ та, якъ можна думати, губернаторівъ, а потімъ и самихъ царівъ, выступає зъ ревністю, зъ запаломъ давнихъ пророківъ Єрусалима. Всѣ люди рівні, тільки вони роздѣляють мѣжъ собою усяку працю, тільки зайнятія ихъ не однакові, вѣдъ того виходять люди великі й малі. Правитель й царъ не шанують народа, пригнобляють його, загадують робити на себе, самі живуть въ великій роскоші та въ догодѣ и навѣтъ обдирають народъ на свою користь, — каже Мен-цзи. „Коли въ панівъ на кухні соковиті мяса, на стайні ситі коні, а народъ має нужденний вѣдъ голоду видъ, а на поляхъ валяють ся трупи людей, пропавшихъ вѣдъ голоду — хіба се не все одно, що стати въ-купѣ зъ дикими звѣрами на поїданя людей? Коли звѣры поїдають одинъ другого, то й то гідко

людямъ дивитись; коли-жъ правитель, якъ батько народа, сполучаєть ся зъ звѣрами для пожирания людей, — якъ же на нього вважати якъ на батька народа?... Въ правителя грають музики; въ народѣ, почувши гукъ дзвонківъ та барабанівъ, тоны флейтъ та дудокъ, говорять одинъ до другихъ, хватаючи слабою головою та насупивши бровы: „Якъ нашъ начальникъ любить музики! А на вѣщо вѣдъ довѣвъ насъ до такої бѣды? Батько не бачить ся зъ сыномъ, браты, жѣнки, дѣти розкидані, розлучені... Коли не знати бережності до того, що свиней та свиной будуть годувати такою стравою, яку вживає чоловікъ; коли не пускати хлѣбъ зъ коморъ тоді, якъ трупи вѣдъ голоду будуть валятись по дорогахъ, — хіба-жъ се не все одно, що, заколовши чоловіка, сказати: Се не я [заколовъ], а орудя! Тепершній князъ беруть усе въ народа, якъ розбишакъ!“

Мы не можемо не зауважити, що сей тонъ Мен-цзи проти панівъ, правителівъ дуже пригадує рѣзкій та правдивий тонъ парфкаія та докору нашого Іоанна Вашеньского, котрий такъ само докорявъ польскимъ та й нашимъ покатолическимъ панамъ XVII вѣку за пригнобленя простого народа, за те, що вони водять навѣтъ своихъ слугъ въ шовкахъ та састахъ, а зъ мужиківъ здирають останню свитю; що въ панівъ скривъ трѣщать вѣдъ таларівъ, а мужики вѣдъ голоду пухнуть.

„Теперь, каже Мен-цзи, правитель любить вбивати народъ, а тимчасомъ народъ всього дорожче, після нього стоять духи зе-

мль [ше-цзи], а вже ажъ потѣмъ царь...“ Такии самизъ рѣзкимъ тономъ Мен-цзи говорить про удѣловыхъ князѣвъ та й самыхъ царѣвъ. „Дорогоцѣностей въ царя три: земля, народъ и праворядъ. Е податъ полотномъ та шовкомъ, е податъ хлѣбомъ, е податъ натуральною повинностью. Царь, вымагаючи одну, вдкладае двѣ другі; коли-жъ вѣсь вымагае двѣ разомъ, то будуть пропащій вѣдъ голоду, а разомъ при вѣсхъ трѣохъ батько розлучаетъ ся зъ сномъ. Народъ дорожче вѣдъ усього... Добре правуваня не такъ принадлежуе народъ, якъ добра просвѣта.. Добрий праворядъ наводитъ на народъ тѣльки страхъ, а добру просвѣту народъ любить... Теперъ усѣ правитель люблять вѣвати народъ... Древній царь, помыляючысь, поправлялись, — тепершій уцертостоятъ въ своихъ помылкахъ... та ще й выгадуютъ для себе оправданя!“

Разъ Мен-цзи сказавъ Сюань-вану [цареву]: „Якъ бы хто небудь зъ урядникѣвъ, доручивши свою жѣнку й дѣтей другому, поѣхавъ вандрувати, а вернувшись, знайшовъ ихъ голодными й холодными, — що имъ робити?“ Царь вѣдказавъ: Покнута! — „Коли начальникъ урядникѣвъ не справить ся зъ ними — шо робити?“ Прогната [начальника]! „А коли буває въ царствѣ не впорядковано?“ Царь глянувъ на-право й на-лѣво и завѣвъ розмову про щось ниче...

Сюань-гуиъ разъ пытавъ Мен-цзи про те, якій повиненъ бути первый міністеръ. Мен-цзи пытае: „Ты про якого министра пытаешъ? Про того, щѣ веде свѣй родовѣдъ вѣдъ твоихъ

значныхъ родичѣвъ, чи вѣдъ сторонньою побѣчною фамілію? Коли царь черезъ мѣру провинить ся, то родичъ міністръ його всовѣщуе, а коли царь не слушае неодноразныхъ вговорюванъ, то скидае його зъ престола... Якъ міністръ — не родичъ, то самъ оступасть ся. Коли царь вважае на своихъ вельможъ, якъ на свои руки та ноги, то й вельможѣ будутъ вважати на нього, якъ на свое черво та сердце; а коли вѣсь буде вважати на нихъ, якъ на собакъ та копей, якъ на грунтъ та траву, — то й вельможѣ будутъ вважати на нього, якъ на разбѣйника.“

Такъ говорить Мен-цзи, той самый, шо говорить въ другому мѣсци свои книги: „Безъ царя та батька значать ся бути птицею та звѣремъ.“

Такии рѣзкимъ тономъ Мен-цзи говорить и про бюрократѣвъ та урядникѣвъ: „Теперъ тѣ служащій въ царя, котрі говорятъ, шо вони розширяють царство своего царя и сповняють скарбъ, вважають ся довѣрными министрами, а въ давню давнину ихъ звали народными розбѣйниками... Тѣ, котрі говорятъ, шо вони могутъ добути спблникѣвъ своему цареву для выграня побѣдъ, теперъ вважають ся чесными министрами, а въ давнину ихъ звали народными розбѣйниками... Той, хто каже: я здатный розставити вѣйско, здатный воювати, — той найбѣльшій переступникъ; коли царь любить гуманность — то не може мати ворогѣвъ въ свѣтѣ.“

Мен-цзи дуже поважае чинъ вченого мужа и ставитъ його трохи не вѣ-рѣвнѣ зъ царемъ: „Му-гуиъ [богдоханъ] часто бачивъ ся

зъ Цзи-си [вченимъ], але обидавъ ся, якъ той спытавъ його, чи можливе прятельство царя зъ своимъ пбдданімъ? Цзи-си — каже Мен-цзи — мавъ право завдати таке пытаня: „По чиву ты — царь, а я — пбдданий; якъ же менѣ осмѣлитись дружити ся зъ царемъ? По достоїнности жь ты повиненъ служити менѣ; якъ же ты можешь дружитись зб мною?...“*)

Якъ бачимо, сей моралістъ філософъ наговоривъ въ своій книжѣ багато такого, чого не тбльки цензура въ Россіи, але й де инде нѣякъ не пустила бъ въ свѣтъ, а самого автора заслала-бъ туды, де козакъ роги правлять. Въ Китаю, въ сьому нббы страшенно консервативному царствѣ, вышло зовсѣмъ инакше. Книга Мен цзи завсдена въ китайскій школы, якъ школьна книжка, на-рбвнѣ зъ Конфуціевою книгою чи катихизисомъ „Да-сьо“, котрый є частина книги моралѣ „Ли-цзи“, припущена якъ предметъ на испытахъ на дипломъ вченоп степенѣ. Богдыханъ Шень цзунъ данъ Мен-цзи доживотній титулъ князя Цзоу, а потбмъ пошанувала його въ храмѣ Конфуція на-рбвнѣ зъ святымъ Янь-цзи, а за Вень-цзупа його признали рбвнимъ зъ самимъ Конфуціемъ, се-бъ то канонізувала його, якъ святого. И справдѣ китайска культура дуже вже оригінальна!

Ся книга Мен-цзи завсдена въ школы и разомъ зъ Конфуціевымъ катихизисомъ перша дасть ся въ руки школярямъ, якъ офіціально

*) „Всеобщ. исторія літер.“ и. ред. В. Корша. В. IV, ст. 520—530.

взнана; але се въ Китаю не дивна рѣчь, бо конфуціянство ще попередъ Мен-цзи взяло на себе завданя: морально виховувати народъ и навѣть самого богдыхана и увесь праворядъ, такъ якъ богдыханъ и його урядники повиннн жь мати й знати свои обовязки. Въ Конфуціевою катихизисѣ мы знаходимо таке мѣсце: „Починаючи вбдъ императора и до простоп людини усѣ повиннн въ просвѣтности себе покладати грунтъ. Коли царь шанує старшихъ людей, то й народъ пбдвесьшить ся до шануваня батькбвъ та матерей... Того, чого не любившь, тобъ тобѣ робили высчї, самъ того не роби низчимъ. Тбльки чоловікколюбный царь може й мае право засылати людей на выгнаня.“*)

Само по собѣ, що Мен-цзи тбльки багато рѣзкѣйшимъ и выразнѣйшимъ тономъ высловивъ тенденцію Конфуція. Одиначе знайшовъ ся одинъ богдыханъ, котрый спротививъ ся філософіи Мен цзи. То бувъ Хун-ву, що вышовъ зъ монашввськихъ послушникбвъ. Познаючись шсь зъ книгою Мен цзи вже тодѣ, якъ сѣвъ на престолѣ, вбнъ збуривъ ся, розгнѣвавъ ся и звелѣвъ выкинути їь зъ школѣ. Але всѣ вчені спротивились такої обидѣ свѣтому вчителю, котрого вони шанували, якъ святого. Почали ся протесты, трохи не бунты. Вчені полѣзли въ дворець богдыхана. Розлютованный императоръ, не хотѣвшій нѣчого й слухати, звелѣвъ дворовбї сторожи стрѣляти на кож-

*) „Всеобщ. исторія літер.“ и. ред. В. Корша. Вып. IV., ст. 506.

ного, хто тільки прийде зъ протестомъ. Але й се не налякало вченихъ; були навіть виваншій жертвы. Въ кінці всього приїхавъ самъ міністръ до дворової брами зъ протестомъ и приївзъ собѣ готову домовину, щобъ лягти въ неї, якъ його сторожа вбѣ. Хун-ву мусѣвъ взяти назадъ свѣй приказъ про вынятокъ зъ шкбльного курса книги Мел-цзи.

Разомъ зъ розвиткомъ поезіи та філософії въ народівъ, почавшихъ самостійну культуристь, звичайно розвивають ся висшія за релігією ступінь: поезія лірична, драма, а потімъ поема або повість.

И въ Китаю розвилась драма, якъ розвила ся вона и въ давнихъ Греківъ. Тільки въ Еллінівъ драма й театръ, якъ звѣсно, виникли зъ еллініского богослуження, дуже драматичного, а грецькі храмы були прототипами пізнішого еллініского театру. Тимчасомъ въ Китаїцѣвъ богослуження зовсѣмъ не має драматизму, а геніи, духи та й тѣни Конфуція та вивчѣхъ вченихъ не годягъ ся для драми, а хіба для легенди. Въ китайській літературѣ не можна вислѣдити початкового зародку драми та театру. Давній еллінізмъ бѣльше бувъ погоджаючий для драми та театру, нѣжъ конфуціянство. Конфуціянство, хочъ воно й не релігія, але неваче заступило мѣсце релігії, бо выступило зъ моральністю, правда, не такою, яка була въ Візантії, котра поглядала на театръ, якъ на рѣчь нечиставу, и вбила його зовсѣмъ, а все-таки конфуціянство и теперъ вважає на театръ, на драму, на романъ, якъ на рѣчь неважлаву, легковажну й логководушну. Тимъ то

література китайська навіть не вдержала й не зберегла для памяти іменя авторівъ стародавніхъ драмъ та повстей. И теперъ въ Китаю урядові люди не дуже поважають театръ, хочъ тихъ театривъ въ одному Пекинѣ 13, а трупивъ акторивъ 150, и самъ богдоханъ держить при своєму дворѣ два театри, а народъ дуже любить театръ, зъ охотою йде на спектакль. Одначе, якъ заєвняє д. Васильєвъ, тепершній китайскій вчені думаютъ, що нѣхъ театръ є протягъ и розвитокъ китайскихъ класичнихъ часивъ та давнихъ звичаивъ. Въ найдавнішихъ китайскихъ книгахъ вже згадуєть ся про пантоміны та про танцѣ, де виступаютъ тавцюрнеты, узброєній алебардами, або зъ крилами на плечахъ. Початокъ театру въ Китаю одначе вѣдноєть до VI. вѣку по Христовимъ рѣдвѣ, тимчасомъ якъ китайська повість дуже давня. Вже зъ початку IV. вѣку по Христвъ появились книги повствярскѣ, исторіи про духивъ, щось схоже на мітологію вичивъ народивъ, а ще раніше, може ще до Христ. рѣдвѣ, появилась книга Лю сяна: легенды чи исторіи значныхъ святыхъ. Повість въ Китаю виникла зъ легендъ та казокъ. Література драматична та белетристична въ Китаю дуже широка и що всего цѣкавіше, своя, національна й самостійна, анѣ на одиу крапельку нѣ звѣдѣла не перейнята. Китайскій драмы та романы, на нашъ сьогочасний поглядъ, бѣльше романтичній, нѣжъ реальній, хочъ и въ нихъ дуже вѣдѣваетъ ся часами характеръ и моровы реальній, характеръ китайской расы, вѣ звичаивъ, такъ що

д. Васильєвъ каже, що Китай та Китайцївъ найльше можна знати не зъ конфуціянскихъ усякихъ книгъ, не зъ звичайного живого наглядю надъ ихъ житямъ, захованимъ и потайнимъ, а зъ драматичнои літератури та зъ романовъ, въ которыхъ часомъ описують ся и сцени при дворѣ богдыхана, и роскошній палаты мандариновъ, и ихъ домашно житя, и ихъ поровы, и ихъ розмовы, описують ся доволѣ реально и темнѣ закутки великихъ китайскихъ городовъ, и житя купцївъ та мѣщанъ, и навѣть авторы засягають и въ сферы буддійскихъ монастырївъ. Подасмо коротенькій змѣстъ однеи найбільше любимои и популярнои въ Китаю драмы „Сі-сян-цаі“ чи „Исторія заходнього фалсея“. Ся драма чи оперета зъ пѣснями, якъ записиваютъ, коли порівняти її зъ европейскими драмами та оперетками, така вдатна сюжетомъ та живаюстю и цікавою дѣю, що її можна поставити рядомъ зъ льшними драмами въ Европѣ. Отъ її коротенькій змѣстъ:

Удова одного міністра, після його смерти, вертаєт ся до дому зъ чужими и везе зъ собою його тѣло въ домовинѣ. Зъ всю їде и її молоденька та гарненька дочка. Въ дорожѣ удова забадикає на почівку въ одинѣ буддійскій монастырѣ, де звичайно для подорожнихъ заведѣн даєт ся кбмата. Удова зъ дочкою зайшла заходню частку монастырскои кумирнѣ. Въ той часъ молодой бакалавръ зайшовъ въ монастырѣ и черезъ не добре причиняніи дверѣ заглядѣвъ молоденьку дочку. Удова чогось загалясь въ монастырѣ на якийсь тамъ часъ. Краса молодои дѣвчини такъ

вразила бакалавра, що вбѣи самъ заразъ переходить ва житя въ монастырѣ и займає кбмнату за стѣною садка, котрый прилягавъ до покоївъ красунѣ. Несподѣвано якийсь страшный розбѣйникъ довѣдавъ ся, що проѣзжає дуже багата пацѣ и стала на вѣдпочиноє въ монастырѣ та ще и везе зъ собою дочку красуню. Розбѣйникъ зѣ своєю ватагою назадає въ ноци на монастырѣ, облягає його кругомъ и домагаєт ся въ удовы, щобъ вона выдала за нього за-мѣжь свою дочку. Вдова зъ одчаю оповѣщає: хто спазе вѣдъ розбѣйника її дочку, за того вона выдаєт її за-мѣжь таки заразъ. Бакалавръ вызвавъ ся на се небезпешне дѣло. Въ околиця монастыря стоявъ зъ урядовымъ вѣйскомъ його приятель. Вѣиъ потайно посылає до нього черезъ одного ченця записку. Приятель налинувъ въ одну мѣт зъ вѣйскомъ, прогнавъ розбѣйника и вызволивъ удову зъ дочкою. Тымчасомъ молода дочка вже встигла познайомитиє зъ бакалавромъ и гаряче закохалась въ нього. Теперь, якъ прийшлоє сповнити свою обѣцянку, вдова каєт ся, що похопилась, и рекомендує своій дочкѣ бакалавра не якъ жениха, а якъ брата. Молодіи зъ одчаю страждають, побивают ся, але потѣмъ потай вѣдъ матери знаходять способъ стрѣчатиє и бачитиє мѣжь собою. Нѣгде було дѣтисъ удовѣ, и вона въ кбнець усього мусѣла згодитиє на весѣля дочкы зъ бакалавромъ.

Въ Китаю багато є драмъ, переробляныхъ зъ китайскихъ романовъ та повѣстей, якъ робить ся и въ насъ въ Европѣ.

Въ китайскихъ повѣстяхъ багато романтичного елемента, багато страшного, чарбвничого; усякй чуда, талисманы, убійники, лицарѣ та розбійники грають въ нихъ велику роль. Найпершій герой въ ихъ повѣстяхъ докончне выставляеть ся хатрымъ, розумнымъ, але вченимъ. Вѣнъ повиненъ выдержати испытъ на экзаменѣ въ Пекинѣ и написати экзаменный испытъ, чи звичайну старомодну хрѣю, якъ можна лѣпше. Безъ сього герой бувъ бы збавлений самыхъ сутныхъ прикметъ романничного героя. Такъ въ повѣсти „Морскій ярмарокъ“ студентъ попадае на оданъ островѣ, заселенный драконами. Драконы мали й своего царя. Студентъ сѣвае пѣснѣ передъ царемъ и читае йому свою хрѣю. Царевн такъ сподобалась та хрѣя, що вѣнъ выдавъ за нього свою дочку. Въ романѣ „Шуй ху чжуанъ“ повно усякихъ чудъ та розбійникѣнъ, але чимъ новѣйшій романъ, тымъ менше въ нихъ чарбвничого елемента, тымъ бльше вони реальнй. Въ самому лѣпшому и реальнѣйшому романѣ „Сонъ въ красному теремѣ“, що появилъ ся въ минувшому вѣку и написанный, якъ думаютъ, однимъ зъ князѣвъ, видно ще засновокъ романтичный. Герой сього романа Бао-юй, гарный, розумный, але трохи вередливый, то не въ мѣру добрый, то лихй, веде свой родовѣдъ вѣдъ того камѣня, котрый въ давню давнину, ще въ часѣ сотвореня свѣта, Нюй-ва розтопила, щобъ залити дѣрка въ небесному горизонтѣ та полатати деякй прорѣхы на земли. Зъ камѣничкомъ въ ротѣ, се-бъ то зъ талисманомъ щастя, родивъ ся

Бао-юй, и якъ тѣлькы вѣнъ выспнувъ зъ рота сей камѣничкѣ, заллцуючысь до красунѣ Липь, добра доля його покянула. Окрѣмъ звичайныхъ повѣстей въ Китаю дуже багато неогричныхъ романбвъ, такъ що майже уся китайска исторія ажъ до минеков династїи стала сюжетомъ сихъ романбвъ. Є въ Китаю й не дуже моральнй романы, якъ и. пр. „Троянда въ золотому кухлѣ“. Отъ коротенькїй змѣтъ сього романа: Разъ въ Шань-дуиѣ заможный буржуа Сї мнѣ-цїнь вертавъ ся зъ веселон бесѣды до дому. На дѣрозѣ несподѣвано його вдарила по носѣ завѣса коло дверей одного дому. Вѣнъ оглянувъ ся, дивить ся — стоить красуня Пань цїань-лянъ, жѣнка хлѣбодекаря. Вона не любить своего чоловічка цекаря и вже разъ пробувала заманити до себе його брата. Сї мнѣ-цїнь закохавъ ся въ красуню и хоче зъ нею познайомитись. Вѣнъ знайшовъ собѣ помѣшанцю, подкупивъ її в намовивъ, щобъ вона запросила ихъ обохъ разѣмъ до себе на обѣдъ. За обѣдомъ Сї мнѣ-цїнь поначе-бъ то неумышене пускае пѣдъ стѣлъ палички, котрыми вѣнъ страву, нахпляеть ся, щобъ ихъ дѣстати, и въ той часѣ хапае малесенькїй пѣжки красунѣ и даеть ихъ. Красуня не спротивилась... Швидко пѣсля того все мѣсто вже знало про тѣ штучки, само по собѣ окрѣмъ тѣльки самого чоловічка красунѣ. Уличнй хлопчиска вже сѣвають про сей скандаль пѣснѣ на улицяхъ и смѣють ся зъ мужа красунѣ. Мужъ, довѣдавшись про владу своей жѣнки, иде до Сї мнѣ-цїня, кидаетъ ся на нього, але Сї мнѣ-цїнь давъ йому такого

штовхава, що той швидко й богу душу віддав. Надь мертвими відправляють похоронъ буддійскій ченць хошаны. Приходить невтїшна удовиця. Ченць задивляють ся на неї, читають и перекручують слова, а одинъ молодой чернецъ, замїсць того, щобъ выбивати прачемъ тактѣ похоронной пїснї по подушечцѣ, помыляєть ся и бѣе прачемъ по лыспнї свого пугмена. Сї минь-цїсви удалось відкупитясь вѣдъ поліції за смерть мужа и красуня Пань-цїнь-лянь стала його жвикою, у котрого перша жвика тодї вже вмерла, але була ще жана друга. Пїсля того Сї-минь-цїнь мавъ ще два романы зъ красунями. Сї-минь-цїнь розпочинає пїсля сього всего ще одну нову пнтрязку. Вбїзъ закохавъ ся въ красуню Лі-пін-єрѣ, жвїку свого приятеля, непросипленого цявюгв. Тымчасомъ самъ Сї минь-цїнь попавъ пбдъ судъ. Дѣя дѣеть ся въ XII вѣцѣ нашон еры. Мандаринъ Цай-цїнь, до котрого часто вѣдивъ Сї-минь-цїнь и дававъ йому хабарѣ, попавъ въ неласку ряду за свои зловжитки. Пбдъ судъ пошавъ ся за хабарѣ и Сї-минь-цїнь, а тымчасомъ поки вбїзъ позывавъ ся, його коханка вийшла вже за мбжь за фармацевта. Сї-минь-цїнь якось выкрутивъ ся вѣдъ суда и зновъ почавъ приставати до красунї. Дбзнавшнєсь, за кого вийшла за-мбжь його красуня, вбїзъ наймає якихь шарлатанбвъ и засылає ихъ до фармацевта. Шарлатаны чепляють ся до бѣдного фармацевта, кажуть, що вони давнї його знайомї, навѣть його приятелї, що вбїзъ позичавъ колись давно въ нихъ грошї, забувъ про тї довги

та й не віддавъ. Слово за словомъ, и фармацевтъ, розсердившнєсь за такую наглу причету, поповнїв ихъ. Вони потягли його въ судъ позыватнєсь. Шарлатаны наставили въ судѣ пбдкупляныхъ свѣдббвъ [що буває теперъ и въ насъ; — въ насъ звичайно пбдкупають убогихъ жидкбвъ]. Судъ присудивъ фармацевтовн заплатити довги, ще й выбити його бамбусковими палцями по пятахъ. Його жвїка теперъ и знати не хоче такого безчесного мужа и переходить безъ сорома до Сї-минь-цїня.. Въ кбнєць усього зъ Сї-минь-цїнемъ трапилось те, що зъ приномъ Мора въ романѣ Альфонса Доде „Набобъ“. Вѣдъ своихъ пригодъ кохання безъ перестанку вбїзъ пбдупавъ на здоровлю. Одинъ хошанъ-чернецъ давъ йому пцлюль, але якъ пцлюль вийшли, то й самъ Сї-минь-цїнь віддавъ богу душу... Сей романъ дуже нагадує то принца Мора у Альф. Доде, то звѣснї Ловеласовї походеньки та пригоди „Жиль-Блаза“ въ романѣ французского романиста XVIII вѣку Ле сажка. Зъ сього романа мы бачимо, що Китайцѣ додумались и до реалїзма въ беллетристицѣ, та ще й самї, безъ сторонньої помочи. Є въ китайскбї літературѣ навѣть порнографїчнї утвори, якъ н. пр. „Дорогоцїнне дзеркало“, змѣсту котрого не можна навѣть передавати. Багато китайскихъ повѣстей та романбвъ переложено на европейскї мови.

Видѣль зїричнои поезїи въ Китаю дуже шарокїй. Китайска література почала ся до Христового Рбдза и протягуєть ся безъ перестанку до нашихъ часбвъ; само по собѣ, що

китайскою поезію скупала ся велика масса. Ліричнихъ поетівъ въ Китаю цѣль тысячъ. Ліричній окремий творы поетівъ звичайно бувають невеличкій, коротенькій, рѣдко доходятъ до одной сторбики листка книжного. Є въ китайскоій літературѣ й поемы [фу]; вони писані зъ де-большого безъ рими, по нашому — бѣлыми вѣршами. Одною зъ першихъ поемъ сього ряду вважають ся поема Вань-гу „Двѣ столицѣ“ [Лян-ду-фу]. Въ неї обписуєть ся змаганя двохъ Китайцѣвъ про те, котра столиця лучча: чи стара, захдняя, чи нова, схдняя. Кожный зъ нихъ выставляє переважність своєї столицѣ: вѣ мѣцевѣть, вѣ выробы, выгоду мѣцевѣсти для обороны цѣлого краю. Ся поема має характеръ дидактичній и обписуючий. Є навѣть одна поема, въ котрой обписано зруйнуваня богдыханского дворца въ околицяхъ Пекіна англо-французскимъ войскомъ за Наполеона III. Въ деякихъ поемахъ обписують ся принесеня жертвъ, хлѣборобство, вловы, вандрѣвки, дворцѣ, рѣчки, оксаны и т. д. Китайскій поемы — та-жъ сама лірика, тільки докопечне написана зъ передимъ прозавчимъ словомъ. Мѣжъ поетами є навѣть одинъ императоръ мпнувшего вѣку, Цян-дунъ; въ своій поемѣ вѣдъ обписавъ столицю Манчжуріи Мукденъ. Але мѣжъ китайскими поетами нема высокыхъ талантѣвъ, навѣть нема такого, якъ перскій Гафизъ. Въ Китаю за першу прикмету поетичныхъ утворѣвъ вважають ся звѣсныи стиль, тільки не по правилахъ Цицероновои красномовности та риторикѣ Буало, а по своихъ споконвѣчныхъ риторичныхъ

формахъ. Тымъ то въ Китаю за поетичніи утворы вважають ся усякы добре написані богдыханскій указы, урядницкій доклады, дипломы, адресы, листы, промовы надъ помершими, проповѣди въ храмахъ и т. д. Ся усь утворы, вкупѣ зъ вѣршами, усь чисто, навѣть найдрбнѣйшій, збраній до-кupy и складають преведлѣкы томы. Зъ вытягѣвъ зъ нихъ потѣмъ складались хрестоматіи, такы якъ и въ Европѣ. Перша така хрестоматія складена въ VI. вѣку пѣсля Христ. Рѣздва наслѣднимъ принцомъ Чжао-минь-тай-цзи. Ся збривка такы великы, що на прикладъ хрестоматія, складена за династіи Танъ и Удай вѣдъ 620 до 670 р. пѣсля Христ. Рѣздва мѣстять ся въ 50 томахъ. Хрестоматія вѣдъ 1744 р. до 1810 р. мѣстять ся въ 16 томахъ та 96 книжкахъ.

Останними мѣжъ елементами культуры, зъ котрыхъ складають ся культурный типъ націй, є наука въ самому широкому розумѣню, а потѣмъ ерптика. Въ Китаю розвилась наука доволѣ широко, але трохи одвобѣчно. По силѣ творчости духа, по высокости змѣсту китайска література не може стати рядомъ зъ давними класичными літературами Греції та Рима, — каже д. Васильевъ, котрый проживъ десять рокѣвъ въ Китаю и основно вывчивъ и знає китайску літературу, — але, каже вѣдъ, воца перевышше ихъ обсягомъ и усяковостью зацеплящихъ въ неї сюжетѣвъ. Те-жъ саме можна сказати, прирѣвнюючи вѣ до літературъ мусульманского свѣта або середньо-вѣкового періоду усьхъ захднихъ европейскихъ народѣвъ. Тільки въ порѣвнаню

їв до одної найновїйшої літератури, вь котрій науцї та критицї дано тако шановне мїсце, китайську літературу прийдець ся поставити вь одинї рядї зь літературами стародавнього укладу, бо вона вь головнихь начеркахь виявляє вь собї тїльки розвитокь тїхь елементів, котрі мы бачимо ще до початку нашої ери. Не можна сумнїватись, що вь недалекой будущинї китайська література збагатить ся й поновить ся вь хвиляхь європейскої мисли, європейского знаня и духу. *)

И справдї наукова література вь Китаю дуже широка на обсяг, хоч и не глибока на зміст. Исторична література розвилась безь мїри вь ширину. Маса историчнихь науковихь творівь може мати своимь обсягомь переважидеть навїть надь историчними творами та вьслїдами нїмецьких историківь, котрі вь жартї у нас звуть ся „чудовими“. Вь Китаю прийдець ся ихь назвати десятичудовими та й сього буде ще мало. Нї одна наука вь Китаю не розвилась такь широко, якь исторія. Китай живє историчнымь життямь, якь пишуть лїтописи, 4000 роківь. Историчнї оціцїяльнї записи почали ся при дворахь богдыханівь та князївь дуже давно, и до нашихь часівь скупила ся сього историчного матеріялу сила, по правдї сказати, вражающа.

Першу историчну книгу, або лївише лїтопись Китая, написавь Конфуцїй. Вона зветь ся

*) „Всеобщ. истор. литер.“ ч. ред. В. Корша. В. III., ст. 426.

„Чунь-цю“ и була написана гїерогліфами на дощечках на 2 футы довжини. Конфуцїй починає їв зь найдавнїйшихь часівь, зь исторїи удїла Лу, де вінь збиравь дворовї записи, а потїмь збиравь лїтописи й вичахь удїловь и звївь ихь до-купи вь одній книзї. „Чунь-цю“, перша лїтопись Китая, якь пишуть, трохи суховата, бїльше перелїчка царївь та историчнихь подїй. Протягомь книги „Чунь-цю“ є дальша исторія Китая „Шу цїзїнь“, такь само написана Конфуцїємь, якь думають китайскї вчені. Се вже исторія Китая вдї давнихь царївь, Йо й Шуня, котрі вважають ся вь Китаю за святихь. Окрїмь историчнихь осібь та подїй зь додачю усякихь легендарнихь исторїй, властивихь давнимь лїтописамь, вь сїй исторїи вписанї полїтичнї статїи и навїть моральнї навчающї трактати. Сї двї историчнї книги, вкупї зь „Шї-цїзїнь“ та „Чунь-юй“, та зь катехизисомь Конфуцїя „Да-сїо“, положенї вь основу китайскої прозвїты и китайского свїтогляду, котре звичайно зветь ся вь нась конфуцїянствомь. Пїсля сїхь утворївь зьявивь ся вь Китаю и свїй Геродоть: то бувь Си-ма-цянь, котрий вважаєть ся вь Китаю за першого историка, за батька китайскої исторїи. Його исторія зветь ся „Шї-цї“. Але зь нашого європейского погляду исторія Си-ма-цяня, дуже цїкава сама по собї, ще не може назватись прагматичною исторїєю: на неї можна вважати бїльше якь на исторїю вкупї зь збірниками трактатівь про китайську культуру. На першому мїсци вь неї вписанї біо-

графія імператорівъ вѣдъ 140 року до Христ. Рѣдва. потѣмъ идуть генеалогічній й хронологічній таблицѣ, потѣмъ наступаютъ видѣлы про музику, мѣру, годові змѣны, жертвы, податѣ, монету; за сѣмъ идуть исторіи значныхъ княжихъ фамілій, Конфуція, біографія вельможъ, високихъ урядниківъ, філософівъ, приводцівъ вѣйска, и т. д. Исторія Ся-ма-цзяня є офіціална исторія Китая. Цѣля Си-ма-цзяня офіціалну исторію хиньскои династіи писавъ Бань-гу такимъ самымъ методомъ. Кожна династія богдыханівъ мала свого двѣрскои исторіографа, кожна династія має свою исторію Усѣхъ династіи було 19 и про кожду написана офіціална исторія. Сихъ офіціалныхъ исторій 24 и вони складають ся зъ 100 томівъ и зъ 800 книжокъ. Сіи офіціалні исторіи лягли въ основу трьохъ енциклопедій, складенихъ по приказу богдыханівъ. Теперѣшня наууча въ Китаю династія завела „вченый комитетъ“, котрый въ 1767 роцѣ зложивъ протягъ сихъ трьохъ енциклопедій до кѣнця пануваня міньскои династіи. Сей самый комитетъ выдавъ три енциклопедіи теперѣшньої династіи. Сіи усѣ енциклопедіи складають ся зъ 124 томівъ въ 872 книжкахъ!

Окрѣмъ сихъ здоровенныхъ историчныхъ праць є ще й историчніи коментарѣ на давній лѣтописи. Цзо-цю-мінъ написавъ коментарѣ на Конфуцієву лѣтописъ „Чунь-цю“. Въ XI. вѣку нашои еры вченый Сима-гуанъ провѣвъ далѣ його працю, написавши исторію зъ коментарями, починаючи вѣдъ 400 року до Христ. Рѣдва и довѣвши її до 959 року. На сі пра-

цѣ зробили ще приставки вченый Чжу-цзи й инчї, міньскій вченый Чень-жень-сі давъ сѣмъ працямъ останню редакцію. На підставѣ сихъ историчныхъ праць зъ деякими выяснєнями, вченый Гунъ-цзянь-ганъ-шу-Майля написавъ свою исторію Китая въ 12 томахъ, котрою найбільшо користують ся европейскій вчені для вывченя исторіи Китая. Окрѣмъ того є ще компілятивнї исторіи декотрыхъ династіи, зведенї зъ лѣтописей та офіціалныхъ исторій, якъ н. пр. книга „Гши“, складена вченымъ Ма-су; є вкороченї исторіи, якъ н. пр. вкорочена исторія зроблена за приказомъ богдыхана Цзянь-луна. Само по собѣ, що историчніи праць китайскихъ вченыхъ бѣльше фактичній або компілятивнї, не освѣченї філософскими поглядами, не перевѣренї критично. Про всеякію исторію китайскій вчені вѣчого не знають и не старають ся познайомитись зъ нею. Вони выучують тѣльки исторію Китая.

Що вичихъ наукахъ въ Китаю выдано такъ само багато науковихъ праць. Географія Китая стоить на-рѣвнѣ зъ географією европейскихъ націй. Ще въ давнихъ исторіяхъ є цѣліи географічній видѣлы, але систематичнїи курсы географіи появились за танскои династіи. Вченый Лі-цзи пу выдавъ обписаня провинцій та мѣстъ вѣдъ 806 до 820 року въ 40 томахъ. Потѣмъ вже идуть географіи. складенїи при поступаючихъ династіяхъ. Географіи за теперѣшню династію було вже кѣлька редакцій, начинаючи вѣдъ 1764 року. Є въ Китаю й географічній атласы. Такъ на пр. є атласъ чжилійскои провинцій выданный въ 1753

роць, на котрому вписані всі пезначні навѣсти сола й мѣсяця: 39.687 великихъ та малыхъ свѣтъ. Є ще атласъ гбрскихъ провинцій, а то й самыхъ рѣкъ та гбръ. Выдана за мнѣшкова династїи географія 12 томбвъ та географія стратегїчна Цюнь-го-ли-бинъ таку взорцеву, явнхъ можна-бъ бажати и для нашої отчизны, — каже д. Васильевъ. Такимъ способомъ, маючи дуже давнїй географїи, китайскїй вченїй можуть мати исторїю географїи Китая. Окрѣмъ того є багато въ китайскїй літературѣ вандровокъ по Китаю, Тибетѣ, Індіи та Туркестанѣ. Є ще въ Китаю література буддїйска. Зъ санскритского языка буддїйскихъ книгъ переложено на китайскїй языкъ 1476 книгъ, а въ кбци мѣшувшого вѣка катайскїй рядъ звелѣвъ напечатати збринкъ книгъ даоскихъ, утворѣвъ тїмъ партїи філософѣвъ, котрї держать ся найдавшого національного вченя Лао-цзи, и не йдуть за конфуціянствомъ. Є й китайска старовѣрска література.

По частї законодавства китайска література перевышше своимъ обсягомъ схожїй літературы усѣхъ народѣвъ, — каже д. Васильевъ. Окрѣмъ виданя здоровыхъ збринкѣвъ указѣвъ богдыханѣвъ та докладѣвъ высчихъ урядникѣвъ, є въ Китаю й нарѣзніи юридичнїи трактати и збринки законѣвъ усѣкихъ династїи; є масивнїи „Новїи Збринкѣ законѣвъ“ Китая.

Китайцѣ люблять древности та археологію. Обписуваня древностей, антикварїи начало ся давно. За теперѣшньої династїи выдано роскошне виданя копїи въ малюнкахъ зъ рѣ-

чей, знаходячихъ ся въ дворци богдыхана и въ його кабинетѣ, „Сї-цїнъ“: се два здоровїи фолїанты зъ пышными малюнками. Є ще багато виданя въ малюнкахъ богдыхана Кан-сі въ 500 томахъ по 10 книжокъ въ кожному томѣ, котре тѣльки недавно першїй разъ въ Европѣ придбавъ собѣ Лондонъ. Однѣвъ видѣлъ натуральной исторїи складаєть ся зъ 16 томбвъ, де на кожному листѣ намальована окремна рослина. Въ одному кабинетѣ Кан-сі такъ багато цѣкавыхъ антикварскихъ рѣчей, що вони самї безъ малюнкѣвъ дали матерїялу на 6 великихъ томбвъ. Є ще й спеціальной виданя, присвяченїи копїямъ и обпїсамъ давнихъ надписѣвъ на камѣняхъ надъ могилами значныхъ особѣвъ, похованыхъ въ храмахъ. Є въ Китаю й натуральна исторїя зъ роскошными малюнками усѣхъ ростинъ въ Китаю, ще навѣтъ и зъ вѣршамїи до кожнои ростини. Є багато книжокъ про сѣльске господарство, про медицину; є навѣтъ література стратегїчна.

Въ Китаю є й критична література. Критичнїи переглядъ и потягъ до выправленя вкнпувшихъ ся помылокъ въ класичныхъ китайскихъ книгахъ почавъ ся ще въ 51 роць пбеля Христ. Р., коли императоръ Сюань-ді збравъ вченихъ въ залѣ Шї-цїю-ге для сього дѣла, а въ 79 роць пбеля Христ. Р. за императора Чжань-ді бувъ такїи самїи зъѣздъ вченихъ въ дворци и розсуджувавъ про деякїи противословїи та несхожости въ класичныхъ книгахъ, а вченїи Бань-гу записавъ вислѣды вченихъ въ своїи книзѣ Боху-гун.

ниъ. Пѣсля того появляло ся багато вченихъ розправъ, н. пр. Ли-шао выдавъ книгу „Дзеркало мораль“, Лю-шао написавъ книгу „Про людскій здатности“, Уц-зянъ написавъ выслѣды про географію, поезію, музику, про духѡвъ чи геліевъ, Юань-вень выдавъ выслѣдъ про класичий кивги, про исторію, астрономію, шкѡльну науку чи педагогію, про буддизмъ, про даосизмъ и т. д. Вчені Китайцѣ пбдвели пбдъ критику й свои святѣ кивги Конфудіа; деякѣ стоять за автентичность сихъ книгъ, деякѣ аркають належибсть ихъ до Конфуція и визнають його тѡльки за збирача давнѣйшихъ творѡвъ, а не за справдешнього утворника ихъ усѣхъ. Словомъ сказати, літературне дѣло въ Китаю йде такою стежкою, якъ и въ Европѣ, тѡльки ничюю ходою, такою, нехашною, порушлявою помаленьку, въ напрямку поступовому, але зовсѣмъ не въ радикальному.

Просвѣта въ Китаю стоить непогашо. Шкѡль багато, письменность широко розповсюдиена. Въ Пекпнѣ въ три роки разъ наѣджас 15.000 бакалаврѡвъ, щобъ держати испитъ доспѣлости. Процентъ, якъ бачимо, великій! Сѣ испиты роблять ся такъ само, якъ и въ Европѣ, але трохи строже: бакалаврѡвъ збирають усѣхъ въ двѡрь, розпечатують тему, оповѣщають ихъ, и потѡмъ, скѡльки ихъ збереть ся, усѣхъ розсаджують въ окремиі келіи и тамъ вони пишуть одвѣтъ. Вони повинни написати не бѡльше, якъ нашу старосвѣтску шкѡльну хрѣю на темы зъ класичныхъ китайскихъ книгъ. Въ сѣй хрѣи повинно бути не бѡльше якъ вѡдъ 500 до 700 слѡвъ,

бо въ Китаю латинска риторичность вважасть ся за недостатчу, а короткость и згорнутость въ выслѡвъ вважасть ся за достойность. Якъ бачимо, й тутъ е самостоятельность въ самому стилѣ: не Цицеронъ, не риторика Буало служить взорцямъ, а якась своя, самостоятна риторика. На экзаменѣ обовязково знати треба усѣ чотири кивги Конфуція ще й пять класикѡвъ майже на память, а се трохи не все одно, що знати трохи не на память вѡдъ дошки до дошки усю Біблію. Тымъ то багато Китайцѣвъ не выдержує испита и многі бакалавры вчать ся до старости и тѡльки на старости лѣтъ выдержують испитъ. Зъ 15.000 бакалаврѡвъ тѡльки одинъ дѡстає найвысшій ступѣнь чжуан-юаня; його хрѣи читають ся скрѡзь, якъ геліевый утворъ. Бакалавры, котрі готують ся на испитъ, мають свого окремиго бога; йому молять ся передъ испитамъ, ставлять передъ нимъ приносины — свячені дощечки.

Такъ то виробивъ ся культурный самостоятельный китайскій типъ на далекому сходѣ Азіи, безъ жадного чужого впливу. Китайцѣ виробили культуру въ цѣлѣй йъ сукупности самі зъ себе, зъ свого расового духу, расовой вдачѣ: тутъ все добуто, зъ себе, высотано зъ своей вдачѣ, якъ павукъ сотає зъ себе павутину. Китайска культура заснована на натуралистичному пантеизмѣ, найбільше погоджачоному для всебѣчного розвитку людского духу, не пригноблячоному деякихъ сторѡнъ людского духу и даючому повну свободу й простѡрь для такого розвитку. Рѣзкій вѡдмѣнный характеръ

китайства в об'єктивізмъ, а не суб'єктивізмъ, якій ми примічаємо в данньому єврействі, або в візантійстві та мусульманстві, де уся культура виникла з чистого суб'єктивного джерела і підводилась підъ принципъ височности. Сей об'єктивізмъ в релігії і в усій культурі направив китайську культуру до природи і людини, направив на правдиву стежку культурного руху і культурного розвитку, яку ми примічаємо в стародавніх Грекахъ. Китайська релігія не відвертала сього розвитку відъ людини і натури, а привертала до нихъ, та, на жаль, дякуючи може расовій вдачі Китайцівъ та їхъ природженимъ здатностямъ, вони не виявили в своїй культурі усіхъ скорбівъ людского духу, усіхъ природженихъ здатностей людской душі. Є пропущено, та ще і самі важливі, самі суттєві в розвитку їхъ культурного типу. Китайці не панали на слідъ дошукували і вислідівъ самихъ законівъ людского розуму та натури, а черезъ те в нихъ недостає правдивої філософії розуму, висчихъ поглядівъ и, само по собі, недостає здорової критики. Ихъ мысль не достала собі крил для високого лету та орлиного шугая, а більше примічаємо в неї тихій левій пташиний. Замість філософії розуму, ми бачимо в Китаю філософію моралі, дякуючи великій практичності раси. В Китаю бувъ свій Геродотъ, бувъ Пліній, бувъ Несторъ, і Титъ Лівій, та не було Платона, а що важливіше, не було Арістотеля та Зенона, не було і Пітатора, Архімеда та Евкліда, що поклали засновокъ математич-

нихъ наукъ, давшихъ для культури сучасної Європи великі здобутки. Китайці показали взагалі нездатність и до математичнихъ наукъ. В вичихъ наукахъ, в поезії ми не бачимо високого лету геніївъ, а скоріше примічаємо якусь середню, помірність. Китайці не утворили високої драми, трагедії, комедії, не утворили високихъ епічнихъ поемъ. Поетична література і беллетристика розвивались в нихъ и іде більше стежкою інстинкта, ніжъ розуму, хочъ доходять часомъ до правдивого реалізму на-помацьки, несвідомо, безъ попереднього освіткы черезъ закони розумної естетики, безъ попередньої системи, безъ напрямку. Об'єктивізмъ в релігії та в світогляді поставивъ мысль в Китайцівъ в простому напрямку не до неба, а до землі, до натури, наблизивъ її геть-то до землі, але черезъ недостачу філософской мысли вони не спробувалися попередити суття собі натури, не потягувалися до наукового вислѣду її проявівъ, до наукового їхъ аналізу. Черезъ те і не розвила ся в нихъ ні фізика, ні медицина. Маючи з-роду слабке естетичне чуття, Китайці, якъ по натурі дуже практичний та хозяйновитий народъ, поставили себе до натури, тільки якъ помагачівъ Небу чи Дао в творчості і піддержаню і вихованю плодючої сили натури, просто сказати — поставили себе якъ експлуаторівъ натури, якъ господарівъ. И справді хліборобство в Китаю стоить високо, и може навіть має переважність надъ хліборобствомъ в Європі. Шовковництво, садівництво, виробы зъ сарфору, телярство

піднесеній дуже високо. За те-жъ черезъ недостачу природженого естетичного чуття Китайці не показали ся якъ наслідувачі природи, підроблювачі пбдъ її красній появи, не показали ся якъ художній утворинки, якими показали себе Єллины. Тымъ то артистичесть та художнесть не піднесла ся високо въ Китаю, навѣть чеврѣ на початковихъ ступіняхъ: въ Китаю не розвились скульптура, мальовництво, музика, не розвплась въ пишнихъ краснихъ формахъ навѣть архитектура. Китайскій вдоволю грубою великою роботою; въ мальовництвѣ Китайцівъ мы бачимо тільки ескізу роботу въ ясныхъ рѣзкихъ фарбахъ безъ розумѣня законівъ перспективы. Китайска музика груба, невыдержана для европейского слуху.

А все таки китайска культура є справдешня культура, ще й до того давня й самостійна, и стоить вона взагалѣ не низько, розповсюдилась зъ Китая въ Корею, Японію та вехдню Індію, въ Аннамъ, Сіямъ. При ббльшій знайомості зъ европейскою культурою вона тільки сповнить свои пропусы та прорѣхи и швидко порушить ся впередъ, якъ порушилась впередъ Японія, де минушого року вже выдавалось 2000 газетъ та журнальцівъ, тоді якъ въ Россіи ихъ выдавалось торбкъ усього-на-всього 800, тільки въ-двое больше, якъ въ маленькій Бельгії та Голландії, де ихъ вышло по 400 за рбкъ! Мы не примѣчаемо вольного руху мысли въ Китаю, потягу до свободы політичнои, розумовои, але треба зауважити, що суспільне життя въ Китаю

пбдъ впливомъ релігії та такои вольнои й смѣлвои морально-соціальнои філософії, якъ філософія Мен-цзи, склало ся примітивно, але такъ оригінально, що при великій нббѣ урядовій деспотії й абсолютному монархізмѣ въ Китаю тутъ же рядочкомъ йде въ школахъ та суспільному життю філософія трохи не радикальна. „Нббде нема такои гуманности якъ въ Китаю“ — каже д. Василевъ — „нббде въ самыхъ демократичныхъ державахъ не піднямасть ся такъ рѣзко й безкарно голосъ правды; нббде низчі не користують ся такою свободою брати частку въ розмовахъ та дѣлахъ высшего. Низчі є все-таки членъ сѣмьѣ. Слуга не має права выказувати, доносити на свого хозяина, хозяинъ відповідає за слугу, якъ за жѣнку й за сына.“) Се тымъ, що въ моралі и въ школахъ зъ давнього давпыи положеній въ засновеу вольнй погляды. Въ Китаю життя сковане церемоніями, але якъ полѣчити й нашій усѣ церемонії и при службѣ Божій, и усякій придворній церемонії, то й сизъ выйде може 3.000, коли не больше, а поклони въ Китаю — то не знакъ приниженя особости, а проста національна традиція и правила звичайности. Форма державности въ Китаю виробилась зъ давнихъ-давенъ, якъ абсолютно монархічна, але вона має сутѣнокъ патріархально-фамільный. Богдыханъ вважаєть ся якъ батько народа: вбнъ выдає свои указы якъ батьковскій навченя на взорець нашего „Почче-

*) „Всеобщ. истор. литер.“ п. ред. В. Корша В. IV., ст. 499.

нія Владимира Меномаха^а своїмъ дѣтямъ. Мораль Конфуція та Мен-цзи обовязкова и для народа, и для уряду и для самого богдыхана. Императоръ Тай-цзунъ [живъ вѣдъ 627 до 649 р. пбеля Христ. Р.] написавъ книгу „Правила для державця“ для свого наслѣдника. Такъ само императоръ теперѣшній династїи Кан-сі написавъ 16 правилъ для богдыхана. Всѣмъ повѣтовымъ начальникамъ приказано 1-го и 15-ого числа кожного мѣсяця читати й розтлумачувати сей утворъ для народа. Въ Китаю и справдѣ усе оригінально! Въ Китаю деспотизмъ впомираність ся на своїй способъ наче конституцію: се-бѣ то традицію майже релігійною та поглядами, вынесенными зъ школы й катехизиса „Да сѣо“, поглядами захищаючими право особости и впомиранючими урядовый деспотизмъ. И не диво, що въ Китаю при настановленю губернаторомъ яко-го-побудь урядника зъ недоброю репутацією городяно мають право выйти такому губернаторови на зустрічъ за мѣсто при його вѣздѣ и не прийняти його до себе, и не пустити на мѣсце. Вѣдновѣдальности й кары за се нема пѣяком, бо такъ вчить ще въ школахъ давня традиційна, ще й офіціяльна книга мораль Мен-цзи. И справдѣ, въ Китаю оригінальна и вповнѣ самостоятна культура!

Женщина въ Китаю не замкнута въ гаремѣ, не закрывае виду чадрою, якъ поводити ся въ магометанѣ. Якъ бачимо зъ выписаного нами змѣсту одного романа, женщина въ Китаю має волю, а часомъ и надто багато вольности, якъ и европейска женщина. Сѣмья въ Китаю складала ся зновъ по своему, на своїй

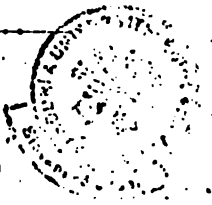
ладѣ. Въ Китаю пануюча форма сѣмьѣ — однополоцтво, але коли жѣнка буває стара або слабовита, то чоловікъ ще за вѣв животою, за вѣв дозволомъ, має право взяти другу жѣнку и дѣти вѣдъ неи вважають ся, якъ законній. Жѣнка й дѣти не рабы чоловіка, але буває, що батько черезъ велику бѣдибѣсть продає своихъ дѣтей. Звычайъ и норovy въ Китаю зновъ ничий, якъ въ Европѣ, тутъ усе шиворѣтъ-павворѣтъ, все самостоябно й оригінально. Кожному чоловікови дасть ся трое именивъ: якъ вбѣз родить ся, якъ женить ся, и якъ помрае. Кары закона страшнїй и жорстокий, якї въ насъ були въ середнїй вѣкѣ, и разомъ зъ тымъ переступникъ має право пайняти якого убогого й сѣмьянистого чоловіка, щобъ йому стяли сокирою голову замѣще переступника. Въ великому горю Китайцѣ самї собѣ розпорюють животы, або выносять лѣжку на майданъ, лягають на нього, а родичѣ закидають йому петлю на швию и зъ двоухъ бокѣвъ цуприкують за кѣнцѣ вѣрвовки, доки задушать його. Закона Мойсеевого про живяния мяса животнїи чистыхъ зъ пероздобными конятами й ремпгаючими въ Китаю, и слыхомъ не слыхати. Тамъ вѣдятъ и конячню, и собачню, и кошачню, вѣдятъ пацюкѣвъ [шурѣлъ] и черпахъ, и гадюкѣвъ, и морскихъ червякѣвъ и усяку всячину. Обѣдъ починають зъ десерта, зъ фруктѣвъ, зъ конфектѣвъ, супъ варять зъ мяса и рыбы, перетертыхъ и змѣшаныхъ докучы. За запроханыи обѣдъ гостѣ оддаровують волю, коровы, конѣ, вѣвцѣ, а зубожѣдїи панки сѣмьѣ часто корпстуютъ ся, щобъ по-

правити свои ресурси. Словомъ сказати, якъ сѣвають въ нашихъ пѣсняхъ: „Усе тута по-нашому, усе тута та по-вашому“.

„Не по нашому“, не такъ, якъ въ Росіи, становить себѣ китайскій праворядъ и до инчихъ національностей, котрыхъ въ Китаю, окрѣпъ Манчжуріи, набереть ся коло грѣнищѣ Тибета до 12 миліонѣвъ. Законы и императорскій приказы офіціально переложують на манчжурскій языкъ. Про національну потерпѣливость въ Китаю пѣчого не чути. На манчжурскій языкъ, по приказу праворяду, переложѣн буддѣйскій книги.

Оттаку культуру мы визнаемо за оригінальну, самостѣйну и самотутню. Чи має хочъ трошечки такого характеру оригінальности и самостѣйности велико-рускій нѣбы историчный культурный типъ, про котрый такъ люблять говорити велико-рускіи письменники и самъ д. Пышинъ? Чи выстовѣвъ вѣкъ самъ зъ себѣ, зъ своєю расовою натуры усею скѣлькѣсть та прикметливѣсть сутѣнныхъ складовыхъ элементѣвъ кожного звѣсного въ исторіи національного культурного типа? Мы думаемо, що нѣ. Та се дѣло ясно видно кожному чоловікови, хочъ трохи просвѣченому, хочъ трохи тямущому въ науцѣ, — окрѣмъ хѣба самыхъ велико-рускихъ давнѣйшихъ славянофілѣвъ та ихъ теперѣшнихъ наслѣдватѣлѣвъ консерваторѣвъ.

146

Acme
Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston, Mass. 02210